

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	3
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	5
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	5
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	5
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
CUMA NAMAZININ TARİHÇESİ VE FAZİLETİ	7
1.1. Cuma Namazının Tarihçesi.....	7
1.1.1. Cuma Kelimesinin Lügat Anlamı	7
1.1.2. Arûbe Gününe Cuma İsmi'nin Verilişi	7
1.1.3. Önceki Ümmetlerde Cuma Günü.....	9
1.1.4 Cuma Namazının Tarihsel Gelişimi.....	9
1.2. Cuma Namazının Fazileti.....	11
1.2.1. Cuma Namazının Faziletiyle İlgili Ayet ve Hadisler.....	11
1.2.2. Cuma Günü Camiye Erken Gitmek	12
1.2.3. Cuma Günü Ve İcabet Saati.....	13
1.3. Cuma Ayetindeki Kavramların Açıklanması	14
1.3.1. Cuma Ayetindeki Nida Kavramı.....	14
1.3.2. Cuma Ayetindeki Sa'y Kavramı	15
1.3.3. Cuma Ayetindeki Salât Kavramı	16
1.3.4. Cuma Ayetindeki Zikrullah Kavramı	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
CUMA NAMAZININ VÜCUB ŞARTLARI	18
2.1. Cuma Namazının Farz Oluşunun Delilleri.....	18
2.2. Cuma Namazının Vücut Şartları	19
2.3. Mezheplere Göre Cuma Namazının Vücut Şartları	19
2.3.1. Hanefî ve Maliki Mezhebine Göre Cuma Namazının Vücut Şartları	19
2.3.2. Şafîî ve Hanbelî Mezhebine Göre Cuma Namazının Vücut Şartları	19
2.4. Cuma Namazının Vücut Şartlarının Delillendirilmesi	20
2.4.1. Müslüman, Akil ve Baliğ olmak	20
2.4.2. Erkek olmak	21
2.4.2.2. Cuma Namazının Kadınlara da Farz Olduğu Görüşünde Olanların Delilleri ve Bu Delillere Verilen Cevaplar.....	22
2.4.3. Hür Olmak.....	23

2.4.3.1. Fikir ve Eylem Hürriyetinin Cuma Namazına Engel Olup Olmaması ..	24
2.4.3.2. İşverenin, İşçisini Cuma Namazına Gitmekten Men Etmesi	25
2.4.4. Sıhhat (Cuma Namazını Kılmaya Engel Bir Özü Olmamak).....	28
2.4.5. Mukim Olmak	30
2.5. Cuma Namazının Vücut Şartları İle İlgili Problemler	34
2.5.1. Cuma Günü Yolculuğa Çıkmak	34
2.5.2. Cuma Günü Alışveriş Yapmak	37
2.5.3. Cuma Mükelleflerinin Ve Diğerlerinin Öğle Namazını Kılması.....	39
2.5.3.1. Cumaya Mazeretsiz Olarak Gitmeyenlerin Durumu.....	39
2.5.3.2. Cuma Namazıyla Mükellef Olmayanların Durumu.....	41
2.5.3.3. Cuma Namazını Kaçıranların Öğle Namazını Cemaatle Kılması.....	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
CUMA NAMAZININ SİHHAT ŞARTLARI	43
3.1. Genel Olarak Mezheplere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları	43
3.1.1. Hanefi Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları.....	43
3.1.2. Maliki Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları	43
3.1.3. Şafii Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları	44
3.1.4. Hanbelî Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları	44
3.2. Mezheplerin Cuma Namazının Sıhhat Şartları İle İlgili Görüşleri ve Delilleri ...	45
3.2.1. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Şehir veya Şehir Hükümündeki Bir Yerleşim Yeri Olması	45
3.2.1.1. Cuma Namazının Şehirde Kılınacağı Görüşünde Olanların Delilleri ve Bunlara Verilen Cevaplar.....	49
3.2.2. Cuma Namazını Devlet Başkanı veya Naibinin Kıldırması	52
3.2.4. Cemaat	57
3.2.5. Vakit.....	63
3.2.6. Hutbe	66
3.2.7. Bir Şehirde Birden Fazla Yerde Cuma Namazı Kılınması	74
3.2.8. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Cami Olması.....	81
3.2.9. Cuma Namazının Eda Edilmesi	82
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	84
ZUHR-İ AHİR (SON ÖĞLE NAMAZI).....	84
4.1. Genel Olarak Zuhr-i Ahir Namazı	84
4.2. Zuhr-i Ahir Namazının Ortaya Çıkışı	84
4.3. Mezheplere Göre Zuhr-i Ahir Namazının Hükümü.....	85
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	97

ÖNSÖZ

Cuma namazı Hz. Peygamber döneminden bu yana ikame edilmiş, cuma günü de Müslümanlar tarafından haftalık bayram olarak telakki edilmiştir.

Farzıyeti Kur'ân, sünnet ve icma ile sabit olmasına rağmen bu namazın şartları ve nasıl kılınacağı hususunda bugün dahi bazı tereddütler mevcuttur. Bu durum, İslam'da müstesna bir yere sahip olan cuma namazının bazı yerlerde kılınıp, bazı yerlerde de kılınmaması sonucunu doğurmaktadır.

Biz de bu konunun açıklığa kavuşması için genelde dört mezhebi esas alarak bazen de diğer mezheplerin görüşlerine işaret etmek suretiyle cuma namazının vücut ve sıhhat şartlarını delilleriyle tartışmaya açtık.

Çalışmamızın giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi ve kullanılan kaynaklar hakkında kısa bir bilgi verdik.

Birinci bölümde cuma namazının tarihçesi ve fazileti konularına değindik.

İkinci bölümde cuma namazının vücut şartlarına dair mezheplerin görüşleri, delilleri ve bu şartlarla ilgili bazı problemlere yer verdik.

Üçüncü bölümde cuma namazının sıhhat şartları ile ilgili mezheplerin görüş ve delillerini sunduk.

Dördüncü bölümde ise son öğle namazı olarak bilinen zuhr-i ahir konusunu ele aldık. Burada zuhr-i ahirin ortaya çıkışı ve mezheplerin bu namazla ilgili görüşlerini zikrettik.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında bana zaman ayıran ve yönlendirici fikirlerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Ali Bakkal ve Yrd. Dç. Dr. Recep Çiğdem'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bülent AKAY
ŞANLIURFA-2006

KISALTMALAR

a.g.e	:	Adı Geçen Eser.
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale.
a.s.	:	Aleyhisselam.
bkz.	:	Bakınız.
b.t.y.	:	Baskı tarihi yok.
b.y.y.	:	Baskı Yeri Yok.
Çev.	:	Çeviren.
D.İ.A.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
D.İ.B.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı.
D.Ü.İ.F.	:	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
h.	:	Hicri.
h.n.y.	:	Hadis No Yok.
Hz.	:	Hazreti.
İSAM	:	İslami Araştırmalar Merkezi.
md.	:	Madde.
Mhk.	:	Muhakkik.
Nşr.	:	Neşreden.
r.a.	:	Radiyallahu anhu.
s.	:	Sayfa.
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
Tal.	:	Ta'lik.
T.D.V.	:	Türkiye Diyanet Vakfı.
y.a.e.	:	Yukarıdaki aynı eser.
vd.	:	ve devamı.
v.	:	Vefat Tarihi.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Mezheplerin cuma namazının vücut ve sıhhat şartlarıyla ilgili görüşleri ve bu görüşlerin dayandıkları deliller araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Cuma namazı toplumda büyük önemi haiz haftalık bir ibadettir. İslam toplumu, Hz. Peygamber zamanından beri bu ibadeti ifa etme hususunda son derece titiz davranmıştır.

Genel olarak diğer namazlarda bulunması gereken vücut ve sıhhat şartları bu namaz için de şart koşulmaktadır. Ancak cuma namazının ikame edilebilmesi için bunların dışında bir takım özel şartların varlığından söz edilmektedir. Mezheplerin bu şartlar konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Elbette ileri sürülen bu şartların bazı delillere dayandırılmış olduğunda şüphe yoktur. Günümüzde cuma namazı hakkındaki bilgiler genellikle ilmihal kitaplarından öğrenilmekte ve bu tür kitaplarda ise ileri sürülen şartların delillerinden söz edilmemektedir.

Bu araştırmadaki amacımız farklı mezhepler tarafından ileri sürülen şartları tespit etmek, bu şartların dayandığı delilleri çıkarıp ortaya koymak ve sonra da bu delillerin kaynak değeri üzerinde bazı tahlillerde bulunmak olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Cuma namazının farziyeti Kur'ân ve sünnetle sabit olduğundan tüm müslümanları ilgilendirmektedir. Ancak bu namaz müslümanlarca farz olarak kabul edilmesine rağmen, bazı yerlerde kılınmamakta, bazı yerlerde de cumadan sonra ayrıca *zuhr-i ahir* namazı diye isimlendirilen bir namaz kılınmaktadır. Bunun sebebi, cumanın şartlarından herhangi birinin gerçekleşmediği şüphesidir. Cuma namazının farziyeti hakkında şüphe bulunmaz iken, kılınması için gereken şartlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Öyleyse ileri sürülen bu şartların gerçekten cumanın vücut ve sıhhati için gerekli olup olmadığı veya belirli dönemlerdeki müçtehitlerin konu hakkında gereğinden fazla ihtiyatlı davranarak bu şartları ileri sürdüğü yahut da bu şartların toplum düzenini korumak için ortaya çıkıp çıkmadığının bilinmesi, büyük önem arz etmektedir.

Biz bu tezimizde tüm müslümanları doğrudan ilgilendiren cuma namazının şartlarını araştıracağız. Bunu yaparken yukarıdaki soruların da cevabını bulmaya, ilgili delillerin tespit ve tahlillerini yapmaya çalışacağız.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu araştırmamızı yaparken fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarından faydalandık. Bununla beraber yer yer tarih ve siyer kitaplarına da müracaat ettik. Konuyla ilgili bilgileri verirken *el-Mebcut*, *Bedaiu's-Sanai*, *el-Müdevvene*, *el-Umm*, *el-Mecmu*, *el-Muğni* gibi her mezhepte temel sayılabilecek meşhur eserlere başvurduk. Günümüzde cuma namazı ile ilgili yazılmış müstakil eserlerden ve bu eserlerdeki yorumlardan da istifade etmeyi ihmal etmedik. Cuma namazına müteallik birçok konu bulunmakla birlikte bu konular hakkında detaya inmeyerek daha çok cuma namazının şartları, dayandığı deliller ve bu delillerin kaynak değeri üzerinde yoğunlaştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZININ TARİHÇESİ VE FAZİLETİ

1.1. Cuma Namazının Tarihçesi

1.1.1. Cuma Kelimesinin Lügat Anlamı

Cuma kelimesi “*ceme’a-yecme’u-cem’an*” toplamak, farklı ve dağınık olan şeyleri bir araya getirmek anlamına gelen “*cem*” kökünden isimdir. *Cumu’atu* ve *cume’atu* şekillerinde de okunabilir. Ancak yaygın olan okunuş *cumu’atu* şeklinde olanıdır. “*Yevmu’l-Mecmu’a*” toplanılan gün manasına gelir. Çoğulu *cumu’*, *cume’u* ve *cumu’at* şeklindedir.¹

“İslamiyet’te büyük değer verilen haftalık toplu ibadetin yapıldığı cuma gününü ve o gün ifa edilen ibadeti (cuma namazını) ifade etmektedir. *Cem*’ mastarı ve birçok türevi muhtelif ayetlerde; cuma ise, kendi adıyla anılan cuma suresinde geçmektedir.”²

1.1.2. Arûbe Gününe Cuma İsminin Verilişi

İslam’dan önce cahiliyye devri Arapları cuma gününü *Yevmû’l Arûbe* diye isimlendirirlerdi. *Arûbe* ise lügat olarak rahmet manasına gelmektedir.³

Bugüne cuma isminin ilk kez, ne zaman, hangi nedenle, kimin tarafından verildiği konusunda farklı görüşler nakledilmektedir.

Bu görüşlerden birine göre, *Arûbe* gününe cuma ismini ilk veren Ka’b b. Lüey olmuştur. Çünkü o, bugünde kavmini toplar, onlara nasihat ederdi. İnsanlar da onun etrafında toplandığı için bugüne cuma ismini verenlerin ilki olarak kabul edilmiştir.⁴ Rivayet edildiğine göre Ebu Seleme şöyle demiştir: “*Emma ba’du*’ diyerek söze başlayanların ilki Ka’b b. Lüey’dir. O, *Arûbe* gününe cuma ismini verenlerin de ilki olmuştur.” Bugüne ilk olarak cuma ismini verenin Kusay b. Kilab olduğu da ileri sürülmüştür.⁵

¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1996, VI, 355-359., Zeynuddin Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdülkadir er-Razi, *Muhtaru’s-Sihah*, Mhk., Hamza Fethullah, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2001, s.109., İbrahim Musa ve Arkadaşları, *el’Mu’cemu’l-Vasit*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İst., b.t.y., I, 134.

² Hayrettin Karaman, “*Cuma*”, D.İ.A., T.D.V. Yay., İst., 1993, VIII, 85.

³ Muhammed Ali es-Sabuni, *Revaiu’l-Beyan Tefsiru Ayati’l Ahkam min-el’Kur’ân*, Daru’l-Kalem, Dimeşk, 1997, II, 531.

⁴ İbn Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalani, *Fethu’l-Bari bi Şerhi Sahihi’l-Buhari*, Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, Kahire, 1978, V, 3.

⁵ Askalani, s. 80, V, 3.

Arûbe gününe cuma isminin İslam'dan önce verildiği iddiası, aralarında Nevevi, Rağıb el-İsfehani ve İbn Hazm'ın da bulunduğu bir kısım ulemaca reddedilmiş, bu ismin İslamiyet devrine ait olduğu söylenmiştir. Bunlara göre, o gün insanlar namaz için bir araya toplandıklarından, bugüne cuma ismi verilmiştir.⁶

Arûbe gününe cuma ismini Medineli Müslümanların verdiği,⁷ mahlûkatın yaratılışının bugün kemale erdiği⁸ yahut Hz. Âdem'in bugün yaratılmasından dolayı cuma ismini aldığı da nakledilen görüşler arasındadır.⁹

Konuyla ilgili olarak İbn Arabî de konulan her ismin sebebine beşer aklının vakıf olamayacağını, böyle bir şeyin vehimle karışık olan insan aklının haddini aştığını, çünkü tahsisin bir tahsis edici olmaksızın meydana gelmesinin imkânsız olacağını ifade etmektedir.¹⁰

Recep Çetintaş ise konuyla ilgili görüşleri değerlendirdikten sonra şöyle demektedir: “Netice itibariyle *Arûbe* gününün cuma gününe tebdil edilmesi, ne insanlar bu günde etrafında toplandıkları için Ka'b b. Lüey veya Kusay b. Kilab'ın isimlendirmelerine ve ne de bugünde namaz için bir araya gelmeleri sebebiyle Medineli ensarın içtihadına dayalıdır. Bilakis bu isimlendirme Peygamber'in vahye müstenid olan içtihadıyla sabit olmuş, Medineliler de Resulullah'tan öğrenerek bu ismi ilan etmişlerdir. Zira cuma namazının farz kılınması, Medineliler toplanıp bu namazı kıldıkları için değil, aksine onlar bu namaz kendilerine emredildiği için bu emir gereği toplanmışlardı.”¹¹

Bizce de önemli olan, bugüne cuma isminin kim tarafından veya ne zaman verildiği değil, bugünün Allah ve Resulünün istekleri ve rızaları doğrultusunda anlaşılıp değerlendirilmesi ve ondan azami derecede istifade edilmesidir.

⁶ Rağıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, Mhk., Safvan Adnan Davudi, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1996. s.202., Recep Çetintaş, *Devlet, Siyaset, İbadet Üçgeninde Cuma Namazı*, Usul Yay., İst., 1995, s. 118.

⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Emir Yay., İst., 1996, VII, 556.

⁸ İmaduddin Ebu'l-Feda İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Ku'âni'l-Azim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1997, IV, 310.

⁹ Yahya Şeref Zekeriyya en-Nevevi, *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevi*, Daru'l Hayr, Beyrut, 1996, VI,455, Cuma, 854. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetintaş, a.g.e., s. 117 vd.

¹⁰ Muhyiddin b.Ali b.Muhammed b.Ahmed b.Abdullah el-Hatemi et-Tai İbn Arabi, *Tefsiru İbn Arabi*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2001, II, 339.

¹¹ Çetintaş, a.g.e., s. 122-123.

1.1.3. Önceki Ümmetlerde Cuma Günü

İslami kaynaklar önceki ümmetlerin cuma günü ibadetle emir olunduğunu, daha sonra bugünü unutarak zayı ettiklerini tespit etmiştir. Yahudi ve Hıristiyanlar bugünü tazim ve onda ibadetle emir olunduğu halde onlar bugüne gereken önemi göstermemişlerdir. Yahudiler ibadet için kendisinde hiçbir yaratılışın vuku bulmadığı Cumartesi gününü, Hıristiyanlar ise kendisinde yaratılışın başladığı Pazar gününü, Allah ise bu ümmet için kendisinde yaratılışın kemale erdiği cuma gününü seçmiştir.¹² Nitekim *Buhari*'de Ebu Hüreyre (v.58/678)'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bizler sonra gelenleriz. Ama kıyamet günü önce gelenlerden olacağız. Ancak şu kadarı var ki; onlara kitap bizden önce verildi, sonra da bu (cuma günü) onlara farz edilen günleri idi. Fakat onlar bunda ihtilaf ettiler. Allah bizi bu konuda doğruya erdirdi. Dolayısıyla insanlar bize tabi olacaklardır. Yahudiler yarın, Hıristiyanlar yarından sonra.”¹³

Bu hadisten anlaşıldığına göre, cuma gününü ta'zim etmek bize emredildiği gibi, Yahudi ve Hıristiyanlara da emredilmiştir.

1.1.4. Cuma Namazının Tarihsel Gelişimi

Cuma namazının ne zaman farz kılındığı ve ilk cuma namazını kimin kıldıracağı hususunda iki rivayet bulunmaktadır.¹⁴ İbn Sirin'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (sav) Medine'ye gelmeden ve cuma ayeti inmeden önce Medine ehli cuma kılmışlardı. Rivayete göre Ensar şöyle demişti: “Yahudilerin her yedi günde bir toplanıp ibadet ettikleri hususi bir günleri vardır. Hıristiyanların da öyle. Haydi biz de toplanıp Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Allah'a şükretmek için kendimize bir gün tahsis edelim. Cumartesi günü Yahudilerin, Pazar da Hıristiyanların günüdür. Biz de onu *Arûbe* günü yapalım. Bu şekilde Es'ad b. Zürrare'nin etrafında toplandılar. Es'ad onlara iki rekât namaz kıldırıldı ve nasihat etti.”¹⁵ Nitekim *İbn Mace*'de, Ka'b b. Malik'ten şöyle rivayet edilmektedir: “Babam gözleri âmâ olduğunda onun rehberi idim. Onu cuma namazına götürdüğümde, ezanı işitince Esad b. Zürrare'ye mağfiret diler ve onun için dua ederdi. Yine bir gün ezan okunduktan bir müddet sonra bunu ondan işittim. İçimden şöyle dedim: “Vallahi bu acizliktir. Ben onun her ezan işitişinde, Es'ad b. Zürrare'ye

¹² İbn. Kesir, a.g.e., IV, 310.

¹³ Buhari, *Sahih*, Cuma, 876.

¹⁴ Karaman., “Cuma”, VIII, 85.

¹⁵ Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmut Alusi, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il Macani*, Darü'l-Fikr - Beyrut - J.1.1 - XXIV - 100.

rahmet getirdiğini, onun için mağfiret dilediğini duyuyorum ve sebebini sormuyorum.”
Yine böyle bir gün onu cumaya götürdüm. Ezanı işittiğinde her zaman yaptığı gibi onun için mağfiret diledi. Ona şöyle dedim: ‘Ey babacığım her cuma ezanı işittiğinde niçin ona mağfiret diliyorsun. (O da) Ey oğulcuğum; ‘Resulullah (sav) Mekke’den gelmeden önce, Beni Beyaza haresinde, nakiu’l-hedamat denen yerde, bize ilk cuma namazını kıldırın o idi.’ O gün kaç kişiydiniz diye sordum, o da kırk, dedi.”¹⁶

Bu konuda gelen rivayetlerden biri de cuma namazının Mekke’de farz kılındığı, ancak imkân bulunmadığından orada ikame edilemediğidir.¹⁷

Konuyla ilgili olarak Fakih İbn Hacer, (v.974/1567) *Tuhfe* adlı eserinde şöyle der: “Cuma namazı Mekke’de farz kılındı, fakat yeterli adet bulunmadığından yahut onun şiarı izhar edilmek olduğu halde Peygamber bir nevi gizlenmiş bulunduğundan, orada ikame edilmedi. Onu hicretten önce Medine’ye bir mil mesafedeki bir köyde kıldırın Es’ad b. Zürene’dir.”¹⁸

Hz. Peygamber Medine’ye gelmeden cuma namazını ilk kıldırın kişinin Mus’ab b. Ümeyr olduğu da bu konuda gelen bilgiler arasındadır. Çünkü Medine’deki İslami tebliğin öncülüğünü o yapmakta idi.¹⁹

Hz. Peygamber ise Kuba’da kaldığı evden çıkıp, Medine’ye giderken Salim b. Avf oğullarının oturdukları Ranuna vadisindeki mescidde ilk defa cuma namazını kıldırınmış ve hutbe irad buyurmuştur.²⁰

Medine’de kılınan cuma namazından sonra kılınan ilk cuma ise Bahreyn yakınlarındaki Cuvasa köyünde kılınan cuma namazıdır. İbn Abbas’tan yapılan bir rivayette şöyle denilmektedir: “Resulullah’ın mescidinde kılınan cumadan sonraki ilk cuma, Bahreyn yakınlarındaki Cuvasa’da Abdulkays mescidinde kılınan cumadır.”²¹

¹⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace*, Mhk., Muhammed Fuat Abdülbaki, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İst., b.t.y., I, 342, Cuma, 1082., İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebevi*, Daru İhyai’t-Turasi’l Arabi, Beyrut, 2004, s. 262.

¹⁷ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İst., 1999, s. 76.

¹⁸ İbn Hacer el-Heytemi, *Tuhfetü’l-Minhac bi Şerhi’l-Minhac*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, b.t.y., II, 481.

¹⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, b.t.y. XVIII, 98.

²⁰ Asım Köksal, *İslam Tarihi Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Köksal Yay., İst., 1999, III, 17.

²¹ *Buhari Sahih - Cuma - 892*

1.2. Cuma Namazının Fazileti

1.2.1. Cuma Namazının Faziletiyle İlgili Ayet ve Hadisler

Cuma gününün önemi bizzat Allah ve Resulü tarafından belirtilmiş, cuma ile ilgili olarak zikredilen ayetin geçtiği sûre bizzat cuma ismini almış, bu gün cuma namazını engelleyen meşguliyetler meşru sayılmamış ve bu namaza gereken ehemmiyeti verenlere büyük mükâfatlar va'd edildiği gibi özürsüz terk edenler hakkında da tehdid edici hadisler varid olmuştur.

Nitekim Kur'ân-ı Kerimde Allah şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya gidin ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; Umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²²

Cuma günü ve namazı ihtiva ettiği bazı hususiyetlerden dolayı diğer günlerden temayüz etmiştir. Bu gün, iyi değerlendirenler için Allah'ın rahmet ve mağfireti coşmakta, mümin kullar için ibadet açısından adeta bir ziyafet günü olmaktadır. Nitekim bu hususu hadislerde şöyle görmekteyiz.

“Güneşin üzerine doğduğu en hayırlı gün cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün yeryüzüne indirildi. O gün tövbesi kabul edildi. O günde vefat etti. Kıyamet de o gün kopacaktır.”²³

Tarik b. Şihab'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Cuma, cemaat halinde her Müslümana Allah'ın hakkı olarak bir vazifedir. Ancak şu dört sınıf müstesna; Başkasının mülkü olan köle, kadın, çocuk, hasta.”²⁴

Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Büyük günahları işlemeksizin bir cuma namazından diğer cuma namazına gitmek, aradaki günahlara kefarettir.”²⁵

²²Cuma, 62/ 9-10.

²³ Ebu Tayyib Muhammed Şemsu'l Hak Azimabadi, *Avnu'l- Ma'bud bi Şerh-i Sünen-i Ebi Davud* (İbn-i Kayyim el Cevzi'nin şerhi ile beraber), Mhk., Abdurrahman Muhammad Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1968, III, 367, Cuma, 1033.

²⁴ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1053.

²⁵ *İbn-i Mace es-Sünen*, Cuma, 1086.

Peygamber (sav) özürsüz olarak cumadan geri kalanlar hakkında şöyle buyurmuştur: “Vallahi cemaate namaz kıldırmak üzere birisine emir verip, sonra da cumaya gelmeyenlerin içinde buldukları evleri yakasım gelir.”²⁶

Yine Ebu'l Ca'd ed-Damari'den Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Her kim önemsemeyerek üç cumayı terk ederse Allah o kimsenin kalbini mühürler.”²⁷

1.2.2. Cuma Günü Camiye Erken Gitmek

İslam dini cuma günü camiye erken gitmeyi teşvik etmiş, bu konuda varid olan hadislerde camiye erken gidenlere büyük mükâfatlar vaat edilmiştir. Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“Kim cuma günü cünüplükten yıkanır gibi gusleder, sonra ilk saatte cumaya giderse, sanki bir deve tasadduk etmiş gibi olur. Kim ikinci saatte giderse bir sığır tasadduk etmiş gibi olur. Kim üçüncü saatte giderse boynuzlu bir koç tasadduk etmiş olur. Kim dördüncü saatte giderse bir tavuk tasadduk etmiş gibi olur. Kim beşinci saatte giderse bir yumurta tasadduk etmiş gibi (sevaba nail) olur.”²⁸

Bu hadis cuma namazının diğer namazlarda olmayan bir hususiyetini belirtmektedir. Bu namaza erken gelme hususunda gösterilecek gayret, hem mali hem de bedeni ibadet değerindedir.

Hadiste cumaya erken gelenlerin sevabının deve, sığır, koç, tavuk ve yumurta ile ifade edilmesini âlimlerden bazıları zahirine hamletmiş, eğer kazanılan sevap ceset giyip maddileşse belirtilen şekilde müşahhas bir hal alacağını söylemiş, bazı âlimler de “Bundan maksat namaza erken gelenlerle geç gelenlerin aralarındaki farkı ve bu farkın büyüklüğünü göstermektir. Mesela, birincinin ikinciye sevap olarak nispeti deve ile sığır kurban etmek arasındaki nispet gibidir,”²⁹ demişlerdir.

Hadiste zikredilen saat kavramı ulema arasında görüş ayrılığına sebep olmuş, beş mertebede derecelendirilen bu saatlerin hangi saatler olduğu ve ne zamandan itibaren başladığı hususunda âlimler farklı yorumlar yapmışlardır.

²⁶ Hakim, *el-Müstedrek*, Cuma, h.n.y., III, 292.

²⁷ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1039.

²⁸ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Mhk., Said Muhammed Lemman, Daru İhyai'l- Ulum, Beyrut, 1994, Cuma, 227.

²⁹ İbrahim Çapan - *Hadis Ansiklopedisi - Kütühi Sittü - Akad. Yay. İst. - VIII 331-332*

Konuyla ilgili olarak Zuhayli şöyle demektedir: “Malikiler dışında cumhurun dahil olduğu bir topluluk, cuma namazına gitmenin makbul ve sevap olduğu bildirilen saatlerin gündüzün başlangıcından zeval vaktine kadar devam eden vakit olduğu inancındadırlar. Bu zaman beş bölüme ayrılır. Bu âlimler, gündüzün başlangıcından itibaren cumaya gidilmesini mendup kabul etmişlerdir. Fakat Malikilerin görüşü bunlar içinde en kuvvetli görüştür. Buna göre bu vakit zevalden önceki bir saatin bir parçası demektir. Sahabenin hiç birinden güneş doğmadan önce yahut doğduktan az bir zaman sonra cumaya gittikleri ile ilgili bir rivayet nakledilmemiştir.³⁰

1.2.3. Cuma Günü Ve İcabet Saati

Cuma gününü diğer günlerden farklı kılan bir özelliği de bu günde duaların kabul edildiği icabet saatinin bulunmasıdır.

Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Cuma gününden bahsederken şöyle buyurdu. “Cuma gününde öyle bir saat vardır ki Müslüman bir kul namaz kılarken bu saate rast gelir de Allah’tan bir şey isterse, mutlaka Allah ona istediğini verir.” Hz. Peygamber, eliyle bu vaktin az bir zaman olduğuna işaret etti.³¹

Şevkani (v.1250/1834), icabet saatinin tayini hususundaki hadislerin muhtelif olduğunu, bunun bir uzantısı olarak da Sahabe, Tabiin ve onlardan sonraki imamların konuyla ilgili görüşlerinin farklılık arz ettiğini, hatta Hafız İbn Hacer’in (v.852/1447) bu konuda kırkı aşkın görüş zikrettiğini kaydetmektedir.³²

İbn Hacer, bu konuda en ziyade tercihe şayan olan hadislerin, Ebu Musa ve Abdullah b. Selam’ın rivayet ettikleri hadis olduğunu söylemektedir.³³

Ebu Musa el-Eşari’nin oğlu Ebu Bürde’den şöyle rivayet olunmuştur:

“Abdullah b. Ömer, bana babanın icabet saati hakkında hadis rivayet ettiğini duydun mu? diye sordu. Ben de evet onu şöyle derken işittim; Resulullah (sav)’ı şöyle derken işittim: İcabet saati imamın minbere oturmasından cuma namazı eda edilinceye kadardır.”³⁴ Abdullah b. Selam’dan yapılan rivayete göre icabet saati, ikindiden sonra güneş batıncaya kadardır. Nitekim Ebu Hüreyre bir gün Abdullah b. Selam’a Ka’b b.

³⁰ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletuhu*, Çev. Ahmet Efe ve Arkadaşları, Feza Yay., İst., 1990, II, 368.

³¹ Buhari, *Sahih*, Cuma, 935., Müslim, *Sahih*, Cuma, 852., Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1033.

³² İbn Hacer, a.g.e., V, 90., Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, *Neylu’l-Evtar Şerhu Munteka’l-Ahyar min Seyyidi’l-Ahyar*, Daru’l-Marife, Beyrut, 2002, I, 646.

³³ İbn-i Hacer, a.g.e., V, 90.

³⁴ Müslim, *Sahih*, Cuma, 852.

Ahbar'la cuma günündeki icabet saati hakkındaki sohbetini anlatırken Abdullah b. Selam şöyle dedi: "Ben icabet saatinin ne zaman olduğunu biliyorum. Ebu Hüreyre, 'onu bana haber ver,' dedi. Abdullah b. Selam da 'o vakit cuma gününde son saattir,' cevabını verdi. Ben o cuma gününün son saati nasıl olabilir! Hâlbuki Resulullah Müslüman bir kul namaz kıldığı halde o saate rastlarsa, buyurmuştur. O saatte ise namaz kılınmaz. Abdullah b. Selam, Resulullah: 'Kim bir mecliste namazı beklerse namaz kılincaya kadar namazdadır' diye buyurmadı mı? İşte bu, odur. dedi."³⁵

İbn Hacer'in nakline göre, Taberi, (v.310/923) şöyle demektedir: "Bu konuda varid olan hadislerin en sahih olanı, Ebu Musa'nın hadisi ve sözlerin en doğrusu, Abdullah b. Selam'ın sözüdür. Bunların dışındakiler bu ikisine veya birisine paralel veya isnadı zayıf hatta delile dayanmaksızın söyleyenin içtihadına dayanmaktadır."³⁶

1.3. Cuma Ayetindeki Kavramların Açıklanması

Cuma namazı ile ilgili hükümlerin iyi anlaşılması bir bakıma bu ayette geçen kavramların iyi bilinmesine bağlıdır. Biz bu başlık altında cuma ayetinde geçen kavramları sırasıyla inceleyeceğiz.

1.3.1. Cuma Ayetindeki *Nida* Kavramı

Nida kelimesi *müfaale* babından mastar olup sesleniş, bağırma, çağrı, ilan, duyuru v.b anlamlara gelmektedir.³⁷ Ayetteki *nidadan* kasıt, cuma günü, cuma namazı için okunan ezandır.

Hiz. Peygamber (sav) zamanında cuma günü yalnız bir ezan okunurdu. Allah Resülü minbere çıktığında, müezzin mescidin kapısında ezan okur, minberden inince de namaz için kamet getirirdi. Bu durum Hiz. Peygamber (sav)'den sonraki ilk üç halife zamanında aynen devam etmiştir.³⁸

Hiz. Osman (r.a) zamanında nüfusun çoğalması ve evlerin birbirlerinden uzaklaşması sebebiyle cuma namazı için ikinci bir ezan okutulmaya başlanmıştır. Hiz. Osman, Zevra denen mevkideki evinin damından bugün dış ezan diye bildiğimiz birinci

³⁵ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1033.

³⁶ İbn-i Hacer, a.g.e, V, 90.

³⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İst., 1995, s. 873.

³⁸ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri el Harzemi, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Tevil*, Mhk., Abdürrezzak el-Mehdi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997, IV, 523 - *Kaṣṣabī a.g.e. -XVIII-101*

ezanın okunmasını emretmiş, kendisi minbere oturduğunda ikinci ezan okunmuş, inince de cuma namazı için kamet edilmiştir.³⁹

İbn Ömer ve Hasan'dan rivayet edildiğine göre, imam minbere çıktığı ve ezan okunduğu zaman *nida* (cuma namazı için çağrı) yapılmış olur.⁴⁰

1.3.2. Cuma Ayetindeki *Sa'y* Kavramı

Cuma ile ilgili ayette “Namaz için çağrıldığı zaman Allah’ın zikrine *sa'y* edin.”⁴¹ buyrulmaktadır. *Se'a*, *yes'a*, *sa'yun* fiili, koşmak hızlı hareket etmek; *ila* harf-i cerri ile kullanıldığında ilerlemek, bir şey için çabalamak, gayret etmek, çaba sarf etmek,⁴² koşmaksızın hızlı yürümek gibi anlamlar ifade eder.⁴³ Ancak Sahabe ve Tabiin bu kavramın hangi manada kullanıldığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hasan Basri (v.110/728), *sa'y* hakkında şöyle demiştir. “Vallahi bu, ayaklar üzerinde koşmak değildir. Çünkü müminler, namaza ancak sekinet ve vakar içinde gelmekle emrolundular. Bu, ancak kalple niyet ederek sebat ve huşu içinde gitmektir. Elbetteki her amelde önce kalbin niyeti gerekli olduğundan buna herhangi bir itiraz da mevzubahis değildir.”⁴⁴

Hz. Ömer ayeti “*Fes'av ila*” yerine “*Femduv ila*” (gidiniz) olarak okumuştur. Keza Abdullah b. Mesut’un “Eğer ayetteki *sa'y*’den kasıt koşmak olsa idi, ridam düşene kadar koşardım,” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁵ Ferra da yukarıda mezkûr (*sa'a ve meda*) her iki kelimenin de gitmek ile eş anlamlı olduğunu ve *sa'y*’den kastın süratli yürümek olmadığını söyler.⁴⁶

Cumhur-u ulema, ayetteki *sa'y*’in amel (çalışma) anlamında olduğu görüşündedir. Onlara göre, “Her kim de ahireti ister ve mümin olarak ona çalışırsa...”⁴⁷ “Şüphesiz amelleriniz farklı farklıdır”⁴⁸ gibi ayetlerde *sa'y*, bu manada kullanılmıştır.

³⁹ Zemahşeri, a.g.e., IV, 533., Kurtubi, a.g.e., XVIII, 101.

⁴⁰ Alusi, ag.e., XIV, 99.

⁴¹ Cuma, 62/ 9.

⁴² Mutçalı, a.g.e., s. 390.

⁴³ İsfehani, a.g.e., s. 411.

⁴⁴ İbn Kesir, a.g.e., IV, 311.

⁴⁵ İbn-i Cerir et -Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, XIV, 127-128.

⁴⁶ Abdullah Ahmed en-Nesefi, *Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Mhk., Mervan Muhammed eş -Şiar, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1996, IV, 376.

⁴⁷ İsrâ, 17/19.

⁴⁸ Levî -92/94

Netice olarak, aslında her üç görüş de birbirini tamamlar mahiyettedir. Çünkü bir şeyin meydana gelmesi için her şeyden önce kalpte niyetin belirmesi, ardından bunun için amel gelir. Yürüyerek cumaya gitmek zaten bu niyet ve amelin bir eseridir. Ancak bu yürüyüş de sekinet ve vakarla olmalıdır.⁴⁹

1.3.3. Cuma Ayetindeki *Salât* Kavramı

İbn Arabî burada *salât* kelimesinden muradın cuma namazı olduğunu, bununla cuma namazından başka bir şey kastedilmediğini söyler ve şöyle devam eder: “Bazı âlimler şöyle dedi: ‘Buradaki *salât*’tan (namaz) kastın cuma namazı olduğu, lafzın bizzat kendisinden değil, icmadan anlaşılmalıdır.’ Bence bizzat lafızdan da anlaşılabilir. Çünkü bugüne mahsus olan *nida*, o namazın (cuma namazının) *nidasıdır*. Ama onun dışındakiler diğer günlerde geneldir. Şayet burada *salât*’tan (namaz) kasıt cuma namazı olmasaydı, bu çağrışı cuma gününe has kılmanın ve ona nispet etmenin faydası ve anlamı olmazdı.”⁵⁰

1.3.4. Cuma Ayetindeki *Zikrullah* Kavramı

Cuma ayetinde bulunan kavramlardan birisi de *zikrullah* kavramıdır. Ayetten muradın en iyi şekilde anlaşılabilmesi bir bakıma *zikrullah* kavramından ne kastedildiğinin bilinmesiyle alakalıdır. Zira bu kavram kendisine *sa’y*’in emredildiği ve mükellefin edası ile yükümlü tutulduğu anahtar kelimedir denilebilir.

Ayetteki *zikrullah* kavramı bazı İslam âlimlerince namaz olarak tefsir edilmiştir.⁵¹

Said b. Müseyyeb, (v.94/712) ayetteki *zikrullah*’ı imamın vaazı olarak tefsir etmiştir. Sahabe âlimlerinden Ömer İbn Hattab ve Hz. Aişe de (r.a) bu görüştedirler. Kadı Beydavi, Fahreddin er-Razi gibi âlimler de *zikrullah* kavramını hutbe ile tefsir etmişlerdir.⁵²

⁴⁹ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *Ahkamu’l-Kur’an*, Mhk., Şeyh Abdulgani Abdulhalık, Daru İhyai’l-Ulum, Beyrut, 1999, s. 105., Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Meafiri el-Eşbili İbn Arabi, *Ahkamu’l-Kur’an*, Mhk., Ali Muhammed el-Beccavi, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 2001, IV, 225.,

⁵⁰ İbn Arabi, *Ahkamu’l-Kur’an*, IV, 225.

⁵¹ Muhammed Tahir b. Aşur, *et-Tahrir vet-Tenvir Tefsiru İbn Aşur*, Müessesetü’t-Tarih, Beyrut, 2000, XXVIII, 202.

⁵² Taberi, a.g.e., XIV, 130., Fahreddin er-Razi, *et-Tefsiru’l-Kebir*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1999, X, 542., Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tefsiru’l-Beydavi*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, IX, 175. - *Catibae a.g.e.* s. 142.

İbn Arabî (543/1148), *zkrullah*'tan, başta hutbe olmakla namazın da kastedildiğini, bunun hutbenin vucubuna delalet ettiğini, İbn Macişun (v.212/827) dışında kendi mezhep âlimlerinin bu konuda hemfikir olduğunu zikretmektedir.⁵³

Dolayısıyla zkrullah kavramı, ulemanın çoğu tarafından hutbe olarak anlaşılmıştır denilebilir.

⁵³ İbn-Arabî: *Ahkâmü'l-Kur'ân* - IX - 24

İKİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZININ VÜCUB ŞARTLARI

2.1. Cuma Namazının Farz Oluşunun Delilleri

Fukahaya göre, cuma namazının farz oluşu, Kitap, sünnet ve icma ile sabit olup, bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fukahanın bu konudaki delilleri ise şunlardır:

Allah, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır. “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ın zikrine gidin ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız elbette bu sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁴

Görüldüğü gibi ayette cuma namazına gitmek emredilmiştir. Buradaki emir ise vücut ifade eden türdendir. *Sa’y* (amel etmek, gitmek, çalışıp çaba sarf etmek) ise ancak vacip olan bir durum içindir. Keza, ayette insanların cuma namazından geri kalmamaları için alışveriş yasaklanmıştır. Şayet cuma namazı vacip olmamış olsaydı mubâh olan alışveriş yasaklanmazdı.⁵⁵ Sünnette de cuma namazının farziyetine delalet eden birçok hadis varid olmuştur. Ulema, cumanın farziyeti hususunda farklı hadisleri delil olarak kullanmıştır. Bunları şöyle zikredebiliriz:

“Cuma, cemaat halinde her Müslümana Allah’ın hakkı olarak bir vazifedir. Ancak şu dört sınıf müstesna; Başkasının mülkü olan köle, kadın, çocuk, hasta.”⁵⁶

“Cuma namazı, ezanı işiten kimse üzerinedir.”⁵⁷

“Cumaya gitmek, *ihtilam* gören (ergenlik çağına giren) herkese gereklidir.”⁵⁸
Cumanın farziyetine delil getirilen hadislerden biri de şudur:

“Muhakkak ki Allah, bu makamımda, bu ayımda, bu senemde size cumayı farz kılmıştır. Hayatımda veya benden sonra, adil olsun zalim olsun bir imamı olduğu halde hafife alarak ya da inkar ederek kim onu terk ederse, Allah onun birliğini bozsun, işini bereketli kılmasın.”⁵⁹

⁵⁴ Cuma, 62/9.

⁵⁵ Şemsuddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudame, *El-Muğni ve Şerhu’l Kebir ala Metn-i Mukni*, Daru’l- Fikr, Beyrut, 1984, II, 143.

⁵⁶ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1053.

⁵⁷ Darakutni, *Sünen*, Cuma, 1.

⁵⁸ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhaki, *-es-Sünenü’l Kübra*, Daru’l-Marife, Beyrut, b.t.y., III, 172, h.n.y.

⁵⁹ İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1081., *İbn Mace*’de zikredilen bu hadis, Beyhaki’de de zikredilmiş bazı fıkhi hükümleri ihtiva eden hadisler bir kısmında -Bu hadis bir eok ilim ekli tarafından cumanın farziyyetine

Hz. Peygamber (sav) zamanından günümüze kadar ulaşan uygulama da cuma namazının farziyeti hususunda Müslümanların icmaı olarak kabul edilmiştir.⁶⁰

2.2. Cuma Namazının Vücut Şartları

Cuma namazı diğer namazlar gibi rükün ve şartlar bakımından müşterektir. Diğer farz namazlarda yerine getirilmesi gerekli rükün ve şartlar, aynen cuma namazı için de geçerlidir. Cuma namazı için bu şartların dışında bazı şartlar daha vardır ki bunlara vücut ve sıhhat şartları denmektedir.⁶¹

Vücut şartları; cuma namazı ile yükümlü olmak için, sıhhat şartları ise kılınan cuma namazının muteber ve geçerli olması için gerekli şartlardır. Cuma namazının vücut şartları üzerinde mezhepler arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur.⁶²

Şimdi mezheplere göre cuma namazının vücut şartlarını ayrı ayrı zikredip bu şartları beraber değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.3. Mezheplere Göre Cuma Namazının Vücut Şartları

2.3.1. Hanefi ve Maliki Mezhebine Göre Cuma Namazının Vücut Şartları

- a. Âkil olmak,
- b. Baliğ olmak,
- c. Erkek olmak,
- d. Hür olmak,
- e. Sıhhatli olmak,
- f. Şehirde ikamet ediyor olmak.⁶³

2.3.2. Şafii ve Hanbelî Mezhebine Göre Cuma Namazının Vücut Şartları

- a. Teklif; Müslüman, Âkil ve baliğ olmak,
- b. Erkek olmak,

delil olarak getirilmekle beraber isnadındaki iki ravi zayıf bulunmuş ve dolayısıyla hadis zayıf kabul edilmiştir. Ancak delalet ve sübut bakımından kat'i olan konuyla ilgili ayet ve Tarık b. Şihab'dan rivayet edilen cumanın hasta, yolcu, kadın ve köle hariç cemaat halinde Müslümanlara farz olduğunu bildiren hadisin, bu hadise ihtiyaç bırakmadığı ifade edilmiştir. Bkz. Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevi, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, tah. Muhammed Matarci, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1996, IV, 403.

⁶⁰ İbn Kudame, a.g.e., II, 143.

⁶¹ Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, Mhk., Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 507.

⁶² Karaman, "Cuma", D.İ.A., VIII, 85.

⁶³ Alaüddin Ebu Bekir b. Suud el-Kasani, *Bedaius'-Sanai fi Tertibi's-Şerai*, Mhk., Yasin Muhammed Adnan b. Derviş, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997, I, 581., İbn Abidin, *Haşiyetü İbn Abidin*, Kahraman Yay., İst., 1984, II, 153-154. Şemsüddin Şeyh Muhammed ed-Dussuki, *Haşiyetü'd-Dussuki ala Serhi'l-Kebir - Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi - b. v. v. - b. t. v. - I - 379*

- c. Hür olmak,
- d. Sıhhatli olmak,
- e. Mukim olmak.

Hanbelîler, yukarıdaki maddelere ek olarak mükellefin yaşamış olduğu yeri vatan edinmiş olmasını ve cuma kılınacak yer ile arasında bir fersahtan fazla uzaklık bulunmamasını da cuma namazının vücut şartlarından sayarlar.⁶⁴

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, aynı şartların anlaşılması ve mezhep âlimlerince yorumlanması farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Biz burada bu şartları inceleyecek ve mezheplere göre açıklamaya çalışacağız.

2.4. Cuma Namazının Vücut Şartlarının Delillendirilmesi

2.4.1. Müslüman, Akil ve Baliğ olmak

Bu şartlar aynı zamanda mükellefiyet şartlarıdır. Kişinin dinin emir ve yasaklarından sorumlu olması, ancak bu şartları taşıması ile olur. Dolayısıyla bir kimsenin cuma namazıyla mükellef olabilmesi için mezkûr şartları taşıması gerekir. Bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.⁶⁵

Cuma namazını emreden ayetteki⁶⁶ hitap müminleredir. Dolayısıyla bir kimsenin cuma namazıyla sorumlu olması için gereken ilk şart, Müslüman olmaktır. Daha evvel zikredilen Tarık b. Şihab hadisi,⁶⁷ cuma namazının (şartları haiz) her Müslüman erkeğe farz olduğunu ifade etmekte, buluğa ermeyen erkekler, köle kadın ve hastalar ise cumanın kendisine farz olduğu kimselerden istisna edilmektedir.

Ebu Davud'da zikredilen bir hadiste ise şöyle denilmektedir: “Üç guruptan kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, baliğ oluncaya kadar çocuktan, akledinceye kadar deliden.”⁶⁸

Bu şartların pratik sonucu şudur; Cuma namazı, çocuklara, akli dengesi yerinde olmayanlara, baygın kimselere farz değildir. Ancak sarhoş (seçici akıl yoksunluğu)

⁶⁴ Muhammed b.İdris eş-Şafii, *el-Umm*, Darü'l Fikir, Beyrut, 1990, I, 218., Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 539. İbn Kudame, a.g.e., II,144-150.

⁶⁵ İbn Arabi, *Tefsiru'l-Ahkam*, IV,223., Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 539., İbn Kudame, a.g.e., II, 172.

⁶⁶ Cuma, 62/9.

⁶⁷ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1053.

⁶⁸ Ebu Davud, *Sünen*, *Hudud* - 4403.

olan kimsenin akli başına geldiği zaman öğle namazını kılması, vakit geçmiş ise, kaza etmesi gerekir.⁶⁹

2.4.2. Erkek olmak

Cuma namazı erkeklere farz olup, kadınlar bu namazı kılmakla yükümlü değildirler.⁷⁰

Cuma namazını emreden ayetteki hitap umumi olmakla beraber bu umumilik Tarık b. Şihab'dan rivayet edilen hadis⁷¹ ile tahsis edilmiştir.

Cuma namazının erkeklere farz olup, kadınlara farz olmayışı ve cumayı eda etmeleri durumunda bunun kadınlar için öğle namazı yerine geçeceği ittifakla kabul edilmiştir.⁷²

Şirazi, (v.476/1083) kadınların cumaya gelmeleri durumunda *ihtilat* olacağını, bunun ise caiz olmadığını söylemişse de, bu pek tutarlı bir görüş olarak kabul edilmemiştir. Çünkü kadınların cuma namazına gelmesi, erkeklerle iç içe olmayı gerektirmemekte, bilakis kadınlar, namazı erkeklerin arkasında kılmaktadırlar. Hz. Peygamber (sav) zamanındaki uygulama da bu şekilde olmuştur. Ayrıca kadınların erkeklerle iç içe olması, yani *ihtilat*, halvet olmadıkça haram değildir.⁷³

Serahsi, (v.483/1090) kadınların cuma namazından muaf tutulmalarının hikmetlerini açıklarken şöyle der: “Çünkü kadın, kocasının ve evinin hizmetiyle meşguldür. Hem erkek topluluğuna çıkmasında bir takım zorluklar ve fitne meydana gelebilir.”⁷⁴

2.4.2.1. Kadınların Cuma Namazına Gitmeleri Hususunda Mezheplerin Görüşleri

Kadınlara cuma namazının farz olmadığı ve cumayı eda ettikleri takdirde bunun öğle namazının yerine geçeceğini söylemiştik. Ancak kadınların öğleyi kılmaları veya camiye gidip cuma namazını kılmaları hususunda değişik görüşler bulunmaktadır.

⁶⁹ Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 539.

⁷⁰ Şafii, *el-Umm*, I, 217.

⁷¹ Ebu Davud, *Sünen*, “Cuma”, 1053.

⁷² Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehit ve Nihayetü'l Muktesit*, Menşurati'ş-Şerifi'r-Reduy, Kum, 1969, II, 160.

⁷³ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 404.

⁷⁴ Serahsi, *el-Mabrut*, I, 25.

Hanefiler, ister yaşlı ister genç olsun kadının öğle namazını kendi evinde kılmasının daha faziletli olduğu görüşündedirler. Zira kadın cemaatle namaz kılmak ile mükellef değildir.⁷⁵

Malikiler, Yaşlanarak erkekler karşısında herhangi bir çekiciliği kalmayan kadınların cumaya gitmelerinin caiz olacağı görüşündedirler. Aksi halde kadınların cumaya gitmeleri mekruh olur. Kadın genç olduğu için mescitte bulunmasından veya yolda giderken fitneye sebep olmasından korkulursa, cumaya gitmesi mefsedeti önlemek için haram olur.⁷⁶

Şafiiler, kadının eski elbiseler içinde olsa bile, şehveti celbedici olması halinde, gerek cuma ve gerekse diğer namazlar için cemaate katılmasını mutlak surette mekruh görürler. Kadın şehveti celbedici olmadığı halde, süslenip koku sürünürse, yine aynı hükme tabidir.

Şafiiler, kadının yaşlı olması, koku sürünmeden, eski elbiselerle ve erkeklerin kendine tamah etmeyeceği bir halde cumaya gitmesini mekruh görmezken, bunun için de iki şart ileri sürmüşlerdir:

1. Yaşlı olsun olmasın velisinin cumaya gitmesi için kendisine izin vermesi,
2. Cemaate gitmesinden dolayı herhangi bir kimsenin fitneye düşmeyeceğinden emin olması.⁷⁷

Hanbeliler, bu konuda kadının güzel olmama şartını koymuşlar, kadının güzel olması halinde cuma namazına gitmesini mutlak surette mekruh görmüşlerdir.⁷⁸

2.4.2.2. Cuma Namazının Kadınlara da Farz Olduğu Görüşünde Olanların Delilleri ve Bu Delillere Verilen Cevaplar

Günümüz yazarlarından Yaşar Nuri Öztürk, cuma namazını emreden ayetteki hitabın umumi olduğunu ve dolayısıyla cuma namazının kadınlara da farz olduğunu iddia etmektedir. Bunu iddia eden yazar, kitabının cuma namazı ile ilgili bölümünde şöyle demektedir: “Hitap bütün müminlere olduğuna göre kadınların da cuma namazı kılmaları farzdır. Elbette zorlayıcı sebeplerin vücut vereceği istisnai durumlar olabilir. Ancak kadınların cuma kılmamalarını prensip haline getirip, Allah’ın emrini erkeklere

⁷⁵ Abdurrahman Ceziri, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İst., 1993, II,

⁷⁶ Ceziri, a.g.e., II, 543-544.

⁷⁷ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 405., Ceziri, a.g.e., II, 544.

⁷⁸ Ceziri, a.g.e., II, 545.

özüyleyerek kadınları bu hayati ve ilahi aktivitenin dışına itmek, Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Kadınların cumaya iştirakleri, diğer namazları kılmalarından çok daha önemli nimet ve bereketlerin doğmasına yol açacaktır.”⁷⁹ Yazar, kadınlara cuma namazının farz olduğu iddiasında bulunurken delil olarak hitabın umumiliğini göstermektedir. Fakat yazarımız, Kur'ân'ın umumi bazı hükümlerinin tahsis edilebileceğini ve ilgili ayetin umumunu tahsis eden Tarık b. Şihab hadisini hüsn-ü zannımızca gözünden kaçırmıştır.

Nitekim Tarık b. Şihab hadisinde cuma namazının her Müslümana farz olduğu belirtilmiş, bundan köle, çocuk, hasta ve kadınlar istisna edilmiştir.⁸⁰

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus da hitap şekli ve siğasıdır. Kadınlara yapılan hitabın erkekleri de kapsamaması dilin yapısı bakımından mümkün değildir. Buna mukabil erkeklere yönelik hitabın kadınları kapsayıp kapsamayacağı dilbilimciler arasında tartışmalı bir meseledir.

“Bazı dilbilimciler bu tür hitapların kadınları kapsadığını, bazıları ise bu tür bir hitabın içine kadınların dahil edilemeyeceğini söylemiş, bu iki farklı kanaat, bu tür ayetleri değerlendirmede usulcülerini de etkilemiştir. Kimi usulcüler ise dilcilerin kural olarak kadınların da erkek hitabı içerisine girdiği görüşünü benimsemekle beraber, cuma namazı gibi bazı konularda bir takım harici karineler ile kadınların hitap kapsamı dışında kalacağını ileri sürmüşlerdir. Yukarıda zikrettiğimiz tahsis delilinin dışında o dönemdeki kadın telakkisi, kadının ailedeki görev ve sorumlulukları, cemaat kavramı ve dayanışması içerisinde kadınların yerine ilişkin anlayışlar, bu tür karinelerin bazıları olarak gösterilebilir.”⁸¹

Sonuç olarak kadınların cuma namazı kılması konusunda bir serbestlik vardır; müsait zaman ve zemin bulan kadınlar cuma namazını kılabilirler. Fakat cuma namazını kadınlara farz haline getirerek onları cuma namazı kılmaya mecbur etmek, hiçbir sebeple olmasa bile, asırlarca süregelen geleneği gereksiz ve haksız yere hiçe saymak olduğu için yanlıştır.”⁸²

2.4.3. Hür Olmak

Cuma namazının vücut şartlarından biri de hürriyettir. Tarık b. Şihab hadisinde Hz. Peygamber, (sav) kendilerine cumanın farz olmadığı kimseler arasında mülk

⁷⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'daki İslam*, Yeni Boyut Yay., İst., 2000, s. 533.

⁸⁰ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1053.

⁸¹ Hüseyin Algül ve Arkadaşları, *İman ve İbadetler İlmihali*, T.D.V.Yay., İst., 1998, I, 290-291.

⁸² *Al-İslâm - J. 201-202 - Cevâb - s. s. 160-161*

edinilmiş köleyi de saymıştır. Köleye cuma namazının farz olmadığı, fakat camiye gelip cumayı kılmaması halinde bu namazın öğle namazını kendisinden düşüreceği hususunda Şafii, Hanefi, Maliki ve Hanbelîler ittifak etmişlerdir.⁸³

Başkasının mülkü olan köleye cuma namazının farz kılınmamış olmasının sebebi, onun istisnai bazı durumlar dışında (farz namazları münferit olarak kılmak gibi) menfaatinin sahibine ait olmasındandır. Kölenin cuma namazına gelip imamı ve cemaati beklemesi, sahibine gelecek birçok faydayı engelleyecek ve onun hizmetinden alıkoyacaktır.⁸⁴

“Köleliğin yürürlükte olduğu dönemlerde Müslüman olan bir kölenin Müslüman olmayan bir kimsenin mülkiyeti altında bulunduğu düşünülecek olursa, kölelere cuma namazının farz kılınmayışının sebebini kavramak daha kolay olur. Bazı selef âlimleri efendisi tarafından köleye izin verildiği takdirde cuma namazının farz, aksi takdirde cuma namazına gitmemesinin caiz olduğunu söylemişlerdir.”⁸⁵

2.4.3.1. Fikir Ve Eylem Hürriyetinin Cuma Namazına Engel Olup Olmaması

Günümüzde bazı Müslüman çevreler, buldukları toplumda fikir ve eylem hürriyetinden mahrum olduklarını bahane ederek cuma namazına gitmemektedirler. Kanaatimizce bu, hürriyet ve onun zıddı olan kölelik kavramlarının iyi anlaşılmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla bu kavramların açıkça ortaya konması meselenin doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

“**Hürriyet;** akıllı bir şahsın, kendi işleri hakkındaki asaleten yaptığı tasarruflarının kendinden başka birinin rızasına bağlı olmaması demektir. Bu hürriyetin asıl manası olup, kölelik kavramının da bire bir zıddıdır. **Kölelik** ise, bir kimsenin asaleten tasarruf yapamaması ve tasarruflarının ancak efendisinin iznine bağlı olmasıdır. Bu da köleliğin asıl manası ve hürriyet kavramının tam zıddıdır.”⁸⁶

"İslam'da hem bazı ibadetlerin sıhhatine temel teşkil eden ve hem de cuma namazının sahih olabilmesi için şart koşulan hürriyet, yukarıda tarifi yapılan kölelik teriminin zıddı olan hürriyettir. Yani fukahanın aradığı özellik, mükellefin hürriyetin bu

⁸³ Şafii, *el-Umm*, I, 218., İbn Kudame, a.g.e., II, 133., Muhammed Hatib Şirbini, *Muğni'l-Muhtaç ila Marifeti Elfazi'l-Minhac ala Metn-i Minhaci't-Talibin*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1995, I, 376., Ceziri, a.g.e., II, 534-537- 542.

⁸⁴ Serahsi, a.g.e., I, 25., Kasani, a.g.e., I, 582.

⁸⁵ Çetintaş, a.g.e., s. 166.

⁸⁶ Çetintaş, a.g.e., s. 167.

manasından yoksun edilip, köle olarak kullanılıyor olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in cuma ayetinin umumi hükmünden istisna ettiği köle, her türlü hakkı elinden alınan ve başkası tarafından mülk edinilen köledir. Konuyla ilgili Tarık b. Şihab hadisindeki '*abdun memluk*' (başkası tarafından mülk edinilen köle) ifadesi, sanırız bu hususta şüpheleri izale edecek tarzda beyan edilmiştir. Dolayısıyla bunun fikir ve eylem hürriyetine kısıtlama getirilen kimse şeklinde anlaşılması gerekir. Nitekim ne geçmişte ne de günümüzde bunu bu şekilde anlayan herhangi bir âlime rastlamak mümkün değildir. Zira bu ikisi birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Hal böyle iken bir kısım Müslümanlar, bazı hususlarda fikir ve eylem hürriyetinin kısıtlı olmasını hadiste beyan edilen kölelikle eşit sayarak, bu hususu cuma namazını terk etmeye bir mazeret olarak görmektedirler. Hâlbuki hadiste istisna edilen ve İslam'da bazı ibadetlerden muaf tutulan hakiki manada kölenin, efendisi izin vermedikçe alışveriş, borç alıp verme ve rehin bırakma gibi yaptığı hiçbir akdin sahih olmadığı köledir.”⁸⁷

2.4.3.2. İşverenin, İşçisini Cuma Namazına Gitmekten Men Etmesi

Günümüzde bazı işverenler cuma namazı ve diğer farz olan ibadetler hususunda işçi veya memurlarına son derece müsamahakâr davranıp her türlü kolaylığı sağlarken, bazıları da bunun aksi bir tavır takınmakta, cuma namazını emreden Allah'ın ayetini görmezlikten gelmektedirler. Böyle bir durumda işverenin ve işçinin durumu ne olacaktır? İslam dini böyle bir salahiyeti işverene vermiş midir? İşverenin işçiyi cuma namazına gitmekten men etmesi durumunda işçi veya memur ne yapacaktır?

Fakih İbn Hacer, (v.97471565) *Tuhfe* adlı eserinde şöyle der: “Cuma namazı dahi olsa farz ibadetler için ayrılacak zaman icare akdinden müstesnadır. Bu da ancak cuma namazına giden işçinin işinden dolayı korkmaması kaydıdır.”⁸⁸ İbn Hacer, cuma namazına dair bölümde de sulama işçisini örnek vermekte ve bu kişinin cuma namazına gidebilmesi için, işçinin yokluğundan dolayı işin bozulmama veya aksamamasını şart koşturmaktadır.

Tuhfe şarihlerinden Şirvani ise şöyle demektedir: “Malumdur ki mutlak zikredilen icare, sahih icare akdine hamledilir. Adet olduğu üzere ekmek yapan (fırıncı) birine ekmek hazırlayan işçiye, yine normal olarak ücreti verilir. Bu kimsenin ekmekle meşgul olması, cuma namazının terkine özür teşkil etmez. Aksine işveren, işçiyi cuma

⁸⁷ Çetintaş, a.g.e., s. 167.

⁸⁸ Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemi, *Tuhfetu'l-Muhtac bi Şerhi'l-Minhac* (Şirvani ve İbn Kasım el-Abbadi'nin Şerhi ile beraber), Riyad: h.t.v. - VI - 178.

namazına gitmemeye zorlamadığı sürece, ekmekler zayi olsa dahi cuma namazına gitmekle mükelleftir. Fakat işveren, onu cuma namazına gitmemeye zorlarsa o halde cumanın terkinden dolayı asi olmaz. İşçi olan kimsenin de işinde ihmalkâr davranmaması gerekir. Şayet ekmek yapan işçi, işi ele alır, öyle bir duruma getirir ve sonra da terk edip cuma namazına gitmesinden dolayı ekmeklerin zayi olmasına sebebiyet verirse, bu durum kendisi için cuma namazının terkine mazeret teşkil eder. Ancak işini cuma namazına gittiği takdirde zararı netice verecek bir duruma getirdiğinden dolayı günah işlemiş olur. Bu konuda diğer çalışanların durumu da bunun gibidir.”⁸⁹ İbn Hacer’e göre çalışan kimsenin yokluğundan dolayı iş bozulacak veya zayi olacak derecede olmadığı müddetçe, işyerinde kılacağı namazdan daha fazla bir zaman olsa dahi işçinin cuma namazına gelmesi vaciptir. Yine İbn Hacer’in nakline göre Şafii kitaplarından *İyab* ve *Mutemed*’in ibarelerinden anlaşılan, icare akdinin cuma namazının terkine özür teşkil etmediğidir.⁹⁰

Ezrai (v.783/1381)’ye göre, “cuma namazı hariç işverenin (*müstecir*) işçiye cemaatle namaz kılmasına imkân sağlaması gerekmez. Çünkü cami uzak olabilir veya imam namazı uzatabilir. Ezrai’ye göre, cemaat ve cuma namazı birbirinden ayırt edilir. Şöyle ki; cemaat, normal namazların tabii ve tekrarlayan bir sıfatıdır. (Yani o namazın bir rüknü değildir.) Öyleyse işverenin hakkına riayet etmek için bu zamanın uzun olmaması şart koşulmuş ve namazın işçinin zimmetinden kalkması için münferit kılınmasıyla iktifa edilmiştir. Ancak cuma namazı böyle değildir (Yani cemaat bu namazın tabii bir sıfatı değil, bizzat namazın bir rüknüdür.) Zaman olarak her ne kadar uzun olsa da cuma namazının kılınmaması, telafi edici bir şey olmaksızın bu namazın kaçırılmasına sebep olur.”⁹¹

Halil Güneç’in nakline göre, Şafii ulemasından İbn Kasım (v.918/1512) ve Şebrafilisi (v.1087/1676) şöyle derler: “Cuma namazına izin vermeyen bir işverenin yanında bir işçinin çalışabilmesi için, muhtaç olması gerekir. Muhtaç olmadığı takdirde cuma namazını kılmayarak böyle bir kimsenin yanında çalışması haramdır.”⁹²

Hanefi ulemasından İmam Ebu Hafs (v.537/1142)’in görüşü, işverenin işçisini cuma namazına gitmekten men edebileceği yönündedir. İmam Ebu Hafs’ın bu

⁸⁹ Heytemi, a.g.e., II, 482.

⁹⁰ Heytemi, a.g.e., II, 482.

⁹¹ Şemsuddin Muhammed b. Ebi Abbas Ahmed b. Şihabuddin er-Remeli, *Nihayetü'l-Muhtaç İla Şerhi'l Minhac*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984, III, 284.

⁹² Halil Güneç, *Günümüzün Mecalelerine Fetvalar*, Yasin Yay. İst. 1978, s. 183.

görüşünde işverenin hakkının gözetilmiş olması veya işin herhangi bir zararla neticelenmemesi gibi sebepler etken olabilir. Hanefilerce bu konuda tutarlı ve fetvaya esas olan görüş ise, Ebu Ali Dekkak (v.405/1015)'ın görüşüdür. Dekkak'a göre; şehirde, işveren işçisini cuma namazına gitmekten alıkoyamaz. Şayet cuma namazının kılınacağı yer uzak ise işçinin namazla meşgul olduğu müddet miktarınca ücretinden kesinti yapılır ve işçinin de bu kesilen meblağı talep etme gibi bir hakkı yoktur. Cuma namazının kılınacağı yerin yakın olması durumunda, işverenin bu tür bir uygulamaya gitmesi söz konusu değildir.⁹³ İbn Abidin de bunun iki görüşten biri olduğunu, Hanefi fikhında *Mutun-u Erbaa*⁹⁴ olarak bilinen kitapların zahirinden anlaşılan görüşün bu yönde olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵

Buraya kadar zikredilenlerden de anlaşılacağı gibi gerek işveren gerekse amirin işçi veya memurunu cuma namazına gitmekten alıkoyamayacağı görüşü ağır basmaktadır. Öyleyse cuma namazına gitmeye izin vermeyen ve gittikleri takdirde işten atılma tehdidiyle karşı karşıya kalanların durumu ne olacaktır?

Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir durumla karşı karşıya kalınmaması ve bu durumda olan memur ve işçilerin cuma namazına katılımlarının sağlanması için öğle namazının erken olduğu kış ve bahar aylarında cuma günü öğle ezanının gecikmeli olarak okunması kararını almıştır. Malumdur ki böyle bir uygulama köklü bir çözüm yolu sayılmasa da meseleyi büyük oranda halletmektedir.

Özel sektör veya gayri resmi yerlerde çalışan ve bu uygulamadan istifade edemeyen kimselere gelince; öncelikle çalışan kimse işinde ihmalkâr davranmamalıdır. Yani işini öyle bir seviyeye getirip, sonra da bırakıp cuma namazına gittiği takdirde zararı netice verecek bir duruma meydan vermemelidir. Kendine düşen vazifeyi yaptıktan sonra işveren veya amiri takındığı menfi tavırdan vazgeçirmeye çalışmalıdır. Bunun netice vermemesi durumunda işverene kabul ettiği ve çalışan kimsenin de bütçesine fazla zarar vermediği takdirde Dekkak'ın görüşü üzere namazla meşgul olduğu süre miktarınca ücretinden kesilmesini de teklif edebilir. Buna rağmen yine cuma namazına gitmekten men edilirse "memur ya kendi naklini başka yere yaptıracak yahut da maddi durumu müsait olduğu takdirde istifa edecektir. Durumu müsait

⁹³ Heyet, *Feteva'l-Hindiyye*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, b.t.y., I, 144.

⁹⁴ Hanefi fikhına ait özet halindeki dört metindir. Bunlar *Kenz, Muhtar, Vikaye ve Mecma*'dır.

⁹⁵ İbn Abidin, a.g.e., II, 154.

olmazsa görevine devam edip, cuma namazını kılmadan öğle namazını kılacak ve vebal de amire ait olacaktır.”⁹⁶

2.4.4. Sıhhat (Cuma Namazını Kılmaya Engel Bir Özü Olmamak)

Cuma namazının vücut şartlarından biri de mazeretsiz olmak, camiye gidip imamla cuma namazını eda etmeyi engelleyecek özürlerden beri olmaktır. Nevevi (v.676/1277)'nin nakline göre, *Ebu Davud*'da İbn Abbas'tan rivayet edilen sahih bir hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Özü olmaksızın kim ezanı işitir de icabet etmezse onun namazı yoktur.” Sahabelerin özü nedir? diye sorması üzerine Hz. Peygamber: (sav) ‘korku veya hastalık,’ buyurmuşlardır.⁹⁷ Yine *Buhari*'de zikredilen bir hadiste Said b. Zeyd ölüm döşegindedir. Bunun üzerine cuma namazına giden amcası oğlu yardımı çağırılır. O da cumayı terk eder ve onun yanına gider.⁹⁸

Şayet bu özü sahipleri buna rağmen cuma namazını eda ederlerse, namazları sahih olur ve öğle namazının yerine geçer.⁹⁹ Çünkü bu kimseler özürlerine rağmen azimeti ihtiyar etmiş ve bu meşakkati yüklenmişlerdir. Bunların durumu, yolcu iken oruç tutan veya fakir olup, binek ve yol azığı bulamadığı halde zorluklara katlanıp hacca giden kimselerin durumu gibidir.¹⁰⁰ Aslında cuma namazına gitmemeyi mubâh kılan özürler genelde mezhepler arasında çok büyük farklılıklar göstermemekle beraber, bu konuda bazı görüş ayrılıkları da yok değildir.

2.4.4.1. Mezheplere Göre Cuma Namazına Gitmemeyi Mubâh Kılan Özürler

Cuma namazını terk etmeyi caiz kılan özürlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

a. Camiye gittiği takdirde hastalığının artmasından veya uzamasından korkan kimse, cuma namazına gitmeyebilir.¹⁰¹ Maliki ve Hanbelîler, bütçesine zarar vermeyecek bir ücretle taşınarak veya bir bineğe binerek mescide gitmeye muktedir olan kişiye cuma namazının vacip olduğu görüşündedirler.¹⁰²

⁹⁶ Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, I, 183.

⁹⁷ Nevevi, *el-Mecmu*, a.g.e., IV, 409.

⁹⁸ Buhari, *Sahih*, Megazi, 3769.

⁹⁹ Şafii, *el-Umm*, I,218., İbn Kudame, a.g.e., II, 151., Kemalettin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasi İbnü'l-Hümmam, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, b.t.y., II, 63., Şirbini, a.g.e., I, 372., Ceziri, a.g.e., II, 534-537- 540-542.

¹⁰⁰ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

¹⁰¹ Şafii, *el-Umm*, I, 218., Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, İpek Yay., b.t.y., s. 163.

¹⁰² Dussuki, a.g.e., I, 389- Ceziri, a.g.e., II, 538-542.

b. Hanefilere göre, kötürüm ve ayakları kesilmiş olan kimseye cuma namazı vacip değildir.¹⁰³ Maliki, Şafii ve Hanbelîlere göre, kötürüm olan kişiyi mescide götüreceği biri bulunur ve mescide götürülmesinden dolayı kendisine herhangi bir zarar dokunmazsa, kötürümün cuma namazı kılması vacip olur.¹⁰⁴

c. Camiye gitmesi durumunda hastanın zarar göreceğinden endişelenen hasta bakıcı, cuma namazına gitmeyebilir.¹⁰⁵

d. Ebu Hanife'ye göre *âmâ* olan kimseye cuma namazı farz değildir. Kendisini camiye götüreceği bir rehberin bulunması durumu değiştirmez. İmam Muhammed, Ebu Yusuf ile Maliki, Şafii ve Hanbelî mezhepleri; kendisini camiye götüreceği rehber olması durumunda, *âmâ*ya cuma namazının farz olacağı görüşündedirler.¹⁰⁶

e. Düşmanından, suçsuz yere bir zalimin kendisini hapsedmesinden veya kendisine zarar vermesinden korkan kişiden, cuma kılma yükümlülüğü düşer. Ancak bunları hak eden kişi cuma yükümlülüğünden kurtulamaz.¹⁰⁷

f. Cumaya gittiği takdirde canına, malına veya ırzına zarar geleceğinden korkmak da cuma namazının terkinin mubâh kılar.¹⁰⁸ Maliki ve Hanbelîler, böyle bir durumda cuma yükümlülüğünün kalkması için kişinin malına gelecek zararın, kendisini mali yönden sarsacak bir zarar olmasını şart koşmaktadırlar.¹⁰⁹ Şafiilere göre, çocuğu, malı veya hayvanı kaybolan kimse, cumaya gitmediği takdirde bunları bulacağını umuyorsa, cuma namazına gitmeyebilir.¹¹⁰

g. Havanın şiddetli derecede sıcak veya soğuk olması, aşırı derecede yağmur yağması ve mescide giden yolların aşırı çamur olması, cuma namazının terkinin mubâh kılan özürlerdendir.¹¹¹

h. Maliki ve Şafiilere göre, ölen kimsenin teçhiz ve tekfin işleriyle meşgul olan kimseye cuma namazı vacip değildir. Bazı Maliki uleması, bu işle uğraşan kimse

¹⁰³ Bilmen, a.g.e., s.163., Lütfi Şentürk, *İslam İlmihali*, D.İ.B. Yay., Ankara, 2003, s. 171.

¹⁰⁴ Şirbini, a.g.e., I, 377., Dussuki, a.g.e., I, 389., Ceziri, a.g.e., II, 377., Zuhayli, a.g.e., II, 371.

¹⁰⁵ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 410., Dussuki, a.g.e., I, 389-390., Bilmen, a.g.e., s. 163.

¹⁰⁶ Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra* (İbn-i Rüşd'ün Mukaddimesi ile beraber) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991, I, 148., Şirbini, a.g.e., I, 377., Dussuki, a.g.e., I, 391., İbn Abidin, a.g.e., II, 153-154., Ceziri, a.g.e., II, 534-538-542., Zuhayli, a.g.e., II, 371.

¹⁰⁷ Şafii, *el-Umm*, I, 218., Ceziri, a.g.e., II, 538-542., Bilmen, a.g.e., s. 163., Algül, a.g.e., I, 292-293.

¹⁰⁸ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

¹⁰⁹ Dussuki, a.g.e., I, 390., Ceziri, a.g.e., II, 538-542., Zuhayli, a.g.e., II, 371.

¹¹⁰ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

¹¹¹ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 148., İbn Kudame, a.g.e., II, 195., Dussuki, a.g.e., I, 389., Ceziri, a.g.e., II, 540., Bilmen, a.g.e., s. 163.

olmayıp; namaz kılınıncaya kadar cesedin zayi olması veya bozulması şartını ileri sürmüşlerse de fetvaya esas olan görüş bunun herhangi bir kayıtle bağlı olmayışdır.¹¹²

2.4.5. Mukim Olmak

Cuma namazının bir kimseye farz olabilmesi için cuma namazı kılınan yerde ikamet etmesi gerekir. Cuma namazı kılınan yerde ikamete niyet etmeyen kimseye cuma namazı farz değildir.¹¹³

İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Seferi üzerine cuma yoktur," dediği rivayet edilmiştir.¹¹⁴

Yolcu olan kimseye konakladığı zaman cuma namazının farz olup olmayacağı hususu ise ihtilaflıdır. Zeyd b. Ali en-Nasır (v.122/740) ve el-Bakır, İmam Yahya gibi bazı fakihler, konakladığı zaman seferî olan kimseye cuma namazının vacip olmayacağı görüşündedirler. Onlar bu konuda Cabir b. Abdullah hadisini delil getirmektedirler. Dört mezhep imamları da bu görüştedirler. El-Hadi, el-Kasım, Ebu Abbas, Zuhri (v.124/742) ve Nehai (v.96/714) ise "Yolcu olan kimse cuma namazı ikame edildiğinde konaklamışsa cumaya gitmesi gerekir," demişlerdir.¹¹⁵

Bir yerde ikamet etmiş olmak, cuma namazının vücut şartı olup, seferi olan kimseye cuma namazının vacip olmayacağı hususunda dört mezhep ittifak halindedir. Bununla beraber mezhepler, ikamet şartını farklı anlamışlar ve dolayısıyla farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

Hanefilere Göre; cuma namazının vücut şartlarından biri de ikamettir. Buna göre seferi olan kimseye cuma namazı farz değildir.¹¹⁶

Hanefî Mezhebine göre, şehirde veya şehre bitişik yerleşim yerlerinde oturan kimselere cuma namazı farzdır. Şehir: En büyük camisi, cuma ile mükellef olanları alamayacak yer şeklinde tarif edilmiştir. Hanefi mezhebinde şehir tanımı ile ilgili fetva bu şekilde olup, yine mezhep fukahasından çoğunluğun görüşü de bu yöndedir.¹¹⁷

¹¹² Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 148., Şirbini, a.g.e., I, 376., Dussuki, a.g.e., I, 389-390.

¹¹³ İbn Kudame a.g.e., II, 144., Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 406., Ceziri, a.g.e., II, 534-538-540-542., Zuhayli, a.g.e., II, 371.

¹¹⁴ Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y., III, 184.

¹¹⁵ Şevkani, a.g.e., I, 637-638.

¹¹⁶ Serahsi, a.g.e., I, 64., Kasani, a.g.e., I, 571., Kemalettin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasi İbnü'l-Hümmam, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Daru'n-Nadr, Beyrut, b.t.y., I, 417.

Şehre yakın olsa da köyde ikamet edenlere cuma namazı farz değildir. Hanefilerin bu konudaki delilleri Hz. Ali'den *mevkuf*¹¹⁸ olarak rivayet edilen "Toplayıcı şehir dışında cuma namazı ve *teşrik* tekbirleri, yoktur,"¹¹⁹ hadisidir. O halde ikamet şehir ile mukayyettir.¹²⁰

Şehirde ikamet edenlere cuma namazı farz olduğu gibi, şehir civarında ikamet eden kimselere de cuma namazı vacip olmaktadır. Fakat Ebu Yusuf'tan nakledildiğine göre şehre yakın köylerden ezan sesini işitenlere de cuma namazı farzdır. Hanefi mezhebinde fetvaya esas olan görüşe göre cuma kılınan yere bitişik üç mil veya 5544 m. uzaktakilere de cuma namazı farzdır.¹²¹

Bir yerde on beş gün kalmaya niyet eden seferiye de cuma namazı farzdır. Cuma namazının farz olması için devamlı kalmak üzere bir yerde yerleşmiş olmak şartı yoktur.¹²²

Malikilere Göre; cuma namazı kılınan bir beldede sürekli olarak ikamet eden kimseye cuma namazı farz olur.¹²³

İstitan (yurt edinmek) bir yerde sürekli olarak ikamet etmek demektir ki; bu da cuma namazının baştan vacip ve sahih olması için şarttır.¹²⁴

Seferi olan kimse cuma namazını kılmakla mükellef değildir. Ancak bir yerde dört gün veya daha fazla ikamete niyetlenen seferiye cuma namazını kılmak farz olur. Fakat bu kimse cuma namazının kendisiyle sahih olduğu kimselerden (*inikad* şartını haiz) değildir.¹²⁵ Keza bir yerde mesela bir ay gibi bir zaman da olsa muvakkaten ikamet edecek olan kimseye de cuma farz değildir ve sahih de olmaz. Çünkü mutlaka bir yerde yerleşmiş olmak gerekir. Bu da bir beldede devamlı olarak ikametle olur.¹²⁶

¹¹⁸ Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylai, *Nasbu'r-Raye Tahricu Ehadisi'l-Hidaye (Bidayetu'l-Mübtedi'* nin Şerhi Hidaye ile beraber), Mhk., Ahmed Şemsuddin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 202.

¹¹⁹ Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hümmam es-San'ani, *el-Musannef*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, b.t.y., III, 7. Cuma, 5175.

¹²⁰ Cuma namazının şehir veya köyde kılınması hususu sıhhat şartlarında ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹²¹ Zuhayli, a.g.e., II, 371.

¹²² Kasani, a.g.e., I, 573., Ceziri, a.g.e., II, 535., Zuhayli, a.g.e., II, 371-372.

¹²³ Dussuki, a.g.e., I, 380.

¹²⁴ İbn-i Rüşd, a.g.e., I, 162., Dussuki, a.g.e., I, 380., Ceziri a.g.e., II, 538.

¹²⁵ Dussuki, a.g.e., I, 370, Zuhayli, a.g.e., II, 372.

¹²⁶ Zuhayli, a.g.e., II, 372.

Şafilere Göre; cuma namazının kılındığı veya ezan sesinin işitildiği yerde ikamet eden kimseye cuma namazı farzdır.¹²⁷ Mesafesi kısa olsa dahi seferi olan kimseye cuma namazı farz değildir.¹²⁸

Buna göre ister büyük şehir ister köy olsun, ister ezan sesini duysun ister duymasın, bir beldede ikamet eden kimse üzerine cuma namazını kılmak farzdır.¹²⁹

Köy olmayan veya buna benzer yerlerin dışında ikamet edenler eğer cuma namazının vücut şartlarını taşıyan kimselerden olup bunların da sayısı kırka ulaşırsa burada ikamet eden kimselere de cuma namazının vacip olacağı hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bu insanlar cuma namazını buldukları yerde eda ederlerse iyi yapmış olurlar. Şayet şehre gidip cuma namazını kılarlarsa bu farzı yerine getirmiş olurlar.¹³⁰

Ebu Hüreyre şöyle rivayet etmektedir: “Hz. Peygamber’e *âmâ* bir adam gelip, Ey Allah’ın Resulü beni camiye götürecek bir rehber yok, diyerek Hz. Peygamber (s.a.v)’den mescide gelmeyip, evinde namaz kılmak için ruhsat istedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) ona ruhsat verdi. Adam dönüp gidince Hz. Peygamber (s.a.v) onu çağırıp şöyle dedi. ‘Namaz için okunan ezanı işitiyor musun?’ O da ‘evet’ deyince Hz. Peygamber, ‘o halde icabet et,’ dedi.”¹³¹

Ancak “cuma, ezanı işiten kimse üzerinedir,”¹³² hadisi görünürdeki anlamına bakıp değerlendirilmemelidir. Nitekim *Ebu Davud* şarihlerinden Azimabadi, (v.1323/1905) şöyle demektedir: “Bu hadisten maksat, cuma namazının ezanı işitmeyen kimseye vacip olmayacağı değildir. Burada kişinin cuma ikame edilen şehrin içinde veya dışında bulunması fark etmez. Çünkü Allah, ‘cuma günü namaz için çağrıldığı zaman Allah’ın zikrine gidin,’¹³³ buyurmuş, ezanın okunmasıyla cumaya gitmeyi emretmiş, bunu ezanın işitilmesi şartına bağlamamıştır.”¹³⁴ Hafız İbn Hacer de *Fethu’l Bari*’de cumhurun şöyle dediğini kaydetmektedir: “Ezanı işitene veya işitme gücünde olana cuma namazı farzdır. Kişinin beldenin içinde veya dışında olması fark etmez.”¹³⁵ Zeynuddin el-İraki (v.806/1403)’nin *Tirmizi* şerhinde kaydettiğine göre, İmam Şafii,

¹²⁷ Heytemi, a.g.e., II, 481.

¹²⁸ Şirbini, a.g.e., I, 376.

¹²⁹ Zuhayli, a.g.e., II, 372.

¹³⁰ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 407.

¹³¹ Müslim, *Sahih*, Mesacid, 1484.

¹³² Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1043.

¹³³ Cuma, 62/9.

¹³⁴ Azimabadi, a.g.e., III,384., Canan, a.g.e., VIII,343.

¹³⁵ Azimabadi, a.g.e., III,384 - Canan, a.g.e., VIII,343.

(v.204/820) İmam Malik (v.179/795) ve Ahmed b. Hanbel (v.241/855), ezanı işitmeseler dahi şehir ehlinin tamamına cuma namazının farz olduğunda ittifak etmişlerdir.¹³⁶

Seferi olan kimse, bir yerde giriş ve çıkış günleri hariç dört gün kalmaya niyet ederse, cuma namazı kılması gerekir.¹³⁷ İmam Şafii *el-Umm*'de şöyle demektedir: “Seferi olan kimse, dört gün ikamet etmeye niyet ederse, mukim gibidir. Ancak eğer dört gün kalmaya azm etmemişse, bence cuma namazından geri kalmasında bir sakınca yoktur. Dolayısıyla yolculuğuna devam etme ve cumadan geri kalmada serbesttir.”¹³⁸

Bazı Şafii fıkıh kitaplarında cuma namazının vücut şartları arasında *istitan*, yani yurt edinmiş olmak da sayılmıştır. Kanaatimizce burada bir yanlış anlama, *istitan*'dan ikametın kastedilmesi söz konusudur. *İstitan*; (yurt edinmek) bir beldede yaşayan insanların, ne kışın ne de yazın göç etmeyecekleri bir biçimde sürekli olarak bir yerde ikamet etmeleri demektir. Şayet bu şart vücut şartı olsa idi, giriş ve çıkış günleri hariç bir yerde dört gün ikame eden kimselere cuma namazı kılmak vacip olmazdı. Öyleyse *istitan*, (yurt edinme) cuma namazının vücut şartı değil, bir yerde kılındığı takdirde sahih olabilmesi için mükellefte bulunması gereken sıhhat şartıdır.¹³⁹

Hanbelîlere Göre; cuma namazı şehirde ikamet eden kimselere farzdır. Şehir ehlinin cuma kılınan yere yakın veya uzak olmaları bu hükmü değiştirmez. Ahmed b. Hanbel, cuma namazının şehir ehline farz olduğunu, burada ikamet edenlerin ezanı işitip işitmemelerine itibar edilmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ Şehir ehli olmayanlar ise cumanın kılınacağı yer ile aralarında bir fersah veya daha az bir uzaklık var ise, bu kimselere de cuma namazı farz, aksi takdirde farz değildir.¹⁴¹

Hanbelîlerin bu konudaki delilleri “Cuma günü namaz için çağrıldığı zaman Allah'ın zikrine gidin,”¹⁴² ayeti ile Abdullah b. Amr'ın Peygamber (sav)'den rivayet ettiği, “cuma, ezanı işiten kimse üzerinedir,”¹⁴³ hadisidir. Hanbelîlere göre, cuma namazının ikame edildiği belde dışında bulunanlar, mezkûr ayet ve hadis muktezasınca

¹³⁶ Azimabadi, a.g.e., III, 384, Canan, a.g.e., VIII, 343.

¹³⁷ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 407., Ceziri, a.g.e., II, 54., Zuhayli, a.g.e., II, 372.

¹³⁸ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

¹³⁹ Seyyid Ebu Bekir b. Muhammed Şita ed-Dimyati, *İnanetü't-Talibin ala Elfazi Fethi'l-Muin*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, III, 86., Ceziri, a.g.e., II, 541., Zuhayli, a.g.e., II, 373., Akyüz, a.g.e., II, 159.

¹⁴⁰ İbn Kudame, a.g.e., II, 145, vd.

¹⁴¹ İbn Kudame, a.g.e., II, 145-146.

¹⁴² Cuma, 62/9.

¹⁴³ Ebu Davud - *Sünen* - Cuma - 1043

cuma ehliendirler. Bunlar da şehir halkı gibi ezanı işitmektedirler. Ezan sesinin işitilmesinde minareden okunanı işitmeye itibar edilir. İmamın önünde okunana itibar edilmez. Bu konuda asıl olan ezanın işitilme ihtimalidir. Müezzin, gür sesli, rüzgârlar sakın, ses ve gürültü olmayıp, hava şartları da müsait ise, ezan sesinin işitilme ihtimali bulunmaktadır.¹⁴⁴

Hanbelîlere göre, seferi olan kimse cuma namazını kılmakla yükümlü değildir. Seferî kimse bir yerde dört gün ve daha fazla kalmaya niyet ederse, yahut yolculuğu günahı gerektiren bir yolculuksa, bu günahın onun ibadet yönünden ruhsattan istifade etmesine sebep olmaması için cuma namazı kılmalıdır.¹⁴⁵

İlim talebesi, yolcu hanları veya kervansaraylarda çalışan, ticaret veya benzeri işlerle uğraşıp dört günden fazla ikamete niyet eden, ancak yurt edinmeyen kimselere cuma namazının vacip olup olmayacağı hususunda iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre, cuma namazını emreden ayet ve ilgili hadislerin umumi oluşu göz önüne alınarak bu insanlara cuma namazı vaciptir. İkinci görüş ise bu vasıftaki insanlara cuma namazının vacip olmayacağı görüşüdür. Çünkü *istitan* yani bir yeri yurt edinmek, cumanın vücut şartlarındandır. Hâlbuki böyle bir kimse *mustavtin* (yurt edinen kimse) değildir. Yine bu kimse bu belde devamlı ikamete niyet etmediğinden, yazın ikamet edip kışın göç eden köy ehline benzemektedir. Zaten bu vasıftaki insanlar Peygamber (s.a.v.) döneminde bir iki sene ikamet ederlerdi de cuma ve bayram namazlarını kılmazlardı. Bunlara cuma namazının vacip olduğunu söylesek dahi zahir olan odur ki, cumanın sıhhat şartlarından olan *istitan* bulunmadığından cuma namazı için gereken sayı bu vasıftaki insanlarla tamamlanamaz.¹⁴⁶

2.5. Cuma Namazının Vücut Şartları İle İlgili Problemler

2.5.1. Cuma Günü Yolculuğa Çıkmak

Cuma günü yolculuğa çıkmak hususunda mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Mezheplere göre bunları şöyle sıralayabiliriz:

Hanefilere Göre; cuma günü öğle vakti girmeden önce şehrin mamur, oturlan yerlerinden çıkılırsa sefere çıkmakta bir beis yoktur. Sahih olan *zevalden* sonra ve cuma namazı kılınmadan önce sefere çıkmanın mekruh olduğudur. *Zevalden* önce ise mekruh

¹⁴⁴ İbn Kudame, a.g.e., II, 147-148., Zuhayli, a.g.e., II, 372.

¹⁴⁵ Zuhayli, a.g.e., II, 373.

¹⁴⁶ İbn Kudame, a.g.e., II, 152.

değildir.¹⁴⁷ *Zevalden* sonra ve cuma namazı kılınmadan önce sefere çıkacak yolcu, namazı kıldığı takdirde yol arkadaşlarından kopacak ve tek başına gitmeye de imkân bulamayacaksa bu kerahetin de olmaması gerekir.¹⁴⁸

Şevkani'nin nakline göre, İbn Abbas'tan şöyle rivayet olunmuştur: "Hz. Peygamber (sav) bir *seriyye* gönderdi ve bu gün de, cuma gününe rastladı. Abdullah b. Revaha, Peygamber (sav) ile cuma namazını kılıp sonra yetişmek üzere arkadaşlarından geri kalmıştı. Hz. Peygamber namaz kıldırıp onu görünce seni arkadaşlarınla erkenden çıkmaktan alıkoyan nedir? diye sordu. O da Ey Allah'ın Resulü istedim ki sizinle cumayı kılalım da sonra yetişeyim, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; 'Dünya ve içindekileri infak etsen dahi onların sabah erkenden çıkmalarının sevabına erişemezsin' buyurdular."¹⁴⁹ Yine Hz. Ömer, sefer hazırlığında olan bir adam görmüş ve onun şöyle dediğini işitmişti: "Eğer bugün cuma olmasaydı yolculuğa çıkacaktım. Hz. Ömer de yola çık. Çünkü cuma yolculuktan alıkoymaz," dedi.¹⁵⁰

Yine Şevkani'nin nakline göre, Hafız İbn Hacer, *Telhis* adlı kitabında bu hadisi zikretmiş ve bu hadis aleyhinde herhangi bir şekilde konuşmamıştır.¹⁵¹

Malikilere Göre; cuma günü *fecirden* sonra yolculuğa çıkmak mekruh olup, *fecirden* önce yolculuğa çıkmakta herhangi bir sakınca yoktur. Cuma günü *zevalden* sonra yolculuğa çıkmak ise haramdır. Ancak kişi güzergâhındaki bir beldede cuma namazına yetişeceğini biliyorsa veya yol arkadaşlarından kopup tek başına yolculuk yaptığı takdirde canına veya malına bir zarar geleceğinden endişeleniyorsa *zevalden* sonra yolculuğa çıkması haram değildir.¹⁵²

Şafilere Göre; cemaatin terkine ruhsat olan özürler cuma namazının da terk edilmesine ruhsat olarak kabul edilmektedir. Şafii uleması, cumanın terkinin mubâh kılan özürler konusunda *zevalden* önce veya *zevalden* sonra gibi bir ayırımı yapmamış, ancak yolculuk konusunda böyle bir ayırımı gitmiştir.¹⁵³ Şafii mezhebinde cuma günü yolculuğa çıkma konusunda bazı haller mevcuttur:

¹⁴⁷ Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, III, 600., İbn Abidin, a.g.e., II, 162., Ceziri, a.g.e., II, 566., Zuhayli, a.g.e., II, 374.

¹⁴⁸ İbn Abidin a.g.e., II, 162.

¹⁴⁹ Şevkani, a.g.e., I, 637.

¹⁵⁰ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

¹⁵¹ Şevkani, a.g.e., I, 638.

¹⁵² Dussuki, a.g.e., I, 387., Ceziri, a.g.e., II, 567., Zuhayli, a.g.e., II, 374.

¹⁵³ *Nevevi- el-Meany -IV- 417 - Rawdatu't Talihin -I- 543*

Cuma günü *fecirden* önce yolculuğa çıkmak her halükârda caizdir. Bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.¹⁵⁴ Şafii mezhebinde *fecirden* sonra, *zevalden* önce yolculuğa çıkmak hususunda iki görüş mevcuttur. İmam Şafii'nin kadim kavline göre caizdir. Çünkü henüz *zeval* vakti olmamış, teklif mükellefe yönelmemiştir.¹⁵⁵ İkinci görüşe göre, cuma günü *fecirden* sonra ve *zevalden* önce yolculuğa çıkmak caiz değildir. Şafii mezhebinde fetvaya esas olan görüş budur. Ancak kişi yol üzerinde cuma namazını kılabilecekse yahut yolculuk yaptığı gurup ve arkadaşlarından geri kalıp da bu yüzden herhangi bir zararla karşı karşıya kalacaksa *fecirden* sonra *zevalden* önce yolculuğa çıkmasında herhangi bir haramlık bahis mevzuu değildir.¹⁵⁶

Cuma namazı ile mükellef olan bir kimsenin *zevalden* sonra sefere çıkması haramdır. Çünkü artık cuma namazının vakti girmiştir.¹⁵⁷ Vaktin girmesiyle teklif mükellefe yönelmiş ve cuma namazı vacip olmuştur. Artık bu namazı kaçırmaması veya kılmaması caiz değildir.¹⁵⁸ Seferi kimse gittiği yolda cuma namazını kılabilecekse veya gideceği yol üzerinde cumanın ikame edildiği bir yer bulunmadığı takdirde şayet kendileriyle yolculuğun mubâh olduğu arkadaşları hemen yola çıkacak ve onlardan ayrı kalmakla kendisine bir zarar dokunacaksa, *zevalden* sonra yolculuk yapabilir.¹⁵⁹

Kişi cuma günü *zevalden* sonra yol arkadaşlarından geri kalma endişesi olmayıp yolda cuma namazını kılamayacaksa bu durumda sefere çıkması yine caiz değildir.

Cuma gecesi (Perşembe günü yatsıdan sonra ve *fecirden* önce) yolculuk yapmak Şafii uleması ve diğer bütün ulemalar yanında caizdir.¹⁶⁰

Hanbelîlere Göre; cuma namazı kendisine farz olan kimsenin vakit girdikten sonra yolculuğa çıkması haramdır. Ancak mubâh maksatlı bir yolculukta, arkadaşlarından geri kalma sebebiyle zarara maruz kalacak olursa, *zevalden* sonra dahi yola çıkması mubâh olur. Çünkü böyle bir durum, hem cemaatin hem de cumanın terkinini mubâh kılan özürlerdendir.¹⁶¹

¹⁵⁴ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 417., Ceziri, a.g.e., II, 567.

¹⁵⁵ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 417., Şirbini, a.g.e., I, 379., Akyüz, a.g.e., II, 165.

¹⁵⁶ Şafii, *el-Umm*, I, 218., Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 418., Heytemi, a.g.e., II, 493., Şirbini, a.g.e., I, 379.

¹⁵⁷ Heytemi, a.g.e., II, 492.

¹⁵⁸ Şirbini, a.g.e., I, 378.

¹⁵⁹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 417., Şirbini, a.g.e., I, 378., Remeli, a.g.e., III, 292.

¹⁶⁰ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 418.

¹⁶¹ İbn Kudame, a.g.e., II, 217 - Ceziri, a.g.e., II, 567.

Hanbelîler, vakit girdikten sonra yolculuğa çıkma konusunda, Darakutni'nin *İfrad* adlı eserinde İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği, “her kim cuma günü ikamet ettiği yerden yolculuğa çıkarsa melekler ona beddua eder, yolculuğunda ona arkadaşlık edilmez ve ihtiyacı için de yardım edilmez,” hadisini delil olarak kullanmaktadırlar.¹⁶²

Cuma günü vakit girmeden yolculuğa çıkmak ise mutlak olarak caizdir. Çünkü mükellef henüz teklif ile yükümlü olmamıştır. Cumanın kendisine vacip olacağı imkânı da bunu menetmemektedir.¹⁶³

2.5.2. Cuma Günü Alışveriş Yapmak

Kur'ân-ı Kerim'de “Cuma günü namaza çağrıldığı zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişini bırakın,”¹⁶⁴ buyrulmuş ve alışveriş yasaklanmıştır.

Ayetteki emir vücut ifade eden türden olduğundan cuma ezanıyla beraber namaza gitmek farz, alışveriş ise yasaktır. Bu yasak, namaz bitene kadar devam eder.¹⁶⁵

Cumhur-u Ulemaya Göre; ezanın okunmasıyla yapılan her türlü alışveriş haram olmaktadır. Ancak kendisiyle alışverişin haram olduğu ezanın hangi ezan olduğu bu hükmün, *icare*, *nikâh*, *selem* vb. diğer akitleri de kapsayıp kapsamadığı ve alışveriş gerçekleştiği takdirde geçerli olup olmayacağı hususunda ihtilaf edilmiştir.

Fukahanın çoğu, alışverişin kendisiyle haram olduğu ezanın, bugün iç ezan olarak tabir edilen imam minberdeyken okunan ezan olduğu görüşündedir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) zamanında okunan da bu ezan idi. Minareden okunan ezan sırasında yapılan alışveriş ise mekruh olmakla beraber caizdir.¹⁶⁶

Hanefilere Göre; alışveriş yasağı dış ezanla başlamakta ve namaz bitinceye kadar devam etmektedir.¹⁶⁷ Hanefiler, bu sırada yapılan alışveriş ve benzeri *icare*, *sulh* gibi akitlerin *tahrîmen mekruh* olduğu görüşündedirler.¹⁶⁸

Malikilere Göre; kendisiyle alışverişin haram olduğu ezan, imamın minbere çıkmasıyla okunan ezandır. Akdi yapanlardan birinin cumayla mükellef olup diğerinin

¹⁶² İbn Kudame, a.g.e., II, 217-218.

¹⁶³ İbn Kudame, a.g.e., II, 218.

¹⁶⁴ Cuma, 62/9.

¹⁶⁵ Elmalılı, a.g.e., VII, 552.

¹⁶⁶ Askalani, a.g.e., V, 49-50.

¹⁶⁷ Bedruddin Ebi Muhammed Mahmut b. Ahmet el-Ayni, *Umdetü'l Kari Şerhu Sahihî'l-Buhari*, nşr. Muhammed Münir Abduh Ağa ed-Dimeşki, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi Beyrut, b.t.y., V, 203., İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 421., İbn Abidin, a.g.e., II, 161.

¹⁶⁸ Ayni a.g.e. V-204- Elmalılı a.g.e. VII-552 - Zuhayli a.g.e. II-369

olmaması bu hükmü değiştirmez. Bu sırada yapılan alışveriş, *icare*, *ikale* ve benzeri akitler de geçersiz olup feshedilir. Bu zamanda yapılan nikâh, hibe, sadaka gibi akit ve muameleler nadir olduğundan feshedilmez.¹⁶⁹

İbn Arabî'ye göre, sahih olan tüm akitlerin fesh edilmesi gerektiğidir. Çünkü alışveriş, cuma namazından alıkoyduğu için men edilmiştir. Dolayısıyla cuma namazından alıkoyan bütün akitler haram ve hukûken geçersizdir.¹⁷⁰

Şafii'lere Göre, iç ezan okunurken alışveriş haram olmakla beraber akit geçerlidir ve fesh edilmez. Ancak alışveriş yapan kimselerin cuma ehliinden olmaması halinde herhangi bir kerahet söz konusu değildir.¹⁷¹

Hanbelîlere Göre; cuma günü alışverişin kendisiyle haram olduğu ezan birinci ezandır. Alışverişin haram oluşu sadece cuma namazıyla mükellef olanlar içindir. Çünkü alışverişin men edilmesi cuma namazına gitmekten alıkoyduğu içindir. Böyle bir durum mükellef olmayanlar için yok hükmündedir. Şayet alışverişi yapanlardan biri mükellef diğeri değilse bu akit mükellef hakkında haram, mükellef olmayan için ise haram değildir. Bu sırada yapılan alışveriş sahih değildir.

Hanbelîlere göre, alışveriş dışındaki akitler haram değildir. Çünkü ayetteki yasak sadece alışverişe mahsustur. Alışveriş dışındaki işler, cuma namazından alıkoyma bakımından ona denk değildir, çünkü bunlar az vuku bulan şeylerdir. Dolayısıyla bunları alışverişe kıyas etmek doğru değildir.¹⁷²

Kanaatimizce alışverişin haram oluşu günümüzdeki birinci ezanla başlar diyenlerin görüşü, cuma namazına yetişebilme açısından daha isabetlidir. Zaten iç ezan bugünkü durumda işitilmemektedir. Hanefiler dışındaki sünni mezheplerin bu konuda iç ezanı tercih etmeleri, onların Allah Resulü'nün uygulamalarına uyma ve dinde olmayan şeyler ihdas etmeme hassasiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Maliki, Şafii ve Hanbelî fıkıhçıları da kişinin cuma namazına yetişebilecek şekilde cumaya gelmesinin farz olduğu görüşündedirler.

Kanaatimizce cuma namazından alıkoyan her türlü işin yasak olması gerekir. Ayette özellikle alışverişin zikredilmesi, o günün şartlarında kesretle vuku

¹⁶⁹ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 143., İbn Arabi, *Tefsiru'l Ahkam*, IV, 226., Dussuki, a.g.e., I, 388- 89., Zuhayli, a.g.e., II, 370.

¹⁷⁰ İbn Arabi, *Tefsiru'l-Ahkam*, IV, 226.

¹⁷¹ Şafii, *el-Umm*, I, 224.

¹⁷² İbn Kudame, a.g.e. II, 145-146 - Zuhayli, a.g.e. II, 369-370.

bulmasındandır. Nitekim Sabuni'nin bu konudaki açıklamaları tercihe şayandır: "Ayette alışveriş (*bey'*) lafzı mutlak zikredilmiş, ancak onunla cuma namazından alıkoyan tüm muameleler kastedilmiştir. Dolayısıyla edebi bakımdan *mecaz-ı mürsel* sanatı icra edilmiştir."¹⁷³

2.5.3. Cuma Mükelleflerinin Ve Diğerlerinin Öğle Namazını Kılması

2.5.3.1. Cumaya Mazeretsiz Olarak Gitmeyenlerin Durumu

Hanefilere Göre; cuma namazına gitmeyip öğle namazını kılmak haramdır. Burada haramlık, namazın bizzat kendisinden değil onunla meşgul olup, cuma namazına gitmekten alıkoyması sebebiyledir.¹⁷⁴ Ancak kılınan bu öğle namazının hangi durumlarda geçerli olup olmayacağı yine Hanefi ulemasınca ihtilaflıdır.

Buna göre, cumaya gitmeye engel bir mazereti olmayan kimse, cuma namazı bitmeden öğle namazı kılar ve bundan sonra cumaya gelmeyip onu eda etmezse, Ebu Hanife (v.150/767) ve Ebu Yusuf (v.183/798)'a göre, mükellefin kıldığı öğle namazı geçerlidir ve bu namazı iade etmesi gerekmez. Çünkü Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf'a göre vaktin farzı öğle namazıdır. Ancak mükellef kendisinden öğle namazının düşmesi için cuma namazını eda etmekle emrolunmuştur. Şu halde mükellef cuma namazını eda ederse, vaktin farzı olarak öğle namazını kılmış olur. Dolayısıyla namazı iade etmesine lüzum kalmaz.

İmam Muhammed (v.189/805) de öğle namazının geçerli sayılacağı ve iadeye lüzum olmadığı görüşündedir. Çünkü İmam Muhammed'den vaktin farzının muayyen olmadığı, hangi namaz kılınırsa o namazın vaktin farzı olarak kabul edileceği görüşü esas alınırsa, mükellef öğle namazını kılmış, o halde onun hakkında vaktin farzı öğle olarak taayyün etmiştir.

İmam Züfer (v.158/775)'e göre, bu durumda olan kimsenin kıldığı öğle namazı geçerli değildir. Çünkü İmam Züfer'e göre, vaktin farzı cuma namazı olup, öğle namazı onun yerine konan telafi edici bir namazdır. Durum böyle olunca ancak asıl olan yerine getirilemediği zaman onu telafi edici olan öğle namazı kılınabilir. Burada ise mükellef cuma namazını kılmaya muktedir olduğundan öğle namazı asıl olan cuma namazının

¹⁷³ Sabuni, a.g.e., II, 538.

¹⁷⁴ İbn-Abidin, a.g.e., II, 155 - Ceziri, a.g.e., II, 568

yerine geçemez. Dolayısıyla bu durumda kılınan öğle namazı geçersiz olup, cuma namazı bittikten sonra iade edilmesi gerekir.¹⁷⁵

Cumaya engel özrü olmayan kimsenin öğle namazını evde kılıp, sonra cumaya gitmesi halinde dört durum söz konusudur:

a. Şayet mükellef evinden çıktığı anda imam namazdan çıkmış ise, evinde kıldığı öğle namazı geçerlidir. Hanefi uleması bu konuda ittifak halindedir.

b. Mükellef camiye gelir, cuma namazına katılır ve imamla beraber cuma namazını tamamlarsa, evinde kılmış olduğu öğle namazı batıl olur ve evde kıldığı namaz nafıleye dönüşür.¹⁷⁶

c. Kişi cuma namazına başlar, sonra cuma namazını tamamlamadan imamla konuşursa, İmam Ebu Hanife'ye göre, evde kılmış olduğu namaz batıl olur. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre, batıl olmaz.

d. Mükellef evden çıktığında imam namazı bitirmemiş, fakat camiye girdiğinde namazı bitirmişse, bu durumda da İmam Ebu Hanife'ye göre, evdeki öğle namazı batıl olur. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre, batıl olmaz.¹⁷⁷

Malikilere Göre; cuma namazı ile mükellef olup namaza mazeretsiz gitmeyen kimse, cumaya gittiği takdirde bir rekâtına yetişeceğini tahmin ettiği halde öğle namazını kılsa, öğle namazı batıl olur. Daha sonra öğle namazını mutlaka iade etmesi gerekir. Ancak acele olarak gittiği halde cuma namazının bir rekâtına bile yetişemeyeceğini düşünürse kıldığı öğle namazı sahih olur.¹⁷⁸

Şafilere Göre; kendisine cuma namazı vacip olan kimsenin imam selam vermeden önce öğle namazı kılması caiz değildir. Nitekim İmam Şafii *el-Umm* adlı eserinde şöyle demektedir: “Cumadan geri kalmada özür sahibi olmayıp, kendisine cumanın vacip olduğu kimse, cumayı ancak imamla beraber kılmalıdır. Eğer zevalden sonra ve imam namazdan çıkmadan önce namaz kılsa, bu, kâfi değildir. Dolayısıyla imam namazdan çıktığında öğle namazını dört rekât olarak iade etmelidir.”¹⁷⁹

¹⁷⁵ Serahsi, a.g.e., I, 34., Kasani a.g.e., I, 580., Akyüz, a.g.e., II, 164.

¹⁷⁶ Kasani, a.g.e., I, 580., Akyüz, a.g.e., II, 164.

¹⁷⁷ Kasani, a.g.e., I, 580., Akyüz, a.g.e., II, 164

¹⁷⁸ Dussuki, a.g.e., I, 384., Ceziri, a.g.e., II, 568., Akyüz, a.g.e., II, 164.

¹⁷⁹ Şafii *el-Umm* I-219

Mükellef, cuma namazı bitmeden evvel öğle namazı kılsa, bu namaz İmam Şafii'nin *kavl-i kadimine* göre sahih, *kavl-i cedidine* göre batıldır. Fakat Şafii mezhebinde fetvaya esas olan görüş, öğle namazının geçersiz olduğudur.¹⁸⁰

Hanbelîlere Göre; cuma namazıyla mükellef olan kimsenin, imam cuma namazını bitirmeden kılmış olduğu cuma namazı sahih değildir. Bu durumda olan kimse namaza yetişeceğini zannederse cumaya gitmesi gerekir. Şayet cumaya yetişirse onu imamla beraber kılar. Yetişmediği takdirde öğle namazını kılmaması gerekir.

Mükellef, öğle namazına yetişemeyeceğini zannederse imamın cuma namazını bitirdiğine kesin emin olana kadar bekler, sonra öğle namazını kılar.¹⁸¹

2.5.3.2. Cuma Namazıyla Mükellef Olmayanların Durumu

Hanefilere Göre; Hapis, yolcu veya herhangi bir şekilde mazereti olan kimsenin, cuma namazı kılınmadan önce namaz kılmaması, tenzihen mekruhtur. Sünnet olan, mazeretinin kalkacağını bilsin veya bilmesin öğle namazını cuma namazından sonra eda etmektir.¹⁸²

Maliki, Şafii ve Hanbelîlerin bu konudaki görüşleri, hemen hemen aynı doğrultudadır.¹⁸³ Cuma namazıyla mükellef olmayanlar, imam cuma namazını kılmadan önce öğle namazlarını kılabilirler. Fakat efdal olan, özür sahibi kimselerin namazlarını imamın cuma namazını bitirmesinden sonra kılmalarıdır. Çünkü bu sayede hem mezkûr ihtilaftan çıkacak, hem de özürlerinin kalkması durumunda cuma namazına yetişmiş olacaklardır.¹⁸⁴

Şafiilere göre, kadın ve müzmin hasta gibi mazeretinin kalkması umulmayanların, namazlarını vaktin evvelinde kılmaları sünnettir. Böylece, vaktin evvelinde namaz kılmalarından dolayı elde edilecek sevaba da ulaşmış olurlar.¹⁸⁵

Hanbelîlere göre, özürlü olan kimse namazını kılar da sonra cuma namazına giderse, kılmış olduğu öğle namazı geçerli olup, kılacağı cuma namazı da nafileyeye dönüşür.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 416., Ceziri, a.g.e., II, 567.

¹⁸¹ İbn Kudame, a.g.e., II, 156.

¹⁸² İbn Abdin, a.g.e., II, 157., Ceziri, a.g.e., II, 568., Akyüz, a.g.e., II, 164.

¹⁸³ Ceziri, a.g.e., II, 568.

¹⁸⁴ Şafii, *el-Umm*, I, 219., İbn Kudame, a.g.e., II, 197. Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 219., Ceziri, a.g.e., II, 568.

¹⁸⁵ Şafii, *el-Umm*, I, 219., Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 219., Ceziri, a.g.e., II, 568.

¹⁸⁶ İbn Kudame, a.g.e., II, 197.

2.5.3.3. Cuma Namazını Kaçıranların Öğle Namazını Cemaatle Kılması

Hanefilere Göre; ister özürlü ister özürsüz olarak cuma namazını kılamayan kimsenin, cuma günü şehirde cemaatle öğle namazını kılması *tahrimen mekruhtur*. Cuma namazı kılmaları sahih olmayan mezra veya köyde ikamet edenler için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu tür yerlerde cuma namazı kılınmadığından diğer günlerde olduğu gibi öğle namazının cemaatle kılınması efdaldır.¹⁸⁷

Malikilere Göre; hastalık ve mahpusluk gibi cuma namazına gitmeye engel bir mazereti olan kimselerin, cuma günü öğle namazını cemaatle kılmaları istenir. Cuma namazından yüz çevirmiş olmakla itham edilmemiş olmak için de cemaati gizlemeleri ve namazlarını cuma namazından sonraya ertelemeleri mendub olur. Mazeretsiz olarak veya cuma namazına gittiği takdirde malının zayı olmasından korkmak gibi aslında cuma namazına gitmeye engel olmayan bir mazeretten dolayı da olsa, cuma namazını kılmayan kimselerin, cuma günü öğle namazını cemaatle kılmaları mekruhtur.¹⁸⁸

Şafiilere Göre; herhangi bir mazeretten dolayı cuma namazını kılmayan kimselerin öğle namazını cemaatle kılmaları sünnettir. Ancak bu kimseler dinde herhangi bir şekilde itham edilmemek için mazeretlerinin gizli olduğu durumlarda cemaatle namazı da gizli kılarlar. Böyle bir tehlike yoksa namazı açıktan kılarlar.¹⁸⁹ Özürsüz olarak cuma namazını kılmayan kimsenin, öğle namazını imamın cuma namazını selam vererek tamamlamasından hemen sonra kılması vacip olur.¹⁹⁰

Hanbelilere göre; cuma namazını mazeretsiz kaçırınların veya kendilerine farz olmadığından dolayı katılmayanların fitne korkusu olmadığı takdirde öğle namazını aleni olarak cemaatle kılmaları efdaldır. Fitneye sebep olacaksa öğle namazı gizli olarak cemaatle kılınır.¹⁹¹

¹⁸⁷ İbn Abidin, a.g.e., II, 157., Ceziri, a.g.e., II, 569., Akyüz, a.g.e., II, 165.

¹⁸⁸ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 148., Ceziri, a.g.e., II, 569.

¹⁸⁹ Şafii, *el-Umm*, I, 219., Şirbini, a.g.e., I, 379-380.

¹⁹⁰ Ceziri, a.g.e., II, 569.

¹⁹¹ İbn Kudame, a.g.e., II, 160-161 - Ceziri, a.g.e., II, 569.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMA NAMAZININ SIHHAT ŞARTLARI

Fıkıhçılar, şartları olduğu takdirde cuma namazının farz olduğunu ifade etmiştir. Sıhhat şartları denince cuma namazının geçerli olması ve öğle namazının yerini tutabilmesi için gereken şartlar anlaşılmalıdır. Fukaha, cuma namazının vücut şartları üzerinde fazla ihtilaf etmezken, sıhhat şartları üzerinde farklı görüşlere sahip olmuştur. Tezimizin bu bölümünde sırasıyla mezheplere göre cuma namazının sıhhat şartlarını zikredip, dayandıkları delilleri inceleyeceğiz.

3.1. Genel Olarak Mezheplere Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

3.1.1. Hanefi Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Hanefi fukahası, cuma namazının sıhhati için şu şartları zikretmektedir:

- a. Cuma kılınacak yerin şehir veya şehir hükmündeki bir yerleşim yeri olması,
- b. İmamın, devlet başkanı (*veliyyu'l-emr*) veya onun emir olarak atadığı kişinin izin verdiği kimselerden olması,
- c. Öğle namazı vaktinin girmiş olması,
- d. Hutbe okunması,
- e. Hutbenin namazdan önce okunması,
- f. Cuma namazının kılındığı caminin herkese açık olması,
- g. Cuma namazının cemaatle kılınması.¹⁹²

3.1.2. Maliki Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Maliki fukahası, cuma namazının sıhhati için aşağıdaki şartları zikretmektedir.

- a. Cuma namazı kılınan yerin insanların sürekli olarak kendilerine yurt edindikleri şehir köy vb. yerleşim merkezlerinden olması,
- b. İmam dışında en az on iki kişilik cemaatin bulunması,
- c. Aşağıdaki şartları taşıyan imamın bulunması,
- c1. İmamın mukim veya en az dört gün ikamete niyetlenmiş misafir olması,

¹⁹² Serahsi, a.g.e., Kasani, a.g.e., I, 573., İbnü'l Hümmam, a.g.e., I, 408-411-412-413-414-415., İbn Abidin, a.g.e. -II- 137-138-147-151 -Ceziri a.g.e. -II- 535-536-537 -Zühayli a.g.e. -II- 376

- c2. Hutbeyi okuyanla namazı kıldıran kişinin aynı şahıs olması,
- d. Hutbe okunması,
- e. Aşağıdaki şartları haiz caminin bulunması,
 - e1. Cuma kılınacak caminin bina olması,
 - e2. Cami binasının nitelik bakımından en az bulunduğu yerin binalarına eşit olması,
 - e3. Cuma namazının zaruret olmadıkça tek bir camide kılınması.¹⁹³

3.1.3. Şafii Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

- a. Cuma namazının öğle vaktinde eda edilmesi,
- b. Cuma namazının şehrin veya köyün hududu dahilinde kılınması,
- c. Cuma namazı kılınan yerde, başka bir cumanın *tekbiretü'l-ihram*'ının ondan önce olmaması,
- d. İlk rekâta cuma namazının cemaat halinde kılınması,
- e. Cuma namazının Müslüman, baliğ, akil, hür, erkek, mukim, sıhhatli ve yerli olan kırk kişi ile eda edilmesi,
- f. Cuma namazından önce iki hutbe okunması.¹⁹⁴

3.1.4. Hanbelî Mezhebine Göre Cuma Namazının Sıhhat Şartları

Hanbelî fukahası, cuma namazının sıhhati için şu dört şartı zikretmektedir.

- a. Vaktin girmesi,
- b. Mukim olmak,
- c. İmamla birlikte en az kırk veya daha fazla kişinin namazda hazır bulunması,
- d. Şart ve hükümlerini haiz hutbe okunması.¹⁹⁵

¹⁹³Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 140-141-142-143., İbn Arabi, a.g.e., IV, 223., İbn Rüşd, a.g.e., I, 162-163., Dussuki, a.g.e., I, 372-373-374-376-377-378., Ceziri, a.g.e., II, 539., Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 25,26.

¹⁹⁴ Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 507-509-512-515-529., Heytemi, a.g.e., II, 496-501-503-509-525., Şirbini, a.g.e., I, 380-382-384-387., Remeli, a.g.e., III, 295-298-301-304-311., Ceziri, a.g.e., II, 541-542. Güneç, *Büyük Şafii İlmihali*, s. 188-189-190-191.

¹⁹⁵ İbn Kudame, a.g.e., II, 163., Ceziri, a.g.e., II, 543., Zuhayli, a.g.e., II, 376., Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 26.

3.2. Mezheplerin Cuma Namazının Sıhhat Şartları İle İlgili Görüşleri ve Delilleri

3.2.1. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Şehir veya Şehir Hükümündeki Bir Yerleşim Yeri Olması

Hanefilere Göre; cuma namazı kılınan yerin toplayıcı şehir veya şehir hükümünde olması gerekir. Köylerde cuma namazı sahih değildir.¹⁹⁶

Hanefi ulemasından Kasani (v.587/1091), konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “Bizim ashabımızca şehir, cuma namazının hem farz olmasının hem de edasının sahih olma şartıdır. Dolayısıyla cuma namazı yalnız şehir ehline ve şehre tâbi olan merkezlerde oturan kimselere farzdır. Keza, cuma namazı şehre tabi olmayan köy ehline farz olmadığı gibi, bu köylerde cuma namazının edası da sahih değildir.”¹⁹⁷

Hanefi uleması, sıhhat şartı olarak şehir şartında ittifak ederken şehir ve şehir hükümünde olan yerlerin tanımında ise çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Ebu Hanife şehri, “içinde cadde, sokak ve çarşısı bulunan, hükmü ve ilmi ya da başkasının ilmi ile mazlumun hakkını zalimden alabilen ve insanların olaylarda kendisine müracaat ettiği, valisi bulunan büyük belde,” şeklinde tarif etmiştir.

Kerhi (v.340/951), ise toplayıcı şehir; “*haddlerin* tatbik edildiği, cezaların uygulandığı yerdir,” demiştir.

Şehir hakkında Ebu Yusuf’tan üç tanım nakledilmektedir: Bunlardan birinci tanımda, hükümleri uygulayan, cezaları tatbik eden bir emiri ve kadısı bulunan yer, şehir olarak kabul edilmiştir. Diğer bir tanımda ise Ebu Yusuf şöyle demektedir: “Yerleşim yerinde bulunanlar bir camide toplanır ve bu cami onların sığamayacağı kadar olursa, devlet başkanı onlara bir cami bina eder ve onlara namazı kıldırarak birini tayin eder. İşte böyle bir yer, şehir olarak telakki edilmektedir.”¹⁹⁸

Ebu Yusuf’tan nakledilen diğer bir görüşte ise, on bin veya daha fazla nüfuslu yer, şehir olarak tarif edilmiş ve böyle yerlerde devlet başkanının cuma namazının kıldırılmasını emretmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Serahsi, a.g.e, I, 25., İbnü’l-Hümmam, a.g.e., I, 407., İbn Abidin, a.g.e., II, 137.

¹⁹⁷ Kasani, a.g.e., I, 583.

¹⁹⁸ Kasani, a.g.e., I, 584-585., İbnü’l-Hümmam, a.g.e., I, 410.

¹⁹⁹ Kasani, a.g.e., I, 584-585., İbnü’l-Hümmam, a.g.e., I, 410., Akvüz, a.g.e., II, 195-196.

“En büyük mescidi cuma ile mükellef cemaati alamayacak ve cumanın edası için başka bir mescide ihtiyaç duyulacak yer,” şeklinde yapılan şehir tanımı, Hanefî fukahasının çoğu tarafından benimsenmiştir.²⁰⁰

Hanefî fukahası şehir hükmünde olan yerler hususunda da ihtilaf etmişlerdir.

Çetintaş'ın Ebu Hanife'den naklettiğine göre, şehre uzak veya yakın köyler, şehirden sayılmazlar.²⁰¹

Ebu Yusuf, şehir hükmünde olan yerleri şu şekilde beyan etmektedir. “Bu konuda ezanın işitilmesine itibar edilir. Şayet şehirden okunan ezan işitiliyorsa burası şehre tabi olur. Aksi halde şehre tabi değildir.”²⁰²

Yine İbn Sema (v.233/848)'nın Ebu Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Şehrin civar mahallerine yapışık her köy, şehir hükmünde kabul edilirken, buralara yapışık olmayan yerler şehir kapsamında değildir.²⁰³ Şehrin maslahatları için hazırlanmış bulunan sahalar da şehirden sayılır ve burada bulunan kimseler de cuma namazını kılmakla mükelleftirler.²⁰⁴

Malikilere Göre; Maliki fukahası, cuma namazı kılınan yerin yerleşim yeri olmasını cumanın sıhhat şartı olarak kabul etmişlerdir.²⁰⁵

Halkın bir beldeyi veya bir tarafı sürekli olarak kendilerine yurt edinmeleri burada hayatlarından emin olarak dışarıdan gelecek baskın ve saldırılara karşı güvenlik içinde yaşamaları, cumanın sahih ve muteber olması için gerekli görülmüştür.²⁰⁶

İmam Malik, *istitanı*, “bir topluluğun, insanlardan gelecek tehlike ve saldırılara engel olacak şekilde, bir mahalli kendilerine mesken tutmaları,” şeklinde tarif etmiştir.²⁰⁷

El-Müdevvene'de cumaya gelmeyi gerekli kılacak uzaklık bir fersah olarak belirtilmiş, bunun da üç mile (1 mil 3 km.dir.) tekabül ettiği ifade edilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁰ Serahsi, a.g.e., I, 25-26., İbn Abidin, a.g.e., II, 137., Zuhayli, a.g.e., II, 378.

²⁰¹ Cetintaş, a.g.e., s. 233.

²⁰² Serahsi, a.g.e., I, 26., Kasani, a.g.e., I, 585.

²⁰³ Kasani, a.g.e., I, 585.

²⁰⁴ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 409., Heyet, *Fetava'l-Hindiyye*, I, 145., Doğanay, a.g.e., s. 103.

²⁰⁵ Dussuki, a.g.e., I, 373.

²⁰⁶ Ceziri, a.g.e., II, 539.

²⁰⁷ İbn Rüşd, a.g.e., I, 122.

²⁰⁸ Serahsi, *el-Müdevvene*, I, 149.

Bu mesafeden daha uzakta bulunanlara cuma namazı farz değildir. Bu uzaklık şehrin herhangi bir tarafında bulunan minareden itibaren hesaplanır.²⁰⁹

İbn Ziyad (v.183/799)'ın İmam Malik'ten rivayetine göre, bu mesafede bir uzaklık müezzin sesinin ulaşabileceği son noktadır. Yine Eşheb (v.204/819)'in rivayetine göre Medine'ye en uzak yerleşim yerinin bu mesafede olduğu kaydedilmektedir.

İmam Malik, *el-Müdevvene*'de hiç kimsenin Medine'ye en uzak *avali*'den (yerleşim yerleri) cuma namazına aralıksız geldiğinin bilinmediğini, zaten bunların da gelmesinin gerekli olmadığını kaydetmektedir. Bu hüküm şehir dışındaki kimseler hakkında geçerlidir. Ancak şehir merkezinde bulunanların üç mil veya daha uzak olsa dahi cuma namazına gelmeleri gerekmektedir.²¹⁰

Malikilere göre, cuma kılınan yerin şehir olması şart değildir. Cuma namazı köylerde de kılınabilir. İmam Malik, evleri yahut birbirine yapışık binaları içinde sokakları bulunan köylerde, cuma namazının kılınmasını gerekli görür. İmam Malik, bu köylerin büyüklüğünü tarif etmemiş, Mekke ve Medine arasındaki pınar başlarındaki yerler gibi olduğunu ifade etmiştir.²¹¹

Hurma dalından yapılmış yahut kamıştan yapılmış evler topluluğunun bulunduğu yerlerde de cuma namazı sahihtir. Kıldan yapılmış evlerin, çadırların bulunduğu yerleşim yerlerinde cuma namazı sahih ve farz değildir. Çünkü genel olarak bu gibi yerlerde oturanlar göçebe hayatı yaşamaktadırlar. Ancak bu gibi yerlerde oturanların cuma kılınan beldeye yakın olmaları durumunda cumaları sahih olur.²¹²

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Malikiler, cumanın sıhhat şartı olarak şehir veya köy gibi bir ayrıma gitmemiş, cuma kılınan yerin sürekli yerleşim yeri olmasını yeterli görmüşlerdir.²¹³

Şafilere Göre; Şafii fukahası cuma namazının sahih olabilmesi için bu namazın şehrin veya köyün sınırları dahilinde kılınması gerektiğini ifade etmektedirler.²¹⁴

İmam Şafii, *el-Umm*'de şöyle der: “Bir cemaat, ehlini toplayıcı bir belde bulunsa, cuma ayetinin delaleti ile şehir sakinlerine ve şehre yakın yerlerde oturanlardan

²⁰⁹ Dussuki, a.g.e., I, 380., Zuhayli, a.g.e., II, 372.

²¹⁰ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 149-150.

²¹¹ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 142.

²¹² Zuhayli, a.g.e., III, 372.

²¹³ Zuhayli, a.g.e., II, 378.

²¹⁴ Sahnun, a.g.e., I, 382.

ezanı duyan kimselere cuma namazı farz olur. Çünkü cuma, şehir ve adet ile vacip olur. Dolayısıyla bir özrü olması müstesna, şehir ehlinde hiçbirisi, cumanın kendisine vacip olmasına diğerinden daha layık değildir.”²¹⁵

Dolayısıyla, kendileriyle cumanın gerçekleştiği, yaz ve kış herhangi bir ihtiyaç dışında göç etmeyen, yerleşim yerlerinin bir arada bulunduğu şehir, köy mezralıkları, yeraltı bodrumları vb. ikamet yerlerinde cuma namazının kılınması gerekir.²¹⁶

Şafii uleması, böyle bir yerde bulunan meskenlerin ikamet edilen yerden sayılacak derecede birbirine yakın olmaları şartını koşmaktadırlar. Örf dikkate alınarak şehir veya köydeki yerleşim yerleri, evler ve benzeri meskenler ikamet mahallerinden sayılmayacak derecede birbirinden uzak ise, orada kılınan cuma namazı sahih değildir. Çünkü orası köy de sayılmaz. Buradaki uzaklıkta örfte itibar edilir.²¹⁷

Şafiilere göre, cuma namazının köylerde de kılınması gerekir. Şafii, *el-Umm* adlı eserinde şöyle demektedir: “Toplayıcı bir köy olur, onun da çevresinde arazileri kendisine yapışık köyleri bulursa ve köylerin çarşısının çoğu o toplayıcı köyde olursa onlardan hiç kimseye cumayı terk etme hususunda ruhsat vermem. Yine böyle bir iki mil ve buna benzer mesafede bulunanlara da ruhsat vermem.”²¹⁸

El-Umm’de zikredilen bu paragraftan da anlaşılacağı gibi İmam Şafii, bir yerde cuma namazının kılınabilmesi hususunda şehir veya köy ayırımı yapmamakta, cuma namazının vücut şartlarını haiz olan insanların kırk kişi olması durumunda köy ehline de cuma namazının vacip olacağını ifade etmektedir. Bu konuda Şafii uleması ittifak halindedir.²¹⁹

Hanbelîlere Göre; Hanbelî fukahası bir yerde yerleşmiş olmayı cumanın sıhhati için gerekli bir şart olarak görmektedirler. Bu ise, yaz kış bir yere göç etmeksizin bir yerde yerleşmek anlamına gelir. Hanbelîlerin bu konudaki delilleri; Hz. Peygamber’in Ureyne köyleri halkına cuma namazı kılmalarını yazılı olarak emretmesidir.²²⁰

Bu konuda Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir. “Amma şehir ehline gelince, ister ezanı işitsin ister işitmesin, cumaya gelmeleri gerekir. Çünkü cuma için aslolan şehirde

²¹⁵ Şafii, *el-Umm* I, 221.

²¹⁶ Nevevi, *el-Mecmu*, a.g.e.,IV, 320.

²¹⁷ Nevevi, *Ravdatü’l-Talibin*, I, 509., *el-Mecmu*, IV, 420., Şirbini, a.g.e.,I, 382.

²¹⁸ Şafii, *el-Umm*, I, 221.

²¹⁹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 407.

²²⁰ İbn Kâdîşîme - a.g.e - II - 170 - Zührevî - a.g.e - II - 379

kılınmış olmasıdır. Dolayısıyla uzak ile yakın arasında fark yoktur. Zaten bir şehir, neredeyse bir fersahtan fazla olmamaktadır. Bu da yakın sayılmaktadır.”²²¹

3.2.1.1. Cuma Namazının Şehirde Kılınacağı Görüşünde Olanların Delilleri ve Bunlara Verilen Cevaplar

Cuma namazının ancak toplayıcı (merkezi) şehirde kılınması gerektiğini Hanefilerden başka ileri süren olmamıştır.

Maliki, Şafii ve Hanbelîler ise cuma namazının sahih olabilmesi için toplayıcı bir şehirde kılınmasını şart koşmamış, köylerde de kılınan cumanın sıhhatine hükmetmişlerdir. Hanefî ulemasından Kasani mezhebinin bu konudaki delillerini şöyle sıralamaktadır:

a. “Bizim delilimiz, Hz. Peygamber’den rivayet edilen şu hadistir: ‘Toplayıcı şehirden başkasında cuma ve teşrik tekbirleri yoktur.’ Hz. Ali’den de şöyle rivayet edilmiştir: ‘Toplayıcı şehirden başkasında, ne cuma, ne teşrik tekbirleri, ne kurban bayramı ve ne de ramazan bayramı namazları vardır.’”²²²

Görüldüğü gibi Hanefilerin bu şartı ileri sürerken dayandıkları ilk delil Hz. Peygamber’e isnat ettikleri mezkûr hadistir.²²³ Kasani daha sonra şöyle devam etmektedir.

b. “Hz. Peygamber cuma namazını Medine’de kıldı. Medine etrafında cuma namazının kılındığı rivayet edilmemiştir.

c. “Sahabenin fethettiği yerlerde şehirlerden başka yerlerde minberler yapmamaları, onların cuma namazı için şehrin şart oluşuna icma ettiklerini gösterir.

d. “Cuma namazı en büyük şiarlardan olduğu için, bu şiarın izhar edilebileceği yere has kılınmıştır ki; o da şehirdir.”²²⁴

Hanefilerin şehirle ilgili bu delillerine şöyle cevap verilmiştir.

²²¹ İbn Kudame, a.g.e. II, 145 vd.

²²² Kasani, a.g.e., I, 584.

²²³ Hidaye hadislerini tahkik eden *Nasbu’r-Raye* müellifi, bu sözle ilgili olarak mezkur kitabında şöyle der: “Bu söz *merfu* olarak gariptir. Biz bu sözü Hz. Ali’ye nisbet edilen *mevkuf* bir haber olarak gördük. Onu Abdurrezzak *Musannef*’inde zikretmiştir.” Zeylai’nin nakline göre, Beyhaki, hadisle ilgili olarak bu sözü Hz. Ali’den *mevkuf* olarak rivayet edildiğini ve Hz. Peygamber’den bu konuda herhangi bir şeyin rivayet edilmediğini söylemektedir. bkz. Zeylai, a.g.e., I, 202-203., Azimabadi, *et-Ta’liki’l-Muğni ala’d-Darakutni* adlı eserinde şunları kaydetmektedir. “Hafız İbn Hacer, ‘Bu söz *merfu* (Yani Peygambere isnad edilen bir söz) olarak sabit değildir,’ demiştir. İmam Nevevi de ‘Bu zayıf olduğunda ittifak edilen bir hadistir,’ demektedir.” bkz. *Darakutni*, a.g.e., II, 8.

²²⁴ Kasani, a.g.e., I, 584.

a. Cuma namazını emreden ayet²²⁵ umumi olup bu namazın sıhhati şehir v.b bir şarta bağlanmamıştır.²²⁶

b. Hanefilerin iddia ettiklerinin aksine cuma namazı, Hz. Peygamber döneminde dahi köylerde kılınmıştır. Nitekim İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: “Resulullah (sav)’ın Medine’deki mescidinde kılınan cumadan sonra kılınan ilk cuma namazı, Bahreyn köylerinden bir köy olan Cuvasa’da kılınan cuma namazıdır.”²²⁷

c. Fukahanın bu konudaki diğer bir delilleri ise, Es’ad b. Zürene’nin Medine’ye iki mil mesafede bulunan *Beni Beyada*’da *Hezmü’n-Nebit* denilen semtte cuma namazı kıldırmasıdır.²²⁸

d. Hz. Peygamber (sav) Ureyne köylerinde bulunanlara bir mektup yollayarak cuma ve bayram namazlarını kılmalarını emretmiştir.²²⁹

e. Hz. Ömer (r.a) kendisine cuma namazını nerede kılacaklarını soran Ebu Hüreyre ve beraberindekilere, “Her nerede olursanız olun cuma namazını kılın” diye yazmıştır. “Her nerede olursanız olun” ifadesi köyleri de şehirleri de içine alan umumi bir ifadedir. Şayet köylerde cuma caiz olmasaydı, Hz. Ömer bu hususu ayırarak cevap verirdi.²³⁰

f. Hz. Ömer ve Osman’ın emriyle Mısır sahillerinde oturan köylüler cuma namazını kılarlardı.²³¹

g. Abdullah b. Ömer, Mekke ve Medine arasındaki suların kenarında oturan köylülerin cuma kıldıklarını görür ve bunları ayıplamazdı. Şayet bu caiz olmasaydı, Hz. Ömer ile Osman bunu emretmez, keza Abdullah b. Ömer buna mani olurdu.²³²

Çetintaş da cuma namazı ile ilgili kitabında şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sav) Mekke’den Medine’ye hicret ettiği Kuba ile Medine arasında bir köy olan Salim oğulları yurdunda cuma namazı kıldırmıştır. Burası şehir merkezi olmayıp küçük bir köydür. Şayet cuma namazı şehirlere mahsus olsaydı Resulullah’ın (sav) burada

²²⁵ Cuma, 62/9.

²²⁶ İbn Kudame, a.g.e., II, 170-173.

²²⁷ Buhari, *Sahih*, Cuma, 892., Hanefiler, bu hadisi tevill ederek, Cuvasa’nın şehir olduğunu ispat etmeye çalışmışlarsa da bu yaklaşım pek kabul görmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Kasani, a.g.e., I, 584., Çetintaş, a.g.e., 252-253.

²²⁸ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1056., İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1082.

²²⁹ Şafii, *el-Umm*, I, 219.

²³⁰ İbn Kudame, a.g.e., II, 173., Şevkani, a.g.e., I, 641.

²³¹ Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y. III, 178.

²³² Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y. III, 178. - Şevkani, a.g.e., I, 641.

cuma namazını kılmaması, başka yerlerde kılanlara engel olması ve bunu açıklaması gerekirdi. Hâlbuki bize sahih olarak böyle bir şey ulaşmamıştır.²³³ Esasen böyle bir haberle Kur'ân-ı Kerim'in mutlak ve umumi olan bir hükmünü tahsis ederek köylerde cuma kılınmayacağı iddiası, fikhın genel kaidelerinden önce Hanefilerin kendi usullerine aykırıdır. Zira Hanefiler, Kur'ân'ın mutlak ve umumi hükmünü sübut ve delalet yönünden kat'i, *haber-i ahad'ı* ise sübut bakımından zanni kabul ederler. Bu itibarla da, cumhur-u ulemaya muhalefet ederek böyle zanni olan bir şeyle kat'i olan bir şeyin tahsis edilemeyeceği görüşünde şiddetle ısrar ederler. Hanefiler cuma namazı için hem şehir şartını ileri sürüyorlar hem de cumanın en az iki veya üç kişi ile kılınacağını söylüyorlar. Bu ise apaçık bir çelişkidir. Hem şehir olacak hem de iki üç kişilik bir cemaat. Bu olacak şey mi, Ya şehir şartı olmamalı, ya da cemaatin asgari miktarı şehrin büyüklüğü ile orantılı olmalı değil mi? Zira iki cemaati olan değil bir şehir merkezi bir mezra bile düşünülemez. Bu iki şart birbirini açıkça nakzediyor.”²³⁴

Buraya kadar zikredilenlerden de anlaşılacağı gibi şehir şartının cumanın sıhhat şartı olarak kabul edilmesi pek tutarlı görünmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar süregelen uygulama bunun aksi yönde cereyan etmiştir. Dolayısıyla cuma namazını köyleri bir tarafa bırakıp, sadece şehir ahalisine has kılmak, Müslümanlarca uygulanmamıştır denilebilir. Nitekim köylerde cuma kılınması hususundaki izin talebine Diyanet İşleri Başkanlığı şu cevabı vermiştir:

*“Cuma namazı farz ve bunun farziyeti Kitap, Sünnet ve İcma ile sabittir. Bütün mezhep imamlarınca kat'i olan cihet, onun farz ve Şeriat-i İslamiyye'den olmasıdır. Cumanın sıhhat-i edası için serdedilen şerait-i sairenin edillesi kat'i olmadığından, onlar müçtehitler arasında muhtelefun fihtir. Mısır (şehir) ve izn-i hâkim gibi şartların vücud ve âdem-i vücudu, farz olan cumanın cevazına haiz-i tesir değildir. Binaenaleyh, ufak bir köyde bile bu farzı eda edecek cemaat bulunur ve müsaade için müracaat vuku bulursa onlara izin verilmesi iktiza edeceği...”*²³⁵

²³³ Çetintaş, a.g.e., s. 253.

²³⁴ Çetintaş, a.g.e., 235-236-254.

²³⁵ Ahmet Hancı Akseli - *İslam Dini* - D.İ.P. Yay. - Ankara - 1976 - s. 173.

3.2.2. Cuma Namazını Devlet Başkanı veya Naibinin Kıldırması

Hanefilere Göre; cuma namazını devlet başkanının veya temsilcisinin yahut da onun izin verdiği kimsenin kıldırması gerekir.²³⁶ Devlet başkanının kadın ve çocuk olması cumayı kıldırmasına manidir. Bu durumda, başta bulunan kadın veya çocuk, cuma namazını kıldırması için birisini vekil olarak görevlendirir. Hanefi mezhebinde fetvaya esas olan görüşe göre devlet başkanının hatip olarak görevlendirdiği kimse, kendisine başkasını vekil olarak atama izni verilmemiş olsa bile, yerine başka bir hatip tayin edebilir. Böyle bir görevlendirmenin caiz olmayacağını söyleyen Hanefi fıkıhçıları da yok değildir. Devlet başkanının izni, cami yapılırken ve ilk hutbe okunurken istenir. O zaman verilen izin, genel ve daimi olup, bundan sonrası için ayrıca izin gerekmemektedir. Bu şart gerçekleşmeyince cuma namazı sahih ve muteber değildir.²³⁷

Şafiilere Göre; cuma namazının sahih olması için devlet başkanının veya vekilinin bulunması şart değildir. Nitekim İmam Şafii, cuma namazının diğer namazlarda olduğu gibi, onu kıldırın her imamın arkasında kılınabileceğini ifade etmiştir.²³⁸

Malikilere Göre; Şafiilerde olduğu gibi Malikiler de cumanın sıhhati için devlet başkanı veya izninin bulunmasını şart koşmamışlardır. *El-Müdevvene*'de kaydedildiğine göre Fas ehli, kulübelerinin evler gibi birbirine yapışık olduğunu, ancak valilerinin bulunmadığını, bu durumda cuma kılmalarının gerekip gerekmediğini sormaları üzerine İmam Malik'ten valileri olmasa dahi cuma namazını kılmaları gerektiği cevabını almışlardır.

İmam Malik, cuma namazı için devlet başkanının şart olup olmaması hususunda şöyle demiştir: "Muhakkak ki Allah'ın kendi arzında bazı farzları vardır ki onları hiçbir şey eksiltmez. İster bir idarecisi olsun ister olmasın."²³⁹

Hanbelilere Göre; Hanbelî fukahasıncı sahih olan görüş, devlet başkanı izninin cuma namazının sıhhat şartı olmadığıdır.

²³⁶ Ebu Hasan b. Muhammed b. Habib el Basri el-Bağdadi el-Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Mektebetü'l-A'lami'l-İslamiyye, Kum, h. 1426, s. 103., Serahsi, a.g.e., I, 27., Kasani, a.g.e., I, 587., İbnü'l Hümmam, a.g.e., I, 411-412., İbn Abidin, a.g.e., II, 139., Heyet, *Fetava'l-Hindiyye*, I, 145.

²³⁷ Serahsi, a.g.e., I, 27., Kasani, a.g.e., I, 587., İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 412., İbn Abidin, a.g.e., II, 139-140., Ceziri, a.g.e., II, 536., Akyüz, a.g.e., II, 198., Zuhayli, a.g.e., II, 381.

²³⁸ Şafii, *el-Umm*, a.g.e., I, 221.

²³⁹ Serahsi, *el-Müdevvene*, I, 142.

İbn Kudame, *el-Muğni* adlı eserinde şöyle demektedir: “Hz. Osman mahsur iken Hz. Ali insanlara cuma namazı kıldırması ve bundan dolayı kimse onu ayıplamamıştır. Hz. Osman da (r.a) bunu tasvip etmiş ve onlara Hz. Ali ile namaz kılmasını emretmişti. Hatta Humeyd b. Abdurrahman’ın Übeydullah b. Adi’den rivayetine göre, Übeydullah b. Adi, Hz. Osman mahsur olduğu zaman yanına gitmiş ve şöyle demiştir: ‘Sen umuma imam olduğun halde başına gelen felaketi görüyorsun. Bize fitne imamı namaz kıldırdı. Doğrusu onunla namaz kılmak zoruma gidiyor.’ Bunun üzerine Hz. Osman ona şöyle cevap verdi: ‘Namaz, insanların eda ettiği amellerin en iyilerindedir. İyi yaptıkları zaman sende onlarla iyi yap. Kötü yapıyorlarsa kötülüklerinden uzak dur.’ Ahmed b. Hanbel, Şam’da dokuz sene boyunca karışıklık ve fitne olduğunu, buna rağmen insanların cuma kıldıklarını söylemektedir.”²⁴⁰

3.2.2.1 Devlet Başkanının İznini Şart Koşanların Delilleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar

Buraya kadar cuma namazını devlet başkanının veya naibinin kıldırması şartını ele aldık ve mezheplerin bu konuyla ilgili görüşlerini zikrettik. Bu şart Hanefiler dışındaki mezhepler tarafından ileri sürülmemiştir.²⁴¹ Hal böyle olunca devlet başkanı veya naibini şart koşanların delillerinin incelenmesi ve meselenin bir sonuca bağlanması yerinde olacaktır.

Hanefi fukahası konuyla ilgili olarak şu delillere dayanmaktadır:

a. İbn Mace’nin Cabir b. Abdullah’tan (r.a.) rivayet ettiği hadiste Cabir (r.a.) şöyle demiştir: “Resulullah (sav) bize hutbe irat ederek şöyle buyurdu. “Ey insanlar! Ölmeden önce Allah’a tövbe ediniz. Meşguliyet gelmeden salih ameller işleyiniz. Rabbinizi çok anarak, gizli ve açık sadaka vererek onun sizin üzerinizdeki hakkını yerine getiriniz ki rızıklanasınız, yardım olunasınız ve ıslah edilesiniz. Bilmiş olunuz ki; içinde bulunduğumuz bu yılın bu ayının bu gününde ve burada Allah kıyamet gününe kadar cuma namazını size farz kıldı. Ben hayatta iken veya öldükten sonra başında adil veya zalim bir imam olduğu halde kim cuma namazını küçümseyerek veya hakkını

²⁴⁰ İbn Kudame, II,174., Zahirilere göre; Cuma namazı sultan (devlet başkanı) olsun olmasın. küçük büyük tüm beldelerde köylerde kılınır. İbn Hazm bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır. “Bu konuda Ebu Hanife hariç muhaliflerimizden hazır olanlar, bizimle uyum içindedirler. (Ebu Hanife ile olan görüş ayrılığını kastederek) Bu konudaki muhalefet çok eskilere dayanır. Bizce açık bir nass olmaksızın Allah’ın cuma namazını emreden umumi ayetini tahsis etmek caiz değildir. Cumadaki imam ile cumadaki cemaat arasında hiçbir fark yoktur. Diğer namazlardaki imam ile ondaki cemaat arasında da hiçbir fark yoktur. Onlar sultanın dışındakileri bir tarafa bırakıp, cumanın edasını sadece sultana has kılma durumuna da nerden düşüyorlar.” bkz. İbn Hazm, a.g.e., III, 256.

²⁴¹ İbn Kudame a.g.e. II-174.

inkâr ederek terk ederse, Allah o kimsenin iki yakasını bir araya getirmesin. İşlerini bereketli kılmasın. Bilmiş olun ki böylesinin ne namazı, ne zekâtı, ne haccı, ne orucu, ne de hayrı kabul edilir. Her kim tövbe ederse Allah tövbesini kabul eder. Bilmiş olun ki hiçbir kadın, hiçbir erkeğe namaz kıldırılmaz. Hiçbir bedevi, hiçbir muhacire imam olamaz. Hiçbir fasık, hiçbir mümine namaz kıldırılmaz. Ancak fasıkın kendisine zor kullanmak suretiyle hâkim olması, onun da kılıcından ve sopasından korkması hali müstesna.”²⁴²

b. Hanefilerin bu konudaki diğer bir delili “Hanefi kaynaklarına göre Hasan Basri’nin, hakikatte ise İbn Ebi Şeybe (v.235/849)’nin *Musannef*’inde rivayet ettiğine göre, İbn Muhayriz (v.99/717)’in “Dört şey Sultana aittir: cuma, *hadler*, zekât ve ganimet,” şeklindeki sözüdür.²⁴³

c. Hanefi fukahası bu görüşlerini savunurken bir de akli bir delile başvurmuş, bu işin imama tevdi edilmediği takdirde fitne ve kargaşanın çıkacağını ileri sürmüşlerdir.²⁴⁴

“Şimdiye kadar zikredilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Hanefi fukahası bu konuda Kur’ân’dan direkt veya dolaylı bir delile sahip değildir. Hanefilerin bu konudaki birinci delilleri “Allah adil veya zalim olsun bir imamı olduğu halde cumayı terk edenin iki yakasını bir araya getirmesin, işlerini bereketli kılmasın,”²⁴⁵ mealindeki hadistir. Ayrıca hadisin zahiri manasına bakılarak, cuma namazını devlet başkanı veya naibinin kıldırması hükmü de çıkmamaktadır.²⁴⁶

Serahsi, mezhebinin konuyla ilgili delillerini serdederken “Eserde dört şey sultana aittir” denilmiş ve cuma da onlardan sayılmış demekte, dolayısıyla bu, sözün

²⁴² İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1081.

²⁴³ Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehadisi ve'l-Asar*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, V, 502, *Hudüd* 59, h.no: 28430.

²⁴⁴ Serahsi, a.g.e., I, 27., İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 412.

²⁴⁵ İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1081., Keskiöğlü'nun nakline göre, bu hutbe, Hz. Peygamber'in Kuba'dan Medine'ye giderken Beni Salim yurdunda irad buyurduğu ilk hutbedir. Bkz. Oman Keskiöğlü, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1960, s.190.

²⁴⁶ Çetintaş, a.g.e., s. 269. Çetintaş, bu hadis ile ilgili olarak cerh ve tadil kitaplarından geniş bir araştırma yapmış ve şunları kaydetmiştir: “Bu hadisin senedi sırasıyla Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, Velid b. Bukeyr, Ebu Habbab, Abdullah b. Muhammed el Adevi, Ali b. Zeyd, Said b. Müseyyeb, Cabir b. Abdullah'tan müteşekkil olup senedinde bulunan Ali b. Zeyd b. Cüd'an ve Abdullah b. Muhammed el-Adevi'den dolayı hadis, zayıf addedilmiştir. İmam Buhari de *et-Tarihü'l-Kebir* adlı eserinde Ali b. Zeyd b. Cüd'an için “Ahmak ve akıllı kıt bir kimse idi. Hadisiyle ihticac olunmaz” demiştir. Cürçani, “*Ahvalü'r Rical*” adlı eserinde Cüd'an'ın *vahiyü'l hadis* olduğunu söylemektedir. Kısaca cerh ve tadil kitapları Ali b. Zeyd b. Cüd'an'ın hadislerinin metruk olduğu ve onunla ihticac edilemeyeceği hususunda ittifak eder gibidirler. Keza mezkûr hadis, senedinde bulunan Abdullah b. Muhammed el-Adevi'den dolayı zayıf bulunmuş, bu şahıs, cerh ve tadil kitaplarında *münkerü'l hadis* olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu nitelikte *ahad* bir hadis ile Hanefilerin fıkıh usulüne göre dahi ihticac edilemez ve bu türden *ahad* bir hadis Kur'ân'ın umumi hükmünü tahsis edemez” Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetintaş a.g.e., s. 262

hadis olmadığına işaret etmektedir.²⁴⁷ Ancak Kasani, delil olarak aynı sözü zikrederken bunun Hz. Peygamber'den rivayet edildiğini ifade etmektedir.²⁴⁸ İbnü'l-Hümmam ise bu sözün Hasan Basri'ye ait olduğunu söylemektedir.²⁴⁹

Hanefilerin üçüncü delilleri ise, cuma namazının devlet başkanı veya naibi tarafından kıldırılmadığı takdirde fitne çıkacağı endişesidir. Hanefiler bu delili ileri sürerken cuma namazını kıldırmanın şerefli ve makamca yüksek bir görev olduğunu mülahaza etmiş, bu şerefin devlet başkanı veya naibine verilmesini uygun görmüşlerdir. Keza, böyle bir vazifenin güç sahibi birisine tevdi edilmemesi durumunda bu makama çoğularının talip olacağı, hatta bazı maksatlarla hutbelerin bir takım insanların fikirlerine ve şahsi emellerine hizmet edeceği, bunun da kaçınılmaz bir neticesi olarak, ortaya fitne ve kargaşanın çıkacağı düşünülmüştür.²⁵⁰

Diğer mezheplerin serdedilen delil ve görüşleri, Hanefi mezhebinin dayandığı delillerin kendi usullerine göre dahi ihticac edilmeyecek derecede zayıf olması ve yine aynı mezhep fukahasının aşağıdaki fetvaları da göz önüne alınarak, devlet başkanı veya naibinin izninin, cuma namazının sıhhat şartı olarak kabul edilmemesini gerektirir.

Nitekim *Feteva-l Hindiyye*'de kaydedildiğine göre haklı bir sebebe dayanmadan ve zarar vermek amacıyla sultan cumaya izin vermezse yine de cuma kılınabilir. Keza elinde *menşur*'u²⁵¹ olmadığı halde bir İslam beldesinde idareyi ele geçiren kimse, vali ve emirler gibi memleketi idare ederse, otoriteyi temin edeceği ve bununla şart da gerçekleşmiş olacağı için cuma kılınabilir. Şayet devlet başkanından izin almak

²⁴⁷ Kasani, a.g.e., I, 587.

²⁴⁸ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 412.

²⁴⁹ “Konuyla ilgili olarak Çetintaş şunları kaydetmektedir: “Görüldüğü gibi mezhebin kendi fıkıhçıları arasında da bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalı olmakla beraber, aslında bu söz bir benzerlik dolayısıyla Hasan Basri'ye yanlışlıkla isnat edilmiştir. Çünkü kendisinde cuma namazının da bulunduğu “dört şey sultana aittir,” ifadesi Tabiun'dan İbn Muhayriz'e, “zekât, cuma ve *hadd*'ler sultana aittir.” şeklindeki diğer bir haber de Ata el-Horasani'ye aittir. bkz. İbn Ebi Şeybe, a.g.e., V, 502, *Hudud*, 59, h. no: 28430-28431. İbn Ebi Şeybe'nin *Musannef*'inde kaydedildiğine göre, Hasan Basri'ye nisbet edilen söz şudur. “Dört şey sultana aittir; namaz(ı kıldırma), zekât(ı toplamak), *hadd*(leri tatbik etmek) ve kaza (davaları halletmek.)” bkz. İbn Ebi Şeybe, a.g.e. II, 375, *Zekât*, 48, h. no: 10198. Görüldüğü gibi Hasan Basri'ye ait olan bu sözde cuma namazı veya bayram namazından bahsedilmemiş, sadece namaz lafzı yer almıştır. Tabiinin sözlerinin Kur'ân'ın bu konudaki umumi ve mutlak hükmünü tahsis ve takyit edecek bir delil olarak kabul edilmemesi gerekir” Bu ifade ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çetintaş, a.g.e., s. 268-305-306-307-308-309.

²⁵⁰ Serahsi, a.g.e., I, 27., Kasani, a.g.e., I, 587., İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 412.

²⁵¹ Padişahın verdiği vezirlik, müşirlik, veya *kazilkuzatlık* rütbelerinin tevcihini havi ferman. bkz. Ferit Devlelioğlu -*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik İnceleme* - Doğan Matbaası - 1962 - s. 737 -

mümkün değilse insanlar kendilerine namazı kaldırması için aralarında ittifak edecekleri birini seçerler.²⁵²

İbn Abidin ise (v.1252/1836) şöyle demektedir. “Vali vefat etse yahut tehlike sebebiyle gelmese yahut da cuma kaldırmak hakkı olan kimse mevcut olmasa, halk kendileri için bir hatip tayin eder. Bu ifade, ‘fitne (anarşi, kargaşa, istila) zamanında cuma kılınmaz,’ diyenlerin bilgisizliğini ortaya koymaktadır.”²⁵³ Kanaatimizce cuma namazının sıhhat şartı telakki edilmeksizin, bu işin devlet başkanı, naibi veya işi düzene sokacak ilgili bir kurumca düzenlenmesi en uygun olanıdır.

3.2.3. Genel İzin (Cuma Namazı Kılınacak Caminin Tüm Mükelleflere Açık Olması)

Hanefilere Göre; cuma namazı kılınacak yerin umuma açık olması gerekir. Bu ise cami kapılarının açık bulundurulması ve namaz kılacak mükelleflere girişin serbest olmasıyla olur. Cuma namazı kılması gereken hiçbir kimseye cuma namazı kılınan yere girmesi yasaklanmış olmamalıdır. Hatta bir topluluk bir araya gelip caminin kapılarını üzerlerine kilitleyip öylece cuma namazı kılsalar, kılmış oldukları namaz geçerli değildir. Keza, devlet başkanı, hizmetçi ve eşrafiyla sarayında cuma namazı kılmak isterse, sarayını açık tutup insanlara namaza gelmeleri için izin vermelidir. Bu durumda halk cuma namazına gelsin veya gelmesin kılınan cuma namazı geçerlidir. Şayet sarayın kapılarını açmaz da kapatır ve insanların girmesini engellemek için kapıcılar dikerse cuma namazı geçersiz olur.²⁵⁴

Hanefi mezhebinin fıkıh kitapları araştırıldığında bu şartın bir vakit veya cemaat şartı gibi tüm kitaplarda geçmediği görülecektir. İbn Abidin de buna işaret ederek, bu şartın *Zahirü'r-Rivaye*'de²⁵⁵ kaydedilmediğini, bunun *Nevadir*²⁵⁶ kitaplarında zikredilmiş olduğunu söylemektedir.²⁵⁷

Bu şart Hanefiler dışında herhangi bir mezhep tarafından ileri sürülmemiş, bu şartın devlet başkanı veya naibinin izin şartının bir uzantısı olduğunu ifade edenler de

²⁵² Heyet, *Feteva'l-Hindiyye*, I, 145-146.

²⁵³ Heyet, *Feteva'l-Hindiyye*, I, 145-146., İbn Abidin, a.g.e., II, 149-153.

²⁵⁴ Serahsi, a.g.e., I, 27., İbn Abidin, a.g.e., II, 151-152., Akyüz, a.g.e., II, 190.

²⁵⁵ İmam Muhammed'in Hanefi mezhebinin meselelerini ihtiva eden, *Mebcut*, *Camii's-Sağır*, *Camii'l-Kebir*, *Ziyadat*, *Siyer'i Sağır* ve *Siyer'i Kebir* namındaki altı kitabıdır. bkz. Osman Keskiöglü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1999., s. 116.

²⁵⁶ Ebu hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in kavillerini toplayan kitaplara denir. Bunlar yine İmam Muhammed'in *Keysaniyat*, *Haruniyat*, *Cürcaniyat* ve *Rakkıyat* adlı eserleridir. *Ziyadetü'z-Ziyadad* da bunlardandır. bkz. y.a.e. s. 116.

²⁵⁷ İbn Abidin, a.g.e., II, 152.

olmuştur. Zaten bu şart dahi devlet başkanının olduğu durumlarda geçerlidir. Kasani de cuma namazının sıhhat şartlarını zikrederken böyle bir şart saymamıştır.

3.2.4. Cemaat

Fakihler, cuma namazının sahih olabilmesi için cemaatle kılınması gerektiği, aksi takdirde kılınan cuma namazının geçerli olmayacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bununla beraber cumanın sahih olabilmesi için gerekli olan cemaat sayısı ve bu cemaatte bulunması gereken şartlar hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.²⁵⁸

Fakihlerin bu konudaki delili Tarık b. Şihab'dan rivayet edilen hadistir.²⁵⁹ Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar cuma namazının hiçbir şekilde münferiden kılınmayıp daima cemaatle kılınması, teamuli bir icma olduğu gibi, cumanın vucubuna delalet eden ayetteki²⁶⁰ emir kipinin de çoğul ifade eden bir şekilde varid olması, cemaatin gerekli olduğuna işaret eden diğer bir delil olarak mülahaza edilebilir.²⁶¹

Cuma namazının sahih olabilmesi için gereken sayı âlimler arasında ciddi görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. İmam hariç bir kişinin yeterli olduğunu savunanlar olduğu gibi, bu sayıyı seksene kadar götürenler olmuştur. Nitekim Hafız İbn Hacer, bu konudaki farklı görüşleri on beş grupta toplamıştır.²⁶²

Hanefilere Göre; cemaat, cuma namazının sahih ve muteber olabilmesi için bulunması gereken şartlardandır.

Serahsi, “Allah’ın zikrine koşun,”²⁶³ ayetinin zahirinden, cemaatin gerekli olduğu görüşüne varmıştır.²⁶⁴ Hanefi ulemasından Kasani, bu namazın cuma diye isimlendirildiğini, dolayısıyla lügat bakımından bu lafzın konulduğu mana itibara alınarak cumanın ifade ettiği cemaat, toplanma, bir araya gelme gibi anlamları bulundurması gerektiğini kaydettikten sonra şöyle demektedir: “Çünkü daha evvel de zikredildiği gibi öğle namazının terki bu şartla sabit olmuş ve yine bundan dolayı (cemaatin şart olmasından dolayı) Hz. Peygamber cemaat olmaksızın cumayı eda etmemiş, ulemanın icmaı da bu yönde olmuştur.²⁶⁵ Cemaatin cuma namazının sıhhat

²⁵⁸ İbn Rüşd, a.g.e., I, 161.

²⁵⁹ Ebu Davud, *Sünen*, Cuma, 1053.

²⁶⁰ Cuma, 62/9.

²⁶¹ Muhammed Emin el Kurdi el-Erbili, *Tenviru'l-Kulub fi Muamelati Allami'l-Ğuyub*. Mhk., Muhammed Riyad, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Dimeşk, 1998, s. 209.

²⁶² İbn Rüşd, a.g.e., I, 161., Askalani, a.g.e., V, 91, Şevkani, a.g.e., I, 639., Akyüz, a.g.e., II, 191-192-193.

²⁶³ Cuma, 62/9.

²⁶⁴ Serahsi, a.g.e., I, 26.

²⁶⁵ Kasani, a.g.e., I, 507.

şartı olduğunda Hanefi ulemasınca herhangi bir görüş ayrılığı bulunmazken gerekli olan cemaatin asgari sayısı ihtilafıdır. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre, cemaatin asgari sınırı, imam hariç üç kişidir. İmam Yusuf ise cemaatin asgari sınırını imam hariç iki kişi olarak tespit etmiştir. Hanefi ulemasının bu konudaki ihtilaflarının sebebi lügat yönünden kaç kişinin cemaat sayılabileceği ve imamın bu cemaate dahil olup olmayacağına dayanır.²⁶⁶

İmam Ebu Hanife ve imam Muhammed de cumanın *içtima*'dan (toplanma bir araya gelme) türediğini kabul ederler. Lakin cuma namazını emreden ayet, Arap lügâtı bakımından en azı üç olarak kabul edilen çoğul kipi ile varid olmuştur. Nitekim ayette “*Fes'av*” yani “koşunuz, acele ediniz,”²⁶⁷ buyrulmaktadır. Bu ise hem ifade ettiği mana, hem de isimlendirme olarak cemaattir.²⁶⁸

Cuma namazı için gerekli olan asgari sayı köle, hasta ve yolcularla tamamlanabilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Mekke'de misafir olduğu halde cumayı ikame etmiş ve “Ey Mekke ehli namazını tamamlayınız. Çünkü biz yolcu bir kavimiz,”²⁶⁹ buyurmuştur. Ancak kadın ve çocuklarla bu sayı tamamlanmaz. Çünkü bunlar cumanın kendileriyle gerçekleşeceği kimselerden değildir.²⁷⁰ Hanefilere göre cuma namazının sahih olabilmesi için gerekli cemaatten her biri cuma namazında imamlık yapabilme salahiyetine sahip bulunmalıdır. Zaten köle ve yolcunun cuma namazında imam olmalarında bir sakınca yoktur.²⁷¹

Diğer mezheplerde olduğu gibi Hanefilerde de cemaat şartının doğurduğu bazı durumlar mevcuttur. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Hanefi uleması cemaatin oluşması için gerekli olan asgari sayıda ihtilaf ettikleri gibi, bu cemaatin devamının cuma namazının eda şartı olup olmadığı hususunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, cemaatin devamı cuma namazının sıhhat şartı olup, kılınan cuma namazının eda şartı değildir. İmam Züfer ise asgari cemaatin namazın başlangıcından bitimine kadar bulunmasını, hem cumanın gerçekleşme şartı, hem de kılınacak namazın eda şartı olarak görmektedir. Buna göre;

²⁶⁶ İbn Rüşd, a.g.e., I, 161.

²⁶⁷ Cuma, 62/9.

²⁶⁸ Kasani, a.g.e., I, 601.

²⁶⁹ Şafii, *el-Umm*, I, 218.

²⁷⁰ Kasani, a.g.e., I, 602.

²⁷¹ Serahsi, a.g.e., I, 27.

cemaat, imam namaza başlamadan önce dağılıp giderse cuma namazı kılınmaz. İmam öğle namazını kılar. Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Cemaatin imamla beraber namaza başlaması durumunda ise şayet birinci secde ile bir rekât tamamlanmaksızın insanlar dağılıp giderse Ebu Hanife'ye göre, artık cuma kılınmaz ve namaz öğle namazına dönüşür. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a göre, bu durumda namaz, cuma olarak tamamlanır. Cuma için şart koşulan asgari cemaatin, birinci secde dahil olmak üzere birinci rekâtın tamamlanmasından sonra dağılmaları durumunda, her üç imama göre de namaza cuma olarak devam edilir.²⁷²

İmam Züfer ise, cemaatin namazın başından sonuna kadar bulunmasını cuma namazının eda şartı olarak kabul ettiğinden cemaatin, imam teşehhüt miktarınca oturmadan ayrılması halinde cumanın fasit olacağı görüşündedir.²⁷³ Cuma namazını kılacak olanların hutbede hazır bulunmaları şart olmadığından, cemaatin hutbe okunurken dağılmaları ve sonra başka kimselerin cumaya gelmeleri durumunda imamın onlara cuma namazı kıldırması yeterli olup, tekrar hutbe okuması gerekmez.

İmam tekbir aldığı zaman hazır olan cemaat tekbir almayıp imamla beraber cumaya başlamaz da imam başını rükûdan kaldırmadan tekbir almaları durumunda kılacakları cuma sahihtir. Aksi takdirde öğle namazı kılınır. Keza imamla birlikte tekbir alıp sonra dağılıp mescidden çıksalar ve imam başını rükûdan kaldırmadan gelip tekrar cumaya katılsalar, kılacakları cuma sahih olur.²⁷⁴

Malikilere Göre; Maliki fukahası, cemaati cumanın sıhhat şartı olarak ittifakla kabul etmelerine rağmen, bunun asgari sınırının kaç olduğunda ise tam bir görüş birliğine varamamışlardır. İmam Malik'ten bu konu hakkında birbirinden farklı dört görüş nakledilmektedir. Bir görüşte bir beldede cuma namazının sahih olabilmesi için muayyen bir sayı şart değildir. İbn Rüşd, İmam Malik'in bu görüşünü şöyle açıklamıştır: "Cuma namazı kırktan aşağısında sahihtir. Ancak üç ve dört kişi ile de cemaat hâsil olmaz."²⁷⁵

Malikilerce muteber olan görüşe göre, cemaatin asgari sayısı on ikidir. Malikilerin bu konudaki delilleri Cabir'den rivayet edilen şu hadistir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) cuma günü ayakta hutbe okumaktaydı. O sırada Şam'dan bir ticaret kervanı geldi. Resulullah'ın ashabı hemen ona doğru akın ettiler. Geride sadece on iki kişi kaldı.

²⁷² İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 416.

²⁷³ Kasani, a.g.e., I, 598.

²⁷⁴ Heyet, *Feteva'l-Hindîyye*, I,148.

²⁷⁵ İbn Rüşd, a.g.e., I, 161 - Duesuki, a.g.e., I, 376.

Bunun üzerine cuma namazı hakkındaki şu ayet indi:²⁷⁶ “Bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman oraya dağılıp giderler ve seni ayakta bırakırlar.”²⁷⁷ Kirmani (v.786/1384), bu hadisin cuma namazı için gerekli olan cemaatin on iki kişi olduğunu benimseyen İmam Malik ve diğerleri için delil teşkil ettiğini, nitekim İmam Malik’in, “cuma on iki kişi ile gerçekleşir,” sözünü nakletmektedir.²⁷⁸

Şafii Göre; Şafii uleması, cemaatin cuma namazının sıhhat şartı olduğunda ittifak halindedirler. Çünkü cuma namazının münferiden kılındığı nakledilmemiştir. Ancak cuma namazının sahih olabilmesi için gerekli olan cemaatte bazı şartlar aranır.

Cemaatin imamla birlikte en azından kırk kişi olması şarttır. Bundan az sayıdaki cemaatle kılınan cuma namazı sahih değildir. Gerekli görülen sayının kırktan aşağı olması durumunda kırk kişiyi şart koşmayan bir mezhebe uymak caiz olur.²⁷⁹

Cemaatteki kimselerin, cuma şartlarını üzerinde taşıyan kimseler olmaları icab eder.²⁸⁰ Dolayısıyla cuma namazı için gerekli olan sayı, gayr-i müslim, deli, çocuk gibi mükellef olmayanlar, kadınlar, *hunsu* diye tabir edilen çift cinsiyetliler ve bir kısmı köle olanlarla tamamlanamaz. Hasta, hastabakıcı, yolunda şiddetli yağmur olan kimseler, kendilerine cuma namazı vacip olmasa dahi cumanın gerçekleşmesi için gereken cemaatten sayılırlar.²⁸¹ Keza cumanın kılındığı beldeyi veya köyü kendine yurt edinmemiş kimselerle de cuma namazı için gerekli olan sayı tamamlanamaz. Buna göre uzun bir zaman olsa dahi bir müddet sonra vatanına dönmeye niyet eden ilim talebesi ve tüccar gibi kimseler bu kırk kişiden sayılmazlar.²⁸²

Cemaatin, birinci rekâtın sonuna kadar imamla birlikte kazayı ve herhangi bir özür nedeniyle iadeyi gerektirmeyecek bir şekilde sahih olarak namaza devam etmesi şarttır. İkinci rekâttaysa cemaatin imamla birlikte namaza devam etmesi şart değildir. Cemaat, ikinci rekâta imamdan ayrılmaya niyet edip, herkes yalnız başına namazını tamamlarsa, kıldıkları cuma sahih olur. Aynı şekilde imam da ikinci rekâta cemaatten ayrılmaya niyet ederek namazını tek başına tamamlarsa, onun da cuma namazı sahih

²⁷⁶ Buhari, *Sahih*, Cuma, 936., Müslim, *Sahih*, Cuma, 863.

²⁷⁷ Cuma,62/11.

²⁷⁸ Ayni, a.g.e., V, 249., Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, V, 151. Buhari şarihlerinden Ayni, İmam Malik’in delil olarak bu hadise dayanmasının problemliliğini ifade etmektedir. İshak b. Raheveyh de “Bu olay umumî olmayıp, meydana gelen bir olayın beyan edilmesidir,” demiştir.

²⁷⁹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 420., Heytemi, a.g.e., II, 509., Şirbini, a.g.e., I, 374., Remeli, a.g.e., III, 304., Ceziri, a.g.e., II, 549., Zuhayli, a.g.e., II,380., Güneç, *Büyük Şafii İlmihali*, s. 191.

²⁸⁰ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 421., Ceziri, a.g.e., II, 549.

²⁸¹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 421.

²⁸² Şirbini, a.g.e., I, 384-385.

olur. Bu arada imamın selam vermesinden önce veya sonra, imamdan ayrılmış cemaatten birinin namazı bozulursa tümünün namazı bozulmuş olur. Çünkü cemaatin sayısı imamdan ayrılmış olsalar dahi, namazın sonuna kadar kırkın altına düşürülmemelidir. Namazları bozulur da vakit içinde cuma namazlarını iade etmeleri vakit açısından mümkün olursa, namazlarını iade etmeleri vacip olur. Aksi takdirde, öğle namazını kılarlar.²⁸³

Gerekli cemaatin hutbenin bazı rükünleri esnasında dağılıp gitmeleri durumunda yokluklarında okunan hutbe geçerli olmaz. Eğer araya örfen uzun bir zaman girmeden dönerlerse, hutbeyi okunan kısma bina etmek caizdir. Keza, cemaatin hutbeden sonra ayrılması ve araya uzun zaman girmeden dönmesi durumunda da okunan hutbeye binaen namazı kılmak caizdir. Uzun bir fasıladan sonra dönmeleri halinde en zahir kavle göre hutbenin yeniden okunması vaciptir.²⁸⁴

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Şafiiler, herhangi bir yerleşim yerinde cuma namazının kılınması için cumanın şartlarını haiz kırk kişiyi gerekli görmekteirler.

Nitekim İmam Şafii, *el-Umm* adlı eserinde şunları kaydetmektedir: “Cuma namazının kırk kişiden azına vacip olduğunu hıfz etmiş değilim. Bir kısım arkadaşlarımızın ‘kırk erkek olunca ikamet yerini yurt edinenlere cuma farzdır,’ dediklerini işittim.”²⁸⁵

İmam Şafii, ayrıca şu hadisleri de delil olarak kullanmıştır. “Kırk erkeğin bulunduğu her köyde cuma namazı farzdır.”²⁸⁶ “Kırk erkeğe ulaştığınız zaman cuma kılın.”²⁸⁷

Nevevi, kendi mezhep ulemasının konuyla ilgili olarak bu manada birçok hadisle ihticac ettiklerini, fakat bunların zayıf olduğunu, delil getirmeye en yakın olanın Ka’b b. Malik’in babasından rivayet etmiş olduğu hadis²⁸⁸ olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁹

²⁸³ Şirbini, a.g.e., II, 384., Remeli, a.g.e., III, 304., Ceziri, a.g.e., II, 550.

²⁸⁴ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 326., Şirbini, a.g.e., I, 376.

²⁸⁵ Şafii, *el-Umm*, I, 219.

²⁸⁶ Şafii, *el-Umm*, I, 219., Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y., III, 178.

²⁸⁷ Şafii, *el-Umm*, I, 219., Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y., III, 177-178.

²⁸⁸ İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1082.

²⁸⁹ Nevevi, a.g.e., IV, 321-323.

Kab b. Malik'ten rivayet edilen hadisin ravileri güvenilir olmalarına rağmen kırk sayısının şart oluşuna delalet etmemektedir. Hadisi Ebu Davud, İbn Mace, İbn Hibban ve Hakim tahrir etmişlerdir.²⁹⁰

Hanbelîlere Göre; Hanbelî fukahası, cemaatin cumanın sıhhat şartı olduğunda ittifak halindedir. Ahmed b. Hanbel'den bu konuda birkaç görüş rivayet edilmektedir. İbn Habib'in Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiğine göre o, cemaatin asgari sınırını yirmi, diğer bir rivayette ise otuz olarak tespit etmiştir.²⁹¹

Ahmed b. Hanbel'den cumanın sıhhati için gerekli sayının elli veya üç olduğunu ifade eden rivayetler de mevcuttur.²⁹² Ahmed b. Hanbel'den gerekli sayının kırk olduğu da rivayet edilmiştir.²⁹³ İbn Kudame de buna işaret ederek, "Mezhebimizce meşhur olan, kırk sayısının cumanın hem vücut, hem de sıhhat şartı olduğudur," demektedir.²⁹⁴

Cuma namazı köle, kadın, çocuk, yolcu, mukim de olsa bulunduğu yeri yurt edinmemiş veya cuma namazı kılınan belde dışındaki bir yeri yurt edinmiş kimselerden oluşan kimselerle gerçekleşmez.²⁹⁵

Cuma için gerekli sayı, hem hutbe hem de namazda hazır bulunmalıdır. Ancak cemaatin namazın tamamında bulunmaları şart değildir. Kırk kişi hutbede ve namazın bir kısmında hazır bulunur da daha sonra yerlerini dolduracak sayıda yeni kimselerin gelmelerinden itibaren çekip giderlerse, cuma namazı sahih olur. Namaz esnasında bu kırk kişiden herhangi bir eksilme olur ve bu eksikliğin yeri daha önce doldurulmazsa namaz batıl olur. Bu durumda mümkün olursa cuma namazını yeniden kılmak vacip olur.²⁹⁶

Hanbelîler adet hususunda daha önce zikrettiğimiz Kab b. Malik hadisini delil getirmektedirler. Hanbelîlerin konuyla ilgili diğer delilleri, "Her kırk kişi ve daha yukarısında cuma namazının vacip olduğu hakkında sünnet sabit olmuştur,"²⁹⁷ hadisidir.²⁹⁸ Ahmet b. Hanbel'in oğlu Abdullah şöyle der. "Babama, Cabir'den rivayete göre Peygamber (sav) hutbe irad ederken Medine'ye bir kervan gelivermiş. Bunun

²⁹⁰ Darakutni, a.g.e., II, 5. Mezkûr bilgi eserin talikatında zikredilmektedir.

²⁹¹ Akyüz, a.g.e., II, 192., Çetintaş, a.g.e., s. 198.

²⁹² İbn Kudame, a.g.e., II, 172.

²⁹³ Nevevi, a.g.e., IV, 422.

²⁹⁴ İbn. Kudame, a.g.e., II, 172.

²⁹⁵ İbn Kudame, a.g.e., II, 172-173-178., Ceziri, a.g.e., II, 550., Akyüz, a.g.e., II, 193.

²⁹⁶ Ceziri, a.g.e., II, 551., Akyüz, a.g.e., II, 194.

²⁹⁷ Beyhaki, *Sünen*, Cuma, h.n.y., III,177.

²⁹⁸ İbn. Kudame, a.g.e., II, 172.

üzerine on iki kişi hariç bütün insanlar, Peygamber’i minber üzerinde bırakıp, kervana doğru koşmuşlar. Bu hadiste Peygamber’in on iki kişiye cuma kıldırıldığına dair delil yok mudur? diye sordum. Bunun üzerine babam, Allah, “Onlar bir ticaret yahut eğlence gördükleri vakit ona doğru sökün ettiler ve seni ayakta bıraktılar,”²⁹⁹ ayetini indirmedimi? dedi ve devam ederek cemaatin kırk kişi olması benim daha ziyade hoşuma gidiyor, cevabını verdi.”³⁰⁰

Ahmed b. Hanbel’in oğlu ile arasındaki diyaloga gelince, bu, aslında onun lehine değil aleyhine bir delildir. Çünkü ayetle kılınan namazın sıhhati reddedilmemiş, sadece sahabenin bu davranışları kınanmıştır. Ayette cumanın kırk kişiden aşağısıyla sahih olmayacağına delalet eden herhangi bir işaret de yoktur.³⁰¹

3.2.5. Vakit

Beş vakit namazda olduğu gibi, eda edilen cuma namazının sahih olabilmesi için vaktin girmiş olması şarttır. Bu hususta bütün ulema ittifak halindedir. Zira Allah, “Şüphesiz namaz müminlerin üzerine vakitle belirlenmiş olarak farz kılınmıştır,” buyurmaktadır.³⁰² Ayetteki *salât* (namaz) lafzı umumi bir lafız olduğu için diğer namazlara olduğu gibi, cuma namazına da şamildir. Ancak ulema, bu ayete dayanarak cuma namazı için vaktin farz olduğunda ittifak etmesine rağmen, bu vaktin tayini hususunda ihtilafa düşmüştür.³⁰³ Mezheplerin bu şartla ilgili görüşleri şöyledir:

Hanefilere Göre; cuma namazının vakti, öğle namazının vaktidir ve güneşin *zevali* anından itibaren başlayıp her şeyin gölgesinin, *zeval* payına ek olarak kendi veya iki misline ulaşmasına kadar devam eder.³⁰⁴ Buna göre cuma namazı öğle (*vaktü ’z-zuhr*) vaktinde sahih olur. Bundan sonra kılınacak cuma namazı sahih değildir.³⁰⁵

²⁹⁹ Cuma, 62/11.

³⁰⁰ İbn Kudame, a.g.e., II, 174-175-176.

³⁰¹ Zahirilere göre; cuma namazı biri imam olmak üzere iki kişi ile kılınabilir. Her iki rekatta imam açıktan okur. Zahirilerin bu konudaki delilleri, Malik b. Huveyris’den rivayet edilen şu hadistir: “Sefere çıktığınızda ezan okuyup kamet getirin ve ikinizden büyüğü size imamlık yapsın.” İbn Hazm bu hadisten yola çıkarak Peygamber (sav)’in namazda iki kişiye de cemaat hükmünü verdiğini ifade etmiş ve ardından şöyle demiştir. “Allah, elçisinin diliyle cuma namazının iki rekat olduğuna hükmetmiş ve şöyle demiştir. “Ey iman edenler cuma günü namaza çağrıldığınız zaman Allah’ın zikrine gidiniz ve alışverişi bırakınız.” Öyle ise açık bir delil veya ondan çıkışa delalet eden kesin ve kanaat verici bir icma olmaksızın kimsenin bu emir ve hükümden çıkması caiz değildir. Bkz. İbn Hazm, a.g.e., III, 248- 250-251.

³⁰² Nisa, 4/103.

³⁰³ Çetintaş, a.g.e., I, 188.

³⁰⁴ Ceziri, a.g.e., II, 531.

³⁰⁵ Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kuduri, *Muhtasaru’l-Kuduri, fil-fıkhı’l-Hanefi*

Makle - Kamil Muhammed Uvaidi - Daru’l-Kutubi’l-İlmıyya - Beirut - 1997 - s. 39

Malikilere Göre; cuma namazının vakti, öğle namazının vaktidir. *El-Müdevvene*’de cuma namazının ne zamana kadar kılınacağı hususunda çeşitli görüşler zikredilmektedir. Bu görüşlerden birine göre cuma namazının son vakti, namazın kılınmasından sonra, güneş batmadan dört rekâtlık ikindi namazı kılınacak kadar bir vakit kalana kadardır. Diğer bir görüşte cuma namazı vaktinin, namaz kılındıktan sonra (ikindi namazı güneş battıktan sonra kılınsa dahi) güneş batana kadar olduğu da iddia edilmiştir.³⁰⁶

Malikilere göre, cumanın sahih olabilmesi için her iki hutbe ile beraber namazın tamamının öğle vaktinde eda edilmesi gerekir. Bunlardan bir kısmının *zevalden* önce meydana gelmesi durumunda kılınan cuma namazı sahih değildir ve cuma namazının vakti de *zevalden* itibaren başlar ve güneşin batışına kadar devam eder.³⁰⁷ Dolayısıyla namaza, hutbe ve bir rekât kılınacak kadar bir zaman kalınca başlanmaz ve öğle kılınır, başlanırsa namaz yine de sahih olur. Tamamen kılacağına inanarak cumaya başlanır ve tamamlanmadan önce güneş batarsa, bu secdelerle birlikte bir rekât tamamlanmasından sonra olursa, namaz, cuma namazı, bundan önce, öğle olarak tamamlanır.³⁰⁸

Şafilere Göre; cuma namazının sahih olabilmesi için öğle namazı vaktinde kılınması gerekir. Cuma namazı kaçırıldığı takdirde cuma olarak kaza edilmez. Ancak cuma namazını kaçırın kimse öğle namazını kılmalıdır.³⁰⁹ Cuma namazının son vakti, öğle namazının son vaktidir.

Şafii, *el-Umm* adlı eserinde bu konuya geniş yer ayırmış ve vakit şartı ile ilgili olarak şunları zikretmiştir: “Cuma namazının vakti, güneşin batıdan meyletmesinden, imam cuma namazından çıkmadan evvelki öğlenin son vaktidir.” Cuma namazı selam verilmeden ikindi namazının ilk vakti girerse, cuma namazının dört rekâtlık öğle namazı olarak tamamlanması gerekir. Şayet cuma namazından çıkana kadar bu yapılmazsa öğle namazının yeni baştan dört rekât olarak kılınması gerekir.³¹⁰

Hanbelîlere Göre; cuma namazının başlama vakti, güneşin yükselmesinden itibaren, bayram namazının başlama vaktidir. *Zevalden* önceki vakit, cevaz vakti olduğundan dolayı cuma namazının *zevalden* önce kılınması caizdir. *Zevalden* sonra kılınması ise bu vakit vücup vakti olduğundan dolayı vaciptir. Tam zeval vaktinde cuma

³⁰⁶ Sahnun , *el-Müdevvene*, I, 148.

³⁰⁷ Dussuki, a.g.e., I, 372-373.

³⁰⁸ Akyüz, a.g.e., II, 167.

³⁰⁹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV,328.

³¹⁰ Şafii, *el-Umm* a.g.e. I, 222

namazı kılınmayacağı gibi zevalden sonra kılmak, zevalden önce kılmaktan daha faziletlidir.³¹¹

Ahmed b. Hanbel, cuma namazının zeval vaktinden önce de caiz olacağını söylemiştir. Kadı Ebu Tayyib, İmam Hanbel'den cuma namazının beşinci saatten itibaren kılınabileceğinin hikâye edildiğini, mezhep arkadaşlarının da cuma namazının bayram namazı vaktinde kılınabileceği görüşünde olduklarını zikretmektedir. Vakit şartı ile ilgili olarak Abderi şöyle der: “Ahmed b. Hanbel hariç bütün ulema cuma namazının öğle vaktinden önce caiz olmayacağını söylemişlerdir.”³¹²

Hanbeliler ve onların görüşünde olanların delillerinden biri Cabir b. Abdullah'tan rivayet edilen şu hadistir: “Resulullah (s.a.v.) bize cuma namazını kıldırır, sonra döner, güneş *zeval* erdiği vakit develerimizi istirahat ettirdik.”³¹³

Diğer bir delilleri ise Seleme b. Ekva'dan rivayet edilen şu hadistir: “Resulullah, (sav) cuma namazı kılar, sonra döner ve gölgeleri araştırırdık.”³¹⁴ Aynı hadis “Duvarların gölgelenilecek gölgesi olmazdı,” şeklinde de rivayet edilmiştir.³¹⁵ Sehl b. Sa'd da şöyle rivayet etmiştir. “Hz. Peygamber döneminde ancak cumadan sonra yemek yer ve *kaylüle* yapardık.”³¹⁶

Abdullah b. Seydan es-Sülemi şöyle demiştir: “Hz. Ebubekir (r.a) ile cuma namazında bulundum. Hutbe ve namazı gün ortasından önce idi, sonra Hz. Ömer ile beraber cuma namazı kıldım. Namazı ve hutbesi, gün tam yarılındı diyebileceğim zamandaydı. Sonra Hz. Osman ile beraber cuma namazında bulundum. Hutbe ve namazı gün tam zevalden döndü dediğim zamandaydı. Bu durumu ayıplayan ve kınayan kimseyi görmedim.”³¹⁷

Hanbelî âlimlerinden İbn Kudame, *el-Kâfi fi Fıkhi Ahmed* adlı eserinde şöyle demektedir: “Efdal olan, hilaftan çıkmak için cuma namazını yaz ve kış, güneş *zeval* erdikten sonra kılmaktır,” Nitekim İbn Kudame, *el-Muğni* adlı eserinde de “Hz.

³¹¹ İbn Kudame, a.g.e., I, 378., Ceziri, a.g.e., II, 531., Akyüz, a.g.e., II, 166.

³¹² Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 430., Çetintaş, a.g.e., s. 188.

³¹³ Müslim, *Sahih*, Cuma, 858.

³¹⁴ Müslim, *Sahih*, Cuma, 860.

³¹⁵ Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, VI, 460.

³¹⁶ Müslim, *Sahih*, Cuma, 859.

³¹⁷ Asakani, a.g.e., V, 45.

Peygamber, (s.a.v.) cumayı çoğu zamanlarında *zevalde* ve yaz, kış cumanın ilk vaktinde kıldı, ”³¹⁸ demektir.³¹⁹

Cumanın ancak *zevalden* sonra kılınabileceğini söyleyenlerin delilleri ise şöyle sıralanabilir:

Enes b. Malik’ten şöyle rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber cuma namazını güneş batıya meylettığı zaman kıldırdı.”³²⁰

Hiz. Peygamber Medine’de bulunan Musab b. Umeyr’e bir mektup yazarak şöyle buyurmuştur: “Yahudilerin Zebur’u açıktan okudukları güne bakın. Siz de cuma günü, *zeval* vaktinde, gün yarından meyledince, iki rekât namaz kılmak suretiyle Allah’a yaklaşın.”³²¹

Cumanın öğleden sonra kılınmasını gerekli görenler, Hanbelîlerin bu hadislerini cumanın erken kılınmasını mübalağalı bir şekilde anlatan hadisler olarak anlamışlardır. Sahabelerin öğle yemeğini ve *kaylule* uykusunu cuma namazından sonraya bırakmaları, cumaya erken gitmeyi mendub görmelerindedir. Aynı zamanda sahabeler, bunlardan herhangi bir şeyle meşgul olmaları durumunda cumayı veya namaza erkenden gitmenin sevabını kaçırmaktan korkuyorlardı. Sahabelerin “gölgeyi arardık” sözü ise, sahabelerin cuma namazına gitmek için son derece erken davranmaları ve duvarlarının alçak olmasıyla açıklanır. Bu sözden duvarların az bir gölgesi de olduğu anlaşılmaktadır. “Kendisinde gölgelenecek gölge bulamazdık” sözü de buna uygundur. Çünkü bu söz gölgenin hiç bulunmayışını nefiy etmeyip, kendisinde gölgelenecek bir gölgenin olmayışını ifade etmektedir. Bunun ise duvarların alçak olması sebebiyle meydana geldiği açıktır.³²²

Şu halde Hanbelîlerin görüşleri pek tercihe şayan görülmemektedir. Ahmed b. Hanbel, ilgili hadislerden ziyade cumanın bayram namazına benzediği fikrinden hareketle bu görüşe sahip olmuştur.³²³

3.2.6. Hutbe

Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dini literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin

³¹⁸ İbn Kudame, a.g.e., II, 211-212.

³¹⁹ Çetintaş, a.g.e., s. 189.

³²⁰ Buhari, *Sahih*, Cuma, 904.

³²¹ Şevkani, a.g.e., I, 640.

³²² Nevevi, *Sahihi-Müslim, bi Şerhi Nevevi*, IV, 460.

³²³ Çetintaş, a.g.e., s. 201.

icrası esnasında irad edilen, vaaz veya konuşmayı ifade eder. Hutbe kelimesi Kur'ân'ı Kerim'de geçmemekle birlikte, hem sözlük hem terim anlamıyla birçok hadiste yer almış, Hz. Peygamber'in (sav) hutbelerinden çeşitli örnekler zamanımıza ulaşmıştır.³²⁴

Hutbenin cuma namazının sıhhat şartı ve rüknü olup olmayışı ise ihtilafıdır. Fukahanın bu konudaki genel görüşü, hutbenin cuma namazının hem sıhhat şartı hem de bir rüknü olduğudur.³²⁵ Ancak bu konuda farklı görüşler de yok değildir.³²⁶ İbn Rüşd, bu hususa işaret ederek şöyle demektedir: “Âlimlerin bu konudaki ihtilaf sebebi; cuma namazına eşlik eden bütün hususların, hal ve fiillerin, namaz için bir şart olup olmadığı ihtimaline dayanmaktadır. Hutbenin bu namaza has hallerden bir hal olduğuna, özellikle onun bu namazdan eksiltelen iki rekâtın yerine geçtiğini kabul edenler; ‘hutbe, cuma namazının rükünlerinden bir rükün ve onun sıhhat şartıdır,’ demişlerdir. Hutbedeki amacın sadece diğer hutbelerden kast edilen nasihat olduğunu kabul edenler ise, onun şart olmadığı görüşünü savunmuşlardır”³²⁷

Hutbenin, cumanın sıhhat şartı olduğunu kabul edenlerin ilk delilleri, ayetteki *zikrullah* kavramıdır. Âlimler, bu kavramı farklı yorumlanmış, kimi onu namaz olarak tefsir ederken kimisi de bundan hutbenin kast edildiğini söylemiştir. Nitekim İbn Arabî, şöyle demektedir: “Sahih olan başında hutbe olmak üzere her ikisinin de (hutbe ve namazın) vacip oluşudur. Çünkü hutbe *nida*'dan hemen sonra gelmektedir. Bu ise hutbenin vacip oluşuna delalet eder. Abdülmelik b. Maçışun dışındaki mezhep arkadaşlarımız da bu görüştedirler. Hutbenin vacip oluşuna delil hutbenin alışverişi haram kılışdır. Şayet hutbe vacip olmasaydı alışverişi haram kılmazdı. Çünkü müstehab olan bir şey mübâh olan bir şeyi haram kılmaz.”³²⁸

Cessas da “Allah'ın zikrine gidin ve alışverişi bırakın.”³²⁹ ayetini, “Bu, zikre gitmenin vacip oluşunu gerektirir ve kendisine gidilmesi vacip olan zikre delalet eder.” şeklinde tefsir etmiştir. Cessas, Said b. Müseyyeb'in de “*zikrullah*, imamın *mevizesidir*” dediğini kaydetmiş ve şöyle devam etmiştir: “Keza, bu hutbenin ezandan hemen sonra

³²⁴ Mustafa Baktır, “*Hutbe*”, D.İ.A., T.D.V. Yay., İst., 1998, XVIII, 425.

³²⁵ İbn Rüşd, a.g.e., I, 163., Nevevi, *el-Mecmu*, a.g.e., IV, 433., Çetintaş, a.g.e., s. 201.

³²⁶ Hasan-ı Basri, Davud ez-Zahiri, Abdülmelik b. Maçışun, Cüveyni ve son devir alimlerinden Şevkani'ye göre, hutbe cuma namazının sıhhat şartı değildir.

³²⁷ İbn Rüşd, a.g.e., 163.

³²⁸ İbn Arabi, *Ahkamu'l-Kur'ân*, IV, 225.

³²⁹ Cessas, 62/9.

gelmesi ve ona gitmenin emredilmiş olması da *zikkullahtan* kast edilenin hutbe olduğuna delalet etmektedir.”³³⁰

“Hutbeyi sıhhat şartı sayanların delillerinden biri de, Resulullah (sav)’ın cuma namazını hutbe okumaksızın kılmayışı ve Malik b. Hüveyris’ten rivayet edilen, “Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz siz de namazı öylece kılmınız,”³³¹ hadisidir. Şayet cuma hutbesi iddia edildiği gibi müstehap olsaydı, Resulullah (sav) bunu ümmetinin farz olarak telakki etmemesi için cuma namazını bir kez dahi olsa hutbesiz kılardı. Hutbenin müstehap bir sünnet olduğu görüşünü savunanların, Peygamber (sav)’in fiilinin vücuba delalet etmeyeceğini ileri sürmeleri ise, ancak onun fiili sünnetinin emir veya nehiy ifade eden sözlü sünnetiyle desteklenmediği durumlar için söz konusudur. Ancak burada tam tersi bir durum vardır. Çünkü Hz. Peygamber hiçbir zaman hutbe okumaksızın cuma namazını kıldırmamıştır.”³³²

Zikredilen deliller ve Müslümanların bu güne kadarki uygulamaları, hutbenin cuma namazının geçerli olması için şart olduğunu göstermektedir. Ancak hutbenin keyfiyeti, şartları ve rükünleri hususunda aynı ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla mezheplerin bu konudaki görüşlerini zikretmek yerinde olacaktır.

Hanefilere Göre; hutbe, ittifakla cuma namazının sıhhat şartıdır. Hanefilerin hutbe ile ilgili şartları şunlardır.

a. Vakit,

b. Cuma namazından önce okunması,³³³ Nitekim Hz. Peygamber, (sav) hutbeyi daima cuma namazından önce okumuştur.³³⁴

c. Hutbenin keyfiyeti ve miktarı; Hanefi fukahası hutbenin cuma namazının sıhhat şartı olduğu hususunda ittifak ederken, bu hutbenin keyfiyeti ve miktarı hususunda ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Ebu Hanife’ye göre, hutbenin rüknü, hutbe niyetiyle az olsun çok olsun fark etmez yapılan *zikkullah* ’tır.

İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed’e göre, hutbe denecek kadar uzun bir zikrin yapılması gerekir. Çünkü cuma namazında şart koşulan şey hutbedir. Hutbe ise

³³⁰ Cessas, a.g.e., III, 596-597.

³³¹ Buhari, *Sahih*, Ahad, 7246.

³³² Çetintaş, a.g.e., s. 204-205.

³³³ Kasani, a.g.e., I, 589.

³³⁴ *Hewel Fetewa'l-Hindiya*, I -146.

örfen Allah'ı hamd ve sena, Peygamber'e *salât*, Müslümanlara dua, vaaz ve nasihate şamil bir isimdir. Dolayısıyla buradaki *zikrullah* mutlak olmaktan çıkıp, örfen hutbe denilebilecek kelama dönmüştür. Buna göre, hutbe üç ayet miktarı veya *teşehhüt* miktarı uzunluğunda bir zikre şamil olmalıdır. Çünkü hutbe icma ile vaciptir. *Tesbih tahmid tehليل* ise hutbe olarak isimlendirilmemektedir.³³⁵

Ebu Hanife'nin bu konudaki delili "Allah'ı zikretmeye koşun,"³³⁶ ayetidir. Ebu Hanife konuyla ilgili delillerini şöyle dile getirmektedir: "Tefsir âlimlerinin ittifakı ile ayetteki zikirden kasıt hutbedir. Azı ile çoğu arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın hutbeye mutlak olarak zikir adı verilmiştir. *Zikrullah* ise malum olup, onda herhangi bir cehalet olmadığı gibi mücmel de değildir. Öyleyse onu delil olmaksızın hutbe diye isimlendirecek bir zikir veya uzun bir zikir kaydı ile takyit etmek caiz değildir. Kur'ân'ın manasına ilavede bulunmak ise nesih manasını ifade eder. Keza rivayet edildiğine göre, Hz. Osman halife seçildiğinde ilk cuma günü minbere çıkınca "*el-hamdü lillah* dedikten sonra dili tutuldu ve inip cuma namazını kıldırdı. Bu durum aralarında âlim sahabelerin de bulunduğu bir topluluk karşısında meydana gelmişti. Buna rağmen hiçbir sahabenin bu duruma ne karşı çıkması ne de ayıplaması, hutbede bu kadarın da kâfi olacağına bir delil teşkil etmektedir."³³⁷

d. Sahih olan görüşe göre, hutbeyi işitme engelli olmayan, cuma namazı kendileri ile kılınabilen kimselerin duyabileceği kadar yüksek sesle okumak şarttır. Bir kölenin, hasta kişinin, cünüp de olsa bir yolcunun bulunması yeterlidir. Yalnız bir çocuk yahut sadece kadının dinlemesi ile hutbe sahih olmaz.

e. Hutbe ile namaz arasına yemek yemek, yıkanmak gibi namaz dışı işlerle fasıla verilmemesi de şarttır. Ama araya kaza namazı kılmak, nafîle bir namaza başlamak gibi namaz ve hutbeyle alakalı bir fasıla koyulması, hutbenin iade edilmesini gerektirmez. Ancak iade edilmesi daha iyi olur. Aynı şekilde cuma namazı fasit olur da yeniden kılınırsa hutbe batıl olmaz dolayısıyla hutbeyi yeniden okumak gerekmez.³³⁸

Malikilere Göre; okunan hutbenin sahih olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir:

³³⁵ Kasani, a.g.e., I, 590., İbnü'l Hümmam, a.g.e., I, 415.

³³⁶ Cuma, 62/ 9.

³³⁷ Kasani, a.g.e., I, 590., İbnü'l Hümmam, a.g.e., I, 415., Zuhayli, a.g.e., II, 386.

³³⁸ İbn Abidin a.g.e - II - 146-147 - Ceziri a.g.e - II - 555 - Zuhayli a.g.e - II - 387

a. Hutbenin vakit girdikten sonra okunması gerekir.³³⁹ Malikiler, her iki hutbenin namazdan sonra da okunabileceği görüşündedirler. Bu durumda hutbeler sahih olup, sadece namazı iade etmek gerekir. Ancak cuma namazını geciktirmeksizin mescidden çıkmadan iade etmek şarttır. Namaz mescidden çıkmadan iade edilmez veya örfе göre aradan uzun zaman geçerse, hutbeleri de namazla beraber iade etmek gerekir.³⁴⁰ Çünkü hutbeler namazla birlikte öğle namazının iki rekâtı gibi mütalaa edilirler.³⁴¹

b. Dinleyiciler Arap olmasalar ve Arapça'yı anlamasalar bile, hutbenin Arapça olması şarttır. Bir toplum içinde hutbeyi okuyacak kadar güzel Arapça bilen biri bulunmadığı takdirde cuma namazı kendilerine vacip olmaz.³⁴²

c. Şartlardan biri de hutbe ile namaz arasını fazla açmamaktır. Hatibin, hutbeyle cuma namazı arasına uzun bir fasıla koymaması gerekir. Dolayısıyla her iki hutbenin birbirine bitiştirilmesi şart olduğu gibi namaza bitiştirilmeleri de şarttır. Aradaki fasıla, örfе göre az olduğu takdirde muaf sayılır.³⁴³

d. Her iki hutbenin mescidin içinde okunması gerekir. Bu hutbeler mescidin dışında okunacak olursa hutbeler sahih olmaz.³⁴⁴

e. Okunan hutbe, seçili ve güzel sözlerden oluşan, Araplarca hutbe denilecek vaaz içermelidir. İmamın yalnız *tehlil* ve *tekbir* getirmesi hutbe için kâfi değildir. Allah'a hamd etmek, Hz. Peygamber'e (sav) *salât* getirmek, müminlere takvayı öğütlemek, müminlere dua etmek ve Kur'ân'dan bir ayet okumak farz olmayıp menduptur. Hz. Peygambere *salât* getirilmeyen hutbenin de yeniden okunması menduptur.

f. Hutbe yüksek sesle okunmalıdır. Sessiz okunan hutbe geçerli değildir. Cemaatin duyması ve kulak vermesi her ne kadar kendileri için vacipse de hutbenin sahih olması için gerekli değildir.³⁴⁵

³³⁹ Dussuki, I, 372.

³⁴⁰ Dussuki, a.g.e., I, 376., Ceziri, a.g.e., II, 553., Akyüz, a.g.e., II, 176.

³⁴¹ Zuhayli, a.g.e., II, 388.

³⁴² Dussuki, a.g.e., I, 278., Zuhayli, a.g.e., II, 388., Akyüz, a.g.e., II, 172.

³⁴³ Dussuki, a.g.e., I, 378., Ceziri, a.g.e., II, 555., Akyüz, a.g.e., II, 176.

³⁴⁴ Dussuki a.g.e., I, 376.

³⁴⁵ Dussuki, a.g.e., I, 378., Zuhayli, a.g.e., II, 387-388., Akyüz, a.g.e., 172-178.

g. Hutbe okunurken cemaat hazır olmalıdır. Bu cemaatin asgari sayısı on iki kişi olup, hutbenin başından itibaren hazır bulunmalıdırlar. Aksi takdirde okunan hutbe yeterli değildir. Çünkü her iki hutbe, öğle namazının iki rekâtı yerine geçmektedir.

h. Çoğunluğun görüşüne göre, hatibin her iki hutbeyi ayakta okuması vaciptir.

i. Daha önce zikredildiği gibi herhangi bir özür olmaksızın hutbeyi okuyandan başkası cuma namazını kıldırmamalıdır. İmam ile hatibin aynı kişi olması şarttır. Ancak hatibe delilik arız olması yahut burnundan kan akması ve suyun da uzak olması durumunda başkası da namazı kıldırabilir.³⁴⁶

Şafiilere Göre; Şafii uleması, hutbenin cumanın sıhhat şartı olduğu hususunda ittifak halindedir. İmam Şafii, hutbenin farz oluşuna “Bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman ona akın ettiler ve seni ayakta bıraktılar,”³⁴⁷ ayetini delil getirerek “Bu ayetin cuma günü Peygamber’in hutbesi konusunda nazil olduğuna muhalefet eden kimse bilmiyorum,” demiş ve bu delilini de sünnetten Abdullah b. Cabir’den rivayet edilen “Hz. Peygamber (sav) cuma günü ayakta iki hutbe okur ve bir oturuşla aralarında fasıla verirdi,” hadisi ile teyit etmiştir.³⁴⁸ Şirazi de İbn Ömer’den “Resulullah cuma günü iki hutbe okur, aralarında otururdu,”³⁴⁹ hadisini delil getirmektedir.³⁵⁰

Cuma namazının sahih olabilmesi için hutbe şart olduğu gibi, okunan hutbenin de geçerli sayılabilmesi için bazı rükün ve şartların bulunması gerekir. Şafiilere göre cuma hutbesinin şartları şöyle sıralanabilir:

a. Cuma hutbesi *zevalden* sonra okunmalıdır. Hutbeden herhangi bir şeyin *zeval* vaktine takdim edilmesi caiz değildir.³⁵¹ Buhari’nin Said b. Yezid’den rivayetine göre, o, şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (sav) Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (r.a.) döneminde ezan, cuma günü imam minbere oturduğu zamandı.”³⁵² Keza Buhari’nin Enes’ten rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in cumayı *zevalden* sonra kıldığı rivayet edilmiştir.³⁵³ Dolayısıyla bu konuda varid olan haberler ve uygulamalara tabi olmak cuma hutbelerinin *zevalden* sonra okunmasını gerektirir. Cuma hutbesinin *zevalden*

³⁴⁶ Dussuki, a.g.e., I, 369., Akyüz, a.g.e., II,176-177., Zuhayli, a.g.e., II, 388.

³⁴⁷ Cuma, 62/11.

³⁴⁸ Şafii, *el-Umm*, I, 229.

³⁴⁹ Müslim, *Sahih*, Cuma, 861.

³⁵⁰ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 432.

³⁵¹ Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 531.

³⁵² Buhari, *Sahih*, Cuma, 912.

³⁵³ Buhari, *Sahih*, Cuma, 905.

önceye alınması caiz olsaydı, hem namazı vaktin evvelinde eda etmek, hem de erken gelenlere kolaylık olması için Hz. Peygamber onu öne alırdı.³⁵⁴

b. Her iki hutbe cuma namazından önce okunmalıdır.

c. Hatibin gücü yettiği takdirde her iki hutbeyi ayakta okuması ve iki hutbe arasına bir celse ile fasıla vermesi de hutbenin şartlarındandır.

Şafiiilerin bu konudaki delilleri Cabir b. Semire'den rivayet edilen şu hadistir.³⁵⁵ "Hz. Peygamber (s.a.v.) ayakta hutbe okur, sonra oturur, sonra kalkar, birkaç ayet okur ve Allah'ı zikrederdi."³⁵⁶

d. İmamın bir hutbe okuduktan sonra namazı kıldırması durumunda cuma gerçekleşmemiş olur. Ancak imam döner de iki hutbe okur, sonra cuma namazını kıldırırsa kâfidir. Eğer vakit çıkana kadar bunu yapmazsa, dört rekât öğle namazı kılar. Aralarında bir celse ile fasıla verilmiş iki hutbeden daha azı yeterli değildir. Eğer imam iki hutbe arasında fasıla verir de oturmazsa cumayı kıldırılmaz. İmamın oturarak hutbe vermesi kâfi değildir.³⁵⁷

e. Hatibin, hutbe rükünlerini cuma namazının kendileriyle gerçekleştiği kendisi dışında en az otuz dokuz kişilik cemaate duyuracak kadar yüksek sesle okuması şarttır. Cemaatin hutbeyi bilfiil duymaları şart olmayıp işitebilecek durumda olmaları yeterlidir. Bu durumdayken uyuklayarak hutbeyi dinlemeseler dahi bunun bir sakıncası yoktur. Ama sağır olmak, derin uykuya dalmak veya hatipten uzakta bulunmak gibi nedenlerle hutbeyi işitemeyecek durumda olurlarsa, okunan hutbeler geçerli değildir. Çünkü hutbeden maksat cemaate vaaz ve nasihat etmektir. Bu ise ancak okunan hutbenin dinleyicilere duyurulmasıyla mümkün olacağından hutbenin şartı olmuştur.³⁵⁸

f. Hatibin abdestli olması, beden elbise ve mekânın necis olmaması, hatibin avret yerinin örtülü olması konusunda iki görüş mevcuttur. İmam Şafii'nin *kavl-i cedidine* göre bunların hepsi şarttır.³⁵⁹

g. Her iki hutbenin rükünleri Arapça olarak yerine getirilmelidir. Şafii kaynakları halef ve selefe ittiba etmek gerektiğini, hutbenin de *tekbiretü'l-ihram* gibi farz kılınmış bir zikir olduğunu ileri sürerek her iki hutbenin Arapça olma şartını gerekli

³⁵⁴ Şirbini, a.g.e., I, 390., Remeli, a.g.e., III, 318.

³⁵⁵ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 433.

³⁵⁶ Müslim, *Sahih*, Cuma, 862.

³⁵⁷ Şafii, *el-Umm*, I, 229.

³⁵⁸ Remeli, a.g.e., III, 318., Ceziri, a.g.e., II, 554.

³⁵⁹ *Al-Kavâir - a.g.e. - II - 177*

görmüşlerdir. Bu hüküm cemaatin Arap olup olmayışına göre değişir. Cemaatin içinde hutbenin rükünlerini iyi bir şekilde Arapça okuyabilecek biri olmayıp, vakit daralmadan Arapça'yı öğrenmesi de mümkün değilse onlardan biri hutbeyi kendi lisanı ile okur. Şayet öğrenme imkânı olursa cemaatten her birinin onu öğrenmesi gerekir. Şayet onlardan birinin öğreneceği kadar bir zaman geçtiği halde Arapça'yı öğrenmemişse hepsi günahkâr olur ve kendilerine cuma vacip olmayıp, öğleyi kırlarlar.³⁶⁰ Buraya kadar zikredilenler cemaatin Arap olması halindedir. Dinleyicilerin Arap olmaması durumunda ise hatibin Arapça öğrenmesi mümkün olsa bile hutbenin ayet-i kerime dışındaki hutbe rükünlerini Arapça olarak yerine getirmesi mutlak surette şart değildir. Fakat ayet-i kerimeyi Arapça okumak zorunludur. Arapça olarak ayet okunması mümkün olmazsa yerine Arapça bir zikir veya dua okur. Bunu da yapamazsa bir ayet okuyacak kadar susup beklemesi gerekir. Ayetin başka bir dildeki mealini okuması caiz olmaz. Hutbenin ayet dışındaki diğer rükünlerinin Arapça olması şart olmayıp sünnettir.³⁶¹

h. Hutbenin rükünlerinin ve rükünlerle namazın aralıksız yerine getirilmesi gerekir. Buradaki zaman ölçüsü iki hafif rekâttır. Sebep vaaz olmayınca bundan fazla ara vermekle hutbe batıl olur. Bu konudaki diğer bir görüş ise *muvalâtın* şart olmadığı yönündedir.³⁶²

Hutbenin rükünlerine gelince; İmam Şafii, *el-Umm* adlı eserinde hutbenin rükünlerini zikretmekte ve şöyle demektedir: “Hutbe olarak isimlendirilecek en az miktar, (her iki hutbede) Allah’a hamd edilmesi, Hz Peygamber’e *salât* getirilmesi, takvanın vasiyet edilmesi, birinci hutbede bir ayet okunması, ikinci hutbede ise dua edilmesidir.”³⁶³

Hanbelîlere Göre; namazdan önce iki hutbe okunması, cuma namazının şartıdır. Diğer mezhepler gibi Hanbelîler de “Allah’ın zikrine gidin,”³⁶⁴ ayetindeki zikirden maksadın hutbe oluşunu ve Hz Peygamber’in de hiçbir zaman hutbesiz cuma namazı kılmayıp, hutbenin vacip oluşuna delil getirmektedirler. Onlara göre hutbe kısaltılan iki rekât namaz yerine geçmekte ve Hz Ömer ile Hz Aişe’nin buna delalet

³⁶⁰ Heytemi, a.g.e., II, 532., Şirbini, a.g.e., I, 390.

³⁶¹ Ceziri, a.g.e., II, 553-554.

³⁶² Şirbini, a.g.e., I, 392.

³⁶³ Şafii, *el-Umm*, I, 230.

³⁶⁴ Cuma, 62/9.

eden sözleri bulunmaktadır. Ancak Hanbelîler de hutbenin sahih olması için bazı şartlar ve rükünler ileri sürmüşlerdir. Buna göre hutbenin şartları şöyle sıralanabilir:

a. Hatibin gücü yettiği takdirde hutbeyi ayakta okumalıdır. Aciz olma veya hastalık gibi bir özür sebebiyle hatibin oturarak hutbe okumasında bir sakınca yoktur.

b. Hutbeler cuma namazı vaktinde okunmalıdır.

c. Hatip, kendisine bizzat cuma namazı vacip olan kimselerden olmalıdır.

d. İki hutbenin peş peşe olması, bu hutbenin kısımlarının da peş peşe okunması gerekir. Şayet bu kısımların arasına uzun bir fasıla girerse, okunan hutbe ve kılınan namaz sahih değildir.

e. Okunan hutbe Arapça olmalıdır. Gücü yettiği halde hatibin Arapçadan başka bir dille hutbe irad etmesi sahih değildir.

f. Hatibin, cumanın muteber olması için gereken sayıdaki cemaate sesini işittirebilmesi gerekir.

g. Hutbede niyet şarttır. Hatip hutbesini niyet etmeden okursa Hanbelîlere göre, bu hutbeye itibar edilmez.

h. Hutbenin şartlarından biri de cuma namazı için muteber olan sayıdaki cemaate duyurulmasıdır.

Hanbelîlere göre hutbenin rükünlerine gelince bunlar müminlere dua hariç Şafiilerinki ile aynıdır. Müslümanlara dua etmek ise hutbenin sünnetlerinden sayılmıştır.³⁶⁵

3.2.7. Bir Şehirde Birden Fazla Yerde Cuma Namazı Kılınması

Âlimler bir belde de birden fazla cuma namazı kılınp kılınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf yalnız mezhep imamlarıyla sınırlı kalmamış, aynı mezhep âlimleri arasında da farklı görüşlerin ileri sürülmesini beraberinde getirmiştir. Aslında bütün mezhepler, mümkün olduğunca bir belde kılınan cuma namazının tek camide kılınmasına taraftar olmuşlardır. Bunu ileri sürerken de Hz Peygamber ve Sahabe devrindeki uygulamalardan yola çıkmışlar, bu şekilde eda edilecek cumanın, toplanma, bir araya gelme gibi anlamlar içeren cumanın *teşri'* hikmetine daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır. Arzu edilen bu olmasına rağmen vakia-i hal buna müsaade

³⁶⁵ İbn-Kudame a.e.e. II, 150-151-152. - Ceziri a.e.e. II, 556-557-559. - Zuhayli a.e.e. II, 390-391.

etmemiş, bazıları bunun kayıtsız şartsız caiz olduğunu söylemiş, bazı âlimler ise bunun hiçbir şekilde caiz olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bazı mezhepler de bu iki görüş arasında bir yol tutarak, zaruret halini esas almıştır. Bunlar, ihtiyaç durumunda cevaz verirken, ihtiyaç olmadığı durumlarda ise buna cevaz vermemişlerdir. Mezheplerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Hanefilere Göre; Hanefi uleması, bir şehirde birden fazla cuma kılınıp kılınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife'den bu konuda iki görüş rivayet edilmektedir: İmam Muhammed'in Ebu Hanife'den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: "İki, üç veya bundan daha fazla yerde cuma kılınması caizdir." Ebu Hanife'den rivayet edilen bir diğer görüş, bir beldede birden fazla yerde cumanın caiz olmadığıdır.³⁶⁶

Bu konuda Ebu Yusuf'tan da iki görüş rivayet edilmektedir. Bunların birinde Ebu Yusuf şöyle der: "Bir beldede birden fazla yerde cuma namazı kılınması caiz değildir. Ancak cuma namazının ikame edildiği iki yer arasında Dicle veya benzeri bir nehir varsa, o zaman belde iki şehir hükmünü alır." Ebu Yusuf'un bu sözünün nehir üzerinde köprü olmadığı zaman caiz olacağı, aksi takdirde bu iki yerde cuma kılmanın caiz olmayacağına hamledildiği de söylenmiştir. Çünkü bu durumda cuma kılınan yerin tek belde olduğuna hükmedilir. Diğer bir rivayete göre, Ebu Yusuf şöyle demiştir: "Şehir büyük olunca cuma namazı iki yerde caiz, üç yerde caiz değildir. Eğer aralarında küçük nehir olursa caiz değildir. Aralarında küçük nehir bulunan belde sakinleri şayet cumayı iki yerde ikame ederlerse, namazı önce eda edenlerin cuması geçerli olup, diğerlerinin öğle namazını iade etmeleri gerekir. Belde ehlinin cumayı beraber eda etmeleri veya kimin önce eda ettiğini bilmemeleri durumunda namazları fesada gider." Dolayısıyla öğle namazını kılmaları gerekir.³⁶⁷

Kerhi (v.341/952)'nin rivayet ettiğine göre, İmam Muhammed, bir beldede iki veya üç yerde cuma namazı kılınmasının bir sakıncası olmadığı görüşündedir.³⁶⁸

Konuyla ilgili olarak Serahsi şöyle demiştir: "Ebu Hanife'nin mezhebinde sahih olan, bir beldede iki veya daha fazla yerde cuma namazı ikame etmenin caiz oluşudur. Biz de bunu kabul ediyoruz. Çünkü "cuma ancak şehirde kılınır denilmiş, şehirde

³⁶⁶ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 411.

³⁶⁷ Kasani, a.g.e., I, 586., İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 411.

³⁶⁸ Kasani, a.g.e., I, 587.

yalnız bir yerde kılınır, denmemiştir.” İmam Serahsi, cuma namazı iki yerde kılınabilir, daha fazlasında değil, görüşünün de geçerli olmadığını ileri sürmüştür.³⁶⁹

Cuma namazının bir veya iki yerde kılınmasını gerekli görenler, cumaya toplayıcı ve bir araya getirici vasfından dolayı cuma denildiğini, cumanın birçok yerde kılınması durumunda bunun gerçekleşmeyeceği, dolayısıyla cuma namazından matlup olan neticenin de hasıl olmayacağını söylemektedirler. Buna karşı bir belde birden fazla yerde cumanın caiz olduğunu savunanlar şöyle derler: “Cuma namazının yalnız bir yerde kılınmasını gerekli görmekte açıkça bir zorluk vardır. Çünkü bu, namaza gelenlerin mesafesinin uzamasını netice verir. Ayrıca bir belde birden fazla yerde cuma kılınmayacağına dair herhangi bir delil de mevcut değildir. Zaruret kaidesi de bilhassa büyük şehirlerde bunun şart koşulmamasını gerektirmektedir.”³⁷⁰

Hanefi ulemasının konuyla ilgili görüşleri bunlar olmakla beraber sahih olan görüş, bir belde birden fazla cuma kılmanın caiz olduğudur. Nitekim *Durru'l-Muhtar* adlı eserde şöyle denilmiştir: “Bir şehirde bir çok yerde namaz eda edilir.” Bu şehrin büyük veya küçük olması, Bağdad gibi ortasından büyük nehir geçip geçmemesi, köprünün geçişe kapatılması veya açık bulunması arasında bir fark yoktur.”³⁷¹ Namaz kılınan yerlerin iki veya daha fazla olması da bu hükmü değiştirmemektedir. Buna göre bir belde birden fazla yerde cuma namazı kılmak kayıtsız şartsız sahih olmakta, burada ihtiyaç adedince camide namaz kılınması nazar-ı itibare alınmamaktadır. Hanefi mezhebinde fetvaya esas olan görüş de budur ³⁷²

Malikilere Göre; Malikilerde meşhur olan görüş, büyük de olsa bir belde cuma namazının ancak bir yerde kılınabileceğidir.³⁷³ İmam Malik'ten nakledildiğine göre, cuma namazı bir belde ancak merkezi bir camide kılınmalıdır. Hatta Fustat emirinin askerlere namaz kıldırıp, toplayıcı olan camide namaz kıldırarak birini tayin etmesi durumu kendisine sorulunca, İmam Malik şöyle demiştir: “Ben merkezi camideki cumanın sahih olduğuna hükmederim. Emir (Sultan) ise cuma yerinde namazı terk etmiştir.”³⁷⁴

³⁶⁹ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 411.

³⁷⁰ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., I, 411., İbn Abidin, a.g.e., II, 144.

³⁷¹ İbn Abidin, II, 144-145.

³⁷² İbn Abidin, a.g.e., II, 144.

³⁷³ Dussuki, a.g.e., I, 374.

³⁷⁴ Vezir Avnuddin Ebu'l-Muzaffer Yahya b.Muhammed b. Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sihah*, Mhk., Ebu-Abdullah Muhammed-İsmail-Darü'l-Kütübü'l-Ülümîyye-Beirut I-120.

Maliki mezhebinde meşhur görüşün mukabili olan ve Yahya b. Ömer'e nisbet edilen bir görüş daha mevcuttur. Bu görüşe göre, şehir büyük olduğu zaman cuma namazı birden fazla yerde kılınabilir.³⁷⁵

Meşhur olan görüşe göre, bir beldeye birden fazla yerde namaz kılınırsa, o beldeye daha önce cuma namazının ilk olarak kılındığı camideki cuma namazı sahihtir. Bu caminin bina olarak sonradan yapılması, veya sultanın diğer bir mescidde namaz kılıyor olması veya eda bakımından diğer cumalardan sonra vuku bulması, bu hükmü değiştirmez. Beldede cumanın kılındığı camiler beraber inşa edilmiş ve onlardan birinde cuma kılınmamışsa, sultanın izni ile kendisinde cuma kılınmaya izin verilen camide ikame edilen cuma sahihtir. Şayet bu mescitlerde sultanın izni olmaksızın cuma ikame edilirse, sahih olan cuma, şayet biliniyorsa ihram tekbiri önce olandır. Aksi takdirde hepsinin cuma namazı batıl olur. Çünkü ihram tekbirinin nerede daha önce getirildiğinde şüphe vardır. Dolayısıyla vakit kalmışsa cuma namazını iade etmek vacib olur. Vakit dar olup cuma namazı kılınmayacaksa öğle namazının kılınması icab eder.³⁷⁶ Cumanın ilk kez kılınan camide sahih olup, diğer cami veya camilerde batıl olması hükmü ancak şu şartlarla geçerlidir.

a- Eski camide namaz kılınmayıp topluca yeni camiye gidilmemelidir. Şayet eski camiye bırakıp da yeni camide namaz kılınırsa bu sahih olur. Cumanın ilk kılındığı camiye terk etmek, bunu gerektiren herhangi bir eksikliğin meydana gelmesinden dolayı olabileceği gibi, sebepsiz de olabilir. Eski camiye terk etme sürekli veya süreksiz de olabilir. Şayet eski camiye terkten sonra yine burada diğer camide namaz kılınmaya başlanırsa, önceden olduğu gibi ilk camide kılınan cuma namazı sahihtir.

b- Hakimin yeni camide kılınan cumanın sahih olduğuna hükmetmemesi gerekir. Hakim yeni camide kılınacak namazın caiz olduğuna karar verirse, burada da cuma namazı kılmak sahih olur.

c- İnsanlar yeni camiye ihtiyaç duymamalıdır; Eski cami dar olur ve genişletilme imkanı olmazsa, yeni camiye ihtiyaç duyulabilir. Dar olan cami kendilerine vacib olmasa bile cuma namazına gelmeleri kuvvetle muhtemel olan kimseleri içine alamayan camidir.

³⁷⁵ Dussuki, a.g.e., I, 374.

³⁷⁶ Dussuki, a.g.e., I, 374.

d- Belde halkının bir tek mescidde toplanması halinde ortaya fitne fesad çıkmayacağından emin olunmalıdır. Mesela; belde ehli arasında düşmanlık olur da iki fırkaya ayrılırlarsa, cumanın kılındığı cami de bu grublardan birinin bölgesinde bulunur, diğerleri burada namaz kıldıkları takdirde can güvenliklerinden emin olmazlarsa, kendi bölgelerinde bir cami inşa edip, onda cuma kılabilirler. Düşmanlık biterse cuma yine eski camide kılınmaya başlar.³⁷⁷

Yukarıdaki dört durumun olması halinde Malikilerce de birden fazla yerde cuma sahih olmaktadır. Anlaşılan o ki diğer mezheplerde olduğu gibi Malikiler de bu konuda zaruretlere itibar etmekte, yukarıdaki mezkûr şartlar durumunda cuma namazının taaddüdüne cevaz vermektedirler.

Şafilere Göre; cuma namazının sahih olabilmesi için, cuma namazı kılınan beldede, başka bir cumanın ihram tekbirinin ondan önce veya bu tekbirlerin aynı anda olmaması gerekir.³⁷⁸

Bir beldede birden fazla yerde cuma kılınması hususunda İmam Şafii, *el-Umm* adlı eserinde şöyle demektedir. “Bir şehirde ahali ne kadar büyük, amil ve mescidleri ne kadar fazla olursa olsun cuma, ancak en büyük mescidin bulunduğu yerde kılınır. Şayet beldenin büyük camileri varsa onlardan ancak birinde cuma kılınır. Zevaldan sonra bunlardan hangisinde ilk olarak cuma kılınırsa, sahih olan da odur. Şayet onun dışında başka bir yerde cuma kılınırsa, onu iade eder ve ondan sonra cuma kılanlar cumayı geçerli saymazlar. Dolayısıyla onlar üzerine dört rekat öğle namazı kılmaları vacib olur. Cumayı ilk önce kılan ister vali, ister memur, ister herhangi bir adam, ister gönüllü, ister zorla başa geçen, ister azl edilmiş ve cuma kıldığı kimselerle bu azli kabul etmemiş olsun hüküm aynıdır ve cuma onun için kafidir. Ondaki sonrakilerle namazı kılanlar için artık vali dahi olsa cuma sahih değildir. Artık dört rekat öğle namazını iade etmesi icab eder. Bunun gibi bir beldede birkaç yerde cuma kılınırsa, sahih olan cuma, ilk önce kılınandır. Eğer cuma kılanlar hangi cumanın önce kılındığını bilmezlerse, hepsi öğle namazını dört rekat olarak iade ederler. Şayet hangi cumanın önce kılındığı anlaşılmamış ve onlardan bir grup dönüp de cuma vaktinde ikinci bir kez cumayı kılsa, bu namaz onlara kafidir. Çünkü ilk kılınan onların cuma namazıdır. Belde genişleyip imaresi (ev apartmanları) artar, bundan dolayı orada büyük ve küçük mescidler çoğalırsa benim reyimce yalnız bir camide namaz kılınır. Keza, büyük

³⁷⁷ Dussuki, a.g.e., I, 374-375., Ceziri, a.g.e., II, 546., Akyüz, a.g.e., II, 189.

³⁷⁸ *Dirvahi* - a.g.e - II, 99 - Günenç - *Büyük Şafi İlmihali* - s. 189

beldeye ondan olan küçük köylerin bitişmesi durumunda en büyük mescidden başkasında namaz kılınmasını hoş görmem. Eğer onun dışında bir mescidde kılınsa dört rekat öğle kılarım. Şayet cuma kılınmışsa orada cuma kılan (öğle namazını) iade eder. Cuma namazı en büyük mescidde kılınır. İmamın (devlet başkanı) şehrin camilerinden en büyük camiden daha küçüğünde cuma kılınmasını hoş görmem. Ancak (kıldığı namaz) geçerlidir. Eğer devlet başkanı dışında büyük camide namaz kılınır, devlet başkanı ve onunla beraber olanlar ondan daha küçük bir camide cumayı kılarlarsa, bu, onlar için geçerli olup, diğerleri cumayı iade ederler.”³⁷⁹

Görüldüğü gibi İmam Şafii'nin görüşü bir belde de birden fazla cumanın caiz olmayacağı yönündedir. Hatta Suyuti (v.911/1505), “*Davuş-Şem'a fi adedi'l-Cumua*” adlı eserinde İmam Şafii'nin ne *kavl-i kadiminde* ne de *kavl-i cedidinde* bir belde de birden fazla yerde cuma kılınmasına cevaz vermediğini, ancak *kavl-i kadimde* onun sadece bu işe sükut ettiğinin nakledildiğini ifade etmektedir.³⁸⁰

Hz Peygamber (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde yalnız bir yerde cuma kılınması, İmam Şafii ve onun görüşünde olanların delillerine temel kaynak teşkil etmiştir. Nitekim İbnü'l-Münzir (v.318/930), şöyle demiştir: “İnsanlar, Resulullah (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde cuma namazının Hz Peygamber'in mescidinden başka bir yerde kılınmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.”³⁸¹ Bu görüşte olanlar, bu namazdan kastedilen hikmetin ancak birtek yerde cuma kılınmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir.³⁸²

İthaf müellifi Gülgül'ün nakline göre, İbnü'l-Münzir, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: “İmamın namaz kıldığı en büyük camiden başkasında cuma yoktur.” Ebu Davud ise *Merasil*'inde Belûr bin Eşec'den şöyle bir rivayette bulunmaktadır: “Medine-i Münevvere'de Hz Peygamber'in mescidiyle beraber dokuz mescid vardı. Medine ehli Bilal'ın ezanını duyar, namazlarını (Hz. Peygamber'in) mescidinde kılarlardı.” Beyhaki'nin *Marife*'den tahrir ettiğine göre, Yahya b. Yahya yukarıdaki rivayete ziyade olarak şöyle demiştir. “Resulullah'ın mescidi dışında bu mescidlerden birinde cumadan herhangi bir şey kılmazlardı.”³⁸³

³⁷⁹ Şafii, *el-Umm*, I, 221.

³⁸⁰ Muhammed Edip Gülgül, *İthafu's-Sail bima Verede min el-Mesail*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Dimeşk, 1999, II, 62.

³⁸¹ Gülgül, a.g.e., I, 63.

³⁸² Heytemi, a.g.e., II, 503.

³⁸³ Gülgül, a.g.e., II, 63.

Buraya kadar beyan edilenlerden, Şafii mezhebine göre bir belde birden fazla yerde cuma namazının kılınmayacağı anlaşılmaktadır . Ancak Şafii ulemasınca sahih ve fetvaya esas olan görüş, zaruret durumunda bir belde birden fazla yerde cuma kılınabileceğidir. Buna göre bir belde büyük olup, ahalsinin bir camide veya başka bir mekanda toplanması zor olursa, ihtiyaç nisbetinde farklı yerlerde cuma namazı kılınabilir. Zorluktan maksat cuma kılınan yere cemaatin meşakkat olmaksızın sığmamasıdır. Peki cemaatin tek camide bir araya gelmelerinde kimler esas alınacaktır? Bazı alimler burada camiye gelmeseler bile cuma namazı ile mükellef olanların esas alınacağını, bazıları da sadece kendileriyle cuma namazının gerçekleştiği kimselerin esas alınacağını söylemişlerdir. Sahih olan görüş ise bilfiil namaz kılacak olanların esas alınacağıdır.³⁸⁴ Şafii'den sonraki mezhep ulemasını böyle bir görüşe aşağıdaki olay sevk etmiştir; İmam Şafii Bağdad'a geldiğinde, belde ahalsinin iki, bir rivayete göre üç yerde namaz kıldıklarını görmüş, bu durum karşısında sükut etmiş ve onlara herhangi bir şekilde itirazda bulunmamıştır.³⁸⁵ Şafii'nin bu tutumunu kendi mezhep âlimleri farklı şekillerde yorumlamış ve buna bazı hükümler bina etmişlerdir.³⁸⁶

Dolayısıyla zaruretten dolayı, ihtiyaç nisbetinde olmak şartıyla bir belde kılınan bütün cuma namazları sahihtir. İmamların almış oldukları ihram tekbirlerinin birbirinden önce veya beraber olması, kılınan cuma namazlarının sıhhatine engel değildir. Aralarında Şeyh Ebu Hamid'in de bulunduğu bazı Şafii uleması, ihtiyaç durumunda dahi birkaç yerde cuma kılınmayacağına hükmetmişlerdir. Sübki de Ebu Hamid'i teyid ve takviye ederek bu konuda bir tasnif yapmış ve şöyle demiştir: “Bir yerde birden fazla cumanın kılınmayacağı çoğunluğun görüşüdür. Hiçbir sahabi veya tabiinin cumanın taaddüdüne cevaz verdiği kaydedilmemiştir. Mehdi, Bağdad'da başka bir camide bu namazı ihdas edinceye kadar, insanlar bu hal üzerine idi.” Bir belde birden fazla cuma namazını caiz görmeyenler,³⁸⁷ Şafii'nin Bağdat'taki tutumunu, meselenin icthadi olmasına ve diğer bir müçtehidin görüşünü reddetmemesine bağlamaktadırlar.³⁸⁸

Hanbelîlere Göre; bir belde büyük olup birkaç camiye ihtiyaç duyulursa cuma namazı bu camilerin hepsinde sahih olur. Buna göre; bir belde ehlinin bir camide

³⁸⁴ Heytemi, a.g.e., II, 504., Şirbini, a.g.e., I, 382-383.

³⁸⁵ Şirbini, a.g.e., I, 382.

³⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 492.

³⁸⁷ Bir belde birden fazla cumanın kılınmayacağı görüşünün esas alındığı veya ihtiyaçtan fazla kılındığı zamanlarda ortaya çıkacak durumlar, *zuhr-i ahir* bölümünde ele alınacaktır.

³⁸⁸ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 493.

toplanmasının güç olması, şehir semtlerinin birbirine uzak olması sebebiyle bunun mümkün olmaması veya mescidin belde ehline dar gelmesi durumlarında, ihtiyaç nisbetinde başka yerlerde cuma namazı kılınabilir.³⁸⁹ Keza belde halkı arasında düşmanlık bulunması sebebiyle fitne çıkmasından korkuluyorsa, hüküm yine aynıdır.³⁹⁰

İbn Kudame, mezhebinin bu konudaki delillerini zikrederken şöyle demektedir: “Çünkü cuma namazı cemaatin toplanması ve hutbe okunması için meşru kılınmıştır. Dolayısıyla bayram namazında olduğu gibi ihtiyaç olan yerlerde kılınması caizdir. Nitekim Hz Ali, bayram günü namazgaha çıkar ve insanların zayıf olanlarına namaz kıldırmak için Ebu Mesud el-Bedri’yi halef tayin eder, o da onlara namaz kıldırırdı. Hz Peygamber (sav) döneminde cuma namazının yalnız bir yerde kılınması, buna ihtiyaç olmamasındandır. Sahabeler, evlerinin uzaklığına rağmen onun hutbesini dinlemeyi, onunla cuma namazı kılmayı tercih ederlerdi. Çünkü o Allah’tan aldığı tebliğ eden hüküm Şarii idi. Şehirlerde buna ihtiyaç duyulunca cuma namazı birkaç yerde kılınmaya başlandı ve buna itiraz eden de olmadı. Böylece icma meydana gelmiş oldu.”³⁹¹

İbn Kudame, Hz. Ömer’den nakledilen “Cuma, ancak İmam’ın (devlet başkanı) namaz kıldığı en büyük mescitte sahihtir,” sözünü de büyük cami terk edilip küçükler de kılınmaz, şeklinde yorumlamıştır.³⁹²

3.2.8. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Cami Olması

Malikiler, cuma namazının sahih olabilmesi için namazın camide kılınmasını şart koşmuşlar ve bu caminin de bazı özelliklere sahip olmasını gerekli görmüşlerdir. Malikiler dışında diğer üç mezhep ise cumanın sıhhati için caminin şart olmadığı görüşündedirler.³⁹³ Malikilere göre namaz kılınacak cami bina olmalıdır. Bu binanın şehrin mu’tad yapılarından aşağı olmaması gerekir. Buna göre bir şehirde binaların betondan yapılması adet olmuş ise topraktan yapılan bir camide cuma namazı sahih değildir.³⁹⁴ *Ulû’l-emr* izin vermişse birden fazla camide cuma namazı kılınabilir. Malikiler’in ileri sürmüş olduğu diğer bir şart da caminin şehir , köy vb yerleşim birimlerinin hemen civarında olmasıdır. Bu şartların bulunmadığı durumlarda sahih olan cuma, ilk cuma namazının kılındığı camidekidir.

³⁸⁹ İbn Kudame, a.g.e., II, 171.

³⁹⁰ Zuhayli, a.g.e., II, 383.

³⁹¹ İbn Kudame, II, 183-184.

³⁹² İbn Kudame, a.g.e., II, 183-184.

³⁹³ Ceziri, a.g.e., II, 547., Akyüz, II, 188.

³⁹⁴ Düşüncü - a.g.e. - I - 385 - Zuhayli - a.g.e. - II - 381 - Karahan - *İslamın İstisnâ-i Güminin-Masaleleri*, s. 26.

Tercih edilen görüşe göre, caminin tavanının bulunması şart değildir. Hatta İbn Arabi, mezhep ulemasının böyle bir şeyi sıhhat şartı olarak saydıklarını, ama kendisinin böyle bir şey bilmediğini ifade etmektedir.³⁹⁵ Keza, sürekli cuma namazı ile beş vakit namazın kıldırılmasının kastedilmesi de şart değildir. İmam hariç, cemaatin, caminin iç ve dış avlusunda cuma kılması sahihtir. Mescide bitişik olup mescitle aralarında ev dükkan ve umuma açık olmayan mahallerin bulunmadığı yollarda kılmak da sahihtir. Mescid ister dar, ister geniş olsun fark etmez. Ancak zaruret olmaksızın yollarda ve cami avlusunda cuma namazı kılmak mekruhtur. Mescid insanlara dar da gelse, çatısı üzerinde namaz kılmak caiz olmaz. Keza, ev ve dükkan gibi herkese açık olmayan yerlerde cuma namazı kılmak caiz değildir.³⁹⁶

3.2.9. Cuma Namazının Eda Edilmesi

Cuma namazı hutbeden sonra kılınmak üzere iki rekattır. Her rekatta Fatıha suresi ve bir sure açıktan okunmak suretiyle namaz tamamlanır. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Hatta İbn Münzir şöyle demiştir. “Müslümanlar cuma namazının iki rekat olduğunda icma etmiştir.”³⁹⁷ Elbetteki bu konuda en büyük delil tevatürden çok daha kuvvetli hale gelmiş, Hz. Peygamber ve ondan sonrakilerin namazı bu şekilde kılmış olmaları ve bize de namazın bu şekilde ulaşmasıdır.³⁹⁸ Ancak bu hususta Hz. Ömer’den rivayet edilen şu hadis de delil olarak getirilmektedir. “Cuma namazı, Peygamber’inizin dili üzere noksansız, tamamıyla iki rekattır.”³⁹⁹

Bu namazda okunacak sureler hakkında ise farklı iki rivayet varid olmuştur. Bu rivayetlerin birinde, Hz. Peygamber’in cuma namazının birinci rekatında *Cuma* suresini,⁴⁰⁰ ikinci rekatında ise *Münafikun*⁴⁰¹ suresini okuduğu,⁴⁰² diğer bir rivayette ise birinci rekatında *el-A’la*⁴⁰³ ikinci rekatında da *Ğaşiye*⁴⁰⁴ surelerini okuduğu⁴⁰⁵ nakledilmiştir.

³⁹⁵ İbn Arabi, *Ahkam, u'l-Kur'an*, IV, 223., Zuhayli, a.g.e., II, 382.

³⁹⁶ Sahnun, *el-Müdevvene*, I, 141., Zuhayli, a.g.e., II, 382.

³⁹⁷ İbn Kudame, a.g.e., II, 157.

³⁹⁸ Nevevi, *el-Mecmu*, a.g.e., IV, 449.

³⁹⁹ İbn Mace, *Sünen*, Cuma, 1068.

⁴⁰⁰ Cuma, 62/1-12.

⁴⁰¹ El-Münafikun, 63/1-11.

⁴⁰² Müslim, *Sahih*, Cuma, 877.

⁴⁰³ el-A’la, 87/1-19.

⁴⁰⁴ El-Ğaşiye, 88/1-26.

⁴⁰⁵ Malik, *el-Muvatta*, s. 247., Serahsi, a.g.e., I, 37., Müslim, *Sahih*, Cuma, 878., Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Darimi, *Sünenü'd-Darimi*, Daru İhyai's-Sünneti'n-Nehviyye, *el-A'la - Cuma - kılma*, I, 368.

Bir kısım ulema, bu rivayetler ışığında Hz. Peygamber'in bazı cuma namazlarında *Cuma* ve *Münafikun* bazılarında ise *A'la* ve *Ğaşiye* sûrelerini okuduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ -Nevevi- *Sarihü-Sahih-i-Müslim* -VII- 474

This document was created by the trial version of Print2PDF. !
Once Print2PDF is registered, this message will disappear. !
Purchase Print2PDF at <http://www.software602.com>

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZUHR-İ AHİR (SON ÖĞLE NAMAZI)

4.1. Genel Olarak *Zuhr-i Ahir* Namazı

“*Zuhr-i ahir* namazı son öğle namazı demektir. Bu namaz cumanın sıhhat şartlarının, özellikle cuma namazının bir bölgede bir tek camide kılınması şartının, şehirlerin nüfusunun artması sebebiyle gerçekleşmemesi, dolayısıyla bir şehirde birkaç yerde namaz kılma mecburiyetinin ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelmiş bir namazdır.”⁴⁰⁷

“Bir belde farklı yerlerde cuma namazı kılınmasını caiz görmeyenlere göre sahih olan cuma namazı *iftitah* tekbiri önce olmalıdır. Dolayısıyla diğer yerlerde kılınan cuma namazı kabul olmamıştır. Bu sebepten dolayı o günkü öğle namazının kılınması gerekir. Bunun yanında kılınan cumanın kabul olma ihtimali de vardır. Fakat bu ihtilaftan kurtulmak veya cumanın hiç olmadığı düşüncesiyle cumanın son sünnetinden sonra *zuhr-i ahir* yani son öğle niyetiyle bir namaz kılınır. Ardından da iki rekat öğlenin son sünneti eklenir.”⁴⁰⁸

4.2. *Zuhr-i Ahir* Namazının Ortaya Çıkışı

Zuhr-i ahir'in tam olarak ne zaman ortaya çıktığı belli olmasa da hicri ikinci asırda ortaya çıkmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü dört mezhep imamı da bu konu hakkında görüş belirtmiştir. İmam Azam'ın vefatı hicri 150 dir. Bu tarihten sonra yazılan kitaplarda da *taaddüd-ü cuma* meselesi tartışılmıştır.⁴⁰⁹ Fıkıh kitaplarından anlaşıldığına göre bu tür bir uygulama ilk kez Bağdad'da meydana gelmiştir. Nitekim İmam Sübki de buna işaret ederek şöyle demiştir. “Sahabi ve tabiinden cumanın taaddüdüne cevaz verdikleri işitilmemiştir. Mehdi Bağdad'da başka bir cami inşa edene kadar da insanlar bu hal üzere devam etmekteydiler.”⁴¹⁰ İmam Şafii de Bağdat'a geldiğinde burada cuma namazının iki, bir rivayete göre üç yerde kılındığını görmesi ve buna herhangi bir şekilde itiraz etmemesi,⁴¹¹ İmam Ebu Yusuf'un da bu konuda görüş belirtmesi,⁴¹² meselenin o zamanlarda bile gündemde olduğunu göstermektedir.

⁴⁰⁷ Algül, *İman ve İbadeter İlmihali*, I, 302.

⁴⁰⁸ İsmail Köksal, “*Zuhr-i Ahir*”, D.Ü.İ.F. Yay., Diyarbakır, 2001, s. 132.

⁴⁰⁹ Köksal, a.g.m. s. 137.

⁴¹⁰ Heytemi, a.g.e., II, 505.

⁴¹¹ Nevevi, a.g.e., IV, 492.

⁴¹² Köksal, a.g.m. s. 137.

4.3. Mezheplere Göre *Zuhr-i Ahir* Namazının Hükümü

Hanefilere Göre; tercih edilen görüş, bir beldede birden fazla cumanın kılınabileceğidir. Bunun mukabili olan bir görüşe göre, birden fazla cumanın kılındığı bir beldede sahih olan cuma namazı, ihram tekbirini ilk önce alanların cumasıdır. Tekbirlerin aynı anda alınması veya hangisinin önce alındığının bilinmediği zamanlarda da hüküm aynıdır. Bu durumda *zuhr-i ahir* olarak adlandırılan o günün öğle namazı kılınır. Hanefi ulemasından İbn Nüceym (v.970/1563) ve Alaaddin Haskefi (v.1088/1677), *zuhr-i ahir*'in kılınmaması gerektiğini savunmuşlardır.

Ekrem Doğanay'ın İbn Nüceym'den aktardığına göre, *zuhr-i ahir*'in ihtiyaten kılınması zayıf ve mezhebe muhalif olan görüşe mebnidir. Dolayısıyla ihtiyat, *zuhr-i ahir*'i kılmakta değil, iki delilden kuvvetli olanla amel etmektir ki; bu da cumanın bir beldede birden fazla yerde kılınmasının mutlak caiz oluşudur. Hem *zuhr-i ahir*'in kılınması, avam tabakadan bazılarının cumanın farz olmadığı düşüncesine kapılmalarına sebep olabilir.⁴¹³

İbn Abidin, haşiyesinde İbn Nüceym'in "Onu yapmakta ihtiyat yoktur. Çünkü ihtiyat, iki delilden kuvvetli olanla amel etmektir" sözünü aynen naklettikten sonra şöyle demektedir: "Ben derim ki; İbn Nüceym'in bu sözü problemlidir. Doğrusu bu, uhdeden şüphesiz olarak çıkmak (zimmetteki borçtan yakinen kurtulmak) manasına olan ihtiyatın ta kendisidir. Birkaç yerde cuma kılmanın caizliği, gerçi delil bakımından daha racih ve daha kuvvetli ise de, ancak bu hususta kuvvetli bir şüphe vardır. Çünkü bu görüşün aksi yine Ebu Hanife'den rivayet edilmiş; İmam Tahavi, Timurtaş ve *el-Muhtar* sahibi de bu görüşü seçmişlerdir. Attabi de bunu azhar görüş olarak kabul etmiştir... *Cevamiu'l-Fıkıh* kitabından naklen *el-Münye* şerhinde şöyle denilmiştir: 'İmam Azam'dangelen iki rivayetten azhar olan görüş budur.' O halde bu görüş, mezhebimizde zayıf bir görüş olmayıp, itimad edilecek bir görüştür. Bundan dolayıdır ki; *Şerhu'l-Münye*'de "Evla olan ihtiyattır. Çünkü bir beldede birden fazla cumanın caiz olup olmayacağı hususundaki ihtilaf kuvvetlidir. Fetva zarureti dolayısıyla birkaç yerde cuma kılmanın caiz olmasının sahihliği, takva sebebiyle ihtiyatın meşru oluşuna engel değildir."⁴¹⁴

Daha sonra İbn Abidin, kendi görüşünü beyan etme sadedinde şöyle demektedir: "Ben derim ki; bir beldede birden fazla yerde cuma namazı kılmanın zayıf olduğu kabul

⁴¹³ Doğanay, a.g.e., s. 247.

⁴¹⁴ İbn Abidin, a.g.e. II- 145-146.

edilse dahi bu konudaki ihtilaftan çıkmak evladır. Bu imamların muhalefetine rağmen nasıl evla olmasın ki? Nitekim Buhari ve Müslim'in ittifakla rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte "Her kim şüpheli, şeylerden sakınırsa ırzını ve dinini korumuş olur,"⁴¹⁵ buyrulmuştur.⁴¹⁶ Görüldüğü gibi Hanefi ulemasının çoğu *zuhr-i ahir* kılınmasından yanadır. Kasani, İmam Muhammed'in 'cuma namazı, üç veya bundan daha fazla yerde kılınabilir,' sözünü, zaruret ve ihtiyacın bulunduğu durumlara hamletmiştir."⁴¹⁷

"Kılınan cumanın sıhhatinde herhangi bir şüphe yoksa, ulemanın bu konudaki ihtilafından kurtulmak için ihtiyaten *zuhr-i ahir* kılınması menduptur."⁴¹⁸ Bu namaz öğlenin farzı veya ilk sünneti gibi dört rekat olarak kılınır. Buradaki amaç cumanın kabul olmaması halinde, yerine geçmesi niyetiyle o günkü öğle namazını kılmış olmaktır. Şayet eda edilen cuma kabul olmuşsa, kılınan namaz, varsa kaza öğle namazı yerine geçer, yoksa, nafile olarak kabul olacağı düşünülür. Bu sebepten dolayı öğlenin ilk sünneti gibi kılma görüşü ağırlık kazanmıştır. Yani son iki rekatta Fatiha'nın yanında zammi surenin de okunması daha uygun görülmüştür. Cumanın kabul olmadığı takdirde son öğle niyetiyle kılınan namazın kabul olmasına, okunan zammi surelerin mani olmayacağı görüşü benimsenmiştir."⁴¹⁹ *Zuhr-i ahir* için "vaktinde yetiştiğim halde henüz eda etmediğim veya henüz üzerimden düşmeyen son farzı yahut son öğleyi kılmaya" şeklinde niyet getirilir.⁴²⁰

Malikilere Göre; bir beldede birden fazla cuma namazının kılınması caiz değildir.⁴²¹

Gülgül, *Tuhfetu'r-Radiyye fi fıkhı'l-Malikiyye* adlı eserde şöyle denildiğini nakletmektedir: "Mümkün olduğu müddetçe bir beldede birden fazla cumanın kılınmaması şart koşulur. Aksine belde ehlinin bir yerde toplanması vacibtir. Şayet insanlar çoğalır ve cami onları alamayacak kadar dar olursa, yalnız ihtiyaç miktarı kadar birden fazla yerde cumanın kılınması caiz olur. Şayet ihtiyaç olmaksızın birkaç yerde namaz kılınırsa, en eski camide kılınan cuma namazından başkası sahih değildir. Eğer sahih olan cuma bilinmezse, beldede kılınan cuma namazlarının tümü batıldır. Sonra eğer imkan olursa ve vakit de genişse, belde ehli tekrar cuma namazını tek bir

⁴¹⁵ Buhari, *Sahih*, İman, 52.

⁴¹⁶ İbn Abidin, a.g.e., II, 145-146.

⁴¹⁷ Kasani, a.g.e., I, 586-587.

⁴¹⁸ İbn-i Abidin, a.g.e., II, 146-147., Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 36.

⁴¹⁹ Ceziri, a.g.e., II, 546-547., Köksal, a.g.m., s. 135-136.

⁴²⁰ İbn Abidin, a.g.e., II, 154., Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 37.

⁴²¹ İbn Hibeyre - a.g.e. - I - 129

mekanda kılar, aksi takdirde hepsi öğleyi kılar. Bu, eksikliği kapatmak hatta batıl olan namazı tedarik etmek içindir. Hanbelilerde bunun mukabili zayıf bir kavle göre, bir belde iki veya daha fazla yerde kılınan cuma namazının sıhhatine herhangi bir mani yoktur. Bir diğer görüşe göre cumanın kılındığı iki cami arasında nehir veya bu manada ayırıcı bir bölüm varsa her ikisinde cuma sahih, aralarında bu tür bir nehir olmayınca sahih değildir.”⁴²²

Dussuki, haşiyesinde şöyle demektedir: “Cumanın bir mekanda kılınması gerekir. Meşhur olan görüşe göre; belde büyük dahi olsa selefin uygulamalarına riayet, bütün ahaliyi bir arada toplamak ve sinelerdekini izhar etmek için, bir belde birden fazla cuma caiz değildir. Şayet cuma namazı birden fazla yerde kılınırsa en eski (belde cumanın ilk kez kılındığı) cami dışında, hiçbirinin cuması sahih değildir.”⁴²³

Şafiilere Göre; İmam Şafii, bir belde birden fazla yerde namaz kılınmayacağı görüşündedir. İmam Şafii, *el-Umm* adlı eserinde bunu ifade etmiş ve ilgili paragrafın sonunda şöyle demiştir. “Bir şehrin birkaç yerinde cuma kılınsa, (sahih olan) evvel kılınandır. Diğerleri ise kafi değildir. Dolayısıyla öğleyi kılmak icab eder.”⁴²⁴

Ancak Şafiilerde itimad edilen görüş, bir belde ihtiyaç miktarınca birden fazla yerde cuma namazı kılınmasının caiz olduğudur. Zayıf bir görüşe göre ihtiyaç dahi olsa bir belde birden fazla cuma namazı kılınmaz. Çünkü *el-Umm*’de geçen nassın zahiri bunu ifade etmektedir.⁴²⁵

Şafii mezhebinde bir belde birden fazla cuma namazının kılınmayacağı görüşü kabul edildiği veya gereksiz yere ihtiyaçtan fazla cuma kılındığı takdirde aşağıdaki şu durumlar söz konusudur.

a. Kılınan cumalardan birinin önce olması ve sultanın diğer cuma namazlarından birinde imam veya mukim olarak namaz kılmıyor olması; Bu durumda sahih olanın önce kılınan cuma namazı olduğunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.⁴²⁶ Çünkü cumanın taaddüdünün caiz olmadığı böyle bir yerde cumanın şartlarını haiz olan ancak ilk kılınan cuma namazıdır. Dolayısıyla geçerli olan da budur. Artık diğerlerinin öğle namazını dört rekat olarak kılmaları vacib olur. Şayet devlet başkanı önce kılınan cuma

⁴²² Gülgül, a.g.e., II, 66.

⁴²³ Dussuki, a.g.e., I, 374., Doğanay, a.g.e., s. 240.

⁴²⁴ Şafii, *el-Umm*, a.g.e., I, 221.

⁴²⁵ İbrahim el-Becuri, *Haşiyetü'l-Becuri ala Şerhi'l-Allame İbn Kasım el Gazi ala Metni's-Şeyh Ebi Şuca, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, I, 409.

⁴²⁶ *Nevevi, el-Meany -IV- 403 - Remeli, a.g.e- II- 302-*

namazlarında olmayıp da diğerlerinden birinde olursa en doğru olan görüş, yine ilk kılınan cuma namazının sahih olduğudur. Devlet başkanının kıldığı cumanın sahih, diğerlerinin ise geçersiz olduğu görüşü de mevcuttur.⁴²⁷

Öncelik veya yakınlıkta imamın, *iftitah* tekbirinde bulunan son harfi söylemesine itibar edilir. Hangi caminin imamı *iftitah* tekbirinin “*ra*” sını önce söylemişse, onun kıldırıldığı cuma önce sayılır. Diğer camilerin bundan önce cumayı bitirmesi de bu durumu değiştirmez. Öncelik konusunda iftitah tekbirinin *hemzesine* veya ilk okunan hutbeye itibar edileceği söylenmiş de Şafiilerce fetvaya esas olan görüş, bunlardan ilkidir.⁴²⁸ Cemaat, cuma namazı kıldığı esnada kendilerine onlardan önce başka bir cumanın kılındığı haberi ulaşırsa, artık cuma namazını öğle olarak tamamlamaları gerekir. Ancak öğle namazını yeni baştan kılmaları daha faziletlidir.⁴²⁹

b. İki veya daha fazla kılınan cuma namazlarının beraber vuku bulmasıdır, Bu durumda kılınan cuma namazlarının hepsi geçersizdir. Çünkü bu şekilde kılınan cuma namazlarından hiçbiri kabul edilme noktasında diğerlerinden daha üstün değildir. Dolayısıyla vaktin geniş olması durumunda cuma namazı tekrar yeni baştan kılınır. Çünkü bu durumda asıl olan, cuma farziyetinin kimsenin üzerinden kalkmamış olmasıdır.⁴³⁰

c. Cumanın beraber mi veya hangisinin önce kılındığının bilinmemesidir; Bu durumda vakit genişse, cemaatin toplanıp tekrar cuma namazını kılmaları vacib olur ve bu ikinci kılınan cuma namazı onlara kafidir. Çünkü asıl olan, önceki cumanın hiç kimse hakkında geçerli olmayışıdır.⁴³¹

Cuma namazının yeniden iade edilmesinin vacib olduğu durumlarda gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır: Cuma namazı gerektiğinden fazla yerde kılınıyorsa artık burada cuma namazını tekrar iade etmek caiz değildir. Ancak birden fazla yerde kılınan cuma namazlarının ihtiyaç miktarınca olduğu biliniirse, mezkur durumda cuma namazı iade edilebilir. Aksi takdirde cumayı yenibaştan kılmanın herhangi faydası yoktur.⁴³²

⁴²⁷ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 493., Dimyati, a.g.e., II, 99., Becuri, a.g.e., I, 409.

⁴²⁸ Nevevi, *Ravdatü't-Talibin*, I, 511., Zuhayli, a.g.e., II, 382.

⁴²⁹ Heytemi, a.g.e., II, 505.

⁴³⁰ Heytemi, a.g.e., II, 506., Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 494.

⁴³¹ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 495., Şirbini, a.g.e., I, 384., Becuri, a.g.e., I, 409.

⁴³² Heytemi, a.g.e., II, 505-506.

d. Hangi cumanın önce kılındığının bilinip sonra karışması; bu durumda namaz kılan mükelleflerden kimsenin zimmetinden cumanın farziyeti düşmez. Çünkü cumanın kılındığı her camideki cemaat, cumanın farziyetinin üzerinden düşüp düşmediği hususunda şüphelidir. Asıl olan da zimmetin cumadan beri olmamasıdır. Dolayısıyla burada yapılacak şey, öğle namazının kılınmasıdır. Çünkü hangi cumanın önce kılındığı bilinmemekle beraber, bunlardan birisi sahih olarak eda edilmiştir. Dolayısıyla bundan sonra başka bir cumanın kılınması caiz olmaz. Nitekim fetvaya esas olan görüş de budur.⁴³³

e. Cuma namazlarından birinin önce kılındığı bilinmekle beraber hangisinin önce olduğunun bilinmemesi; Şafii ulemasının çoğu bu durumda öğle namazının kılınması gerektiğine hükmetmiş, bazı Şafii uleması ise, cuma namazının kılınması gerektiğini savunmuşlardır.⁴³⁴

Buraya kadar zikredilen durumlar cuma namazının birden fazla yerde kılınmayacağı veya ihtiyaç olmaksızın gereğinden fazla yerde cuma namazı kılındığı durumlarda geçerlidir. Şartlarını haiz tek bir yerde kılınan cuma namazının sıhhati konusunda herhangi bir görüş ayrılığı olmadığından, artık cumadan sonra *zuhr-i ahir* diye bir namazın kılınması söz konusu değildir. Cuma namazının ihtiyaç nisbetinde birden fazla yerde kılınması durumunda da kılınan bütün cuma namazları sahihtir. Ancak bundan sonra öğle namazını kılmak menduptur. Bunun sebebi, ihtiyaç olsa dahi, bir belde, birden fazla yerde cuma namazının kılınmasını kabul etmeyenlerin ihtilafından kurtulmaktır.⁴³⁵

Hanbelilere Göre; bir belde daha önce zikredilen durumlar dışında birden fazla cuma namazı kılınmaz.⁴³⁶ Burada hakimin izin verip vermemesinin de herhangi bir etkisi yoktur. Ancak ihtiyaç dahi olsa birden fazla yerde cuma kılınmaz diyenlerin ihtilafından çıkmak için bundan sonra öğle namazının kılınması daha uygun olur. Eğer ihtiyaç iki yerde cuma namazı kılınmakla giderilirse üçüncü yerde cuma namazı kılmak caiz değildir. Üç yerde giderilirse dördüncü yerde cuma kılınması caiz değildir. Zaten hakimin de ihtiyaç miktarından fazla cuma izni vermesi haramdır. Çünkü Hz

⁴³³ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 394.

⁴³⁴ Nevevi, *el-Mecmu*, IV, 394-395, Dimyati, a.g.e., II, 100.

⁴³⁵ Ceziri, a.g.e., II, 545., Zuhayli, a.g.e., II, 383.

⁴³⁶ *el-Mecmu*, s. 80-81.

Peygamber (sav) ve Raşid Halifeler'den böyle bir şey nakledilmemiş ve buna da ihtiyaç duyulmamıştır.⁴³⁷

Bir beldede ihtiyaç olmaksızın gereğinden fazla cuma kılınması durumunda ihram tekbirinin önce veya sonra alındığına bakılmaksızın devlet başkanının bulunduğu camideki cumanın sıhhatine hükmedilir. Çünkü diğer yerlerde kılınan cuma namazlarını sahih kabul etmek, devlet başkanının cumasının sahih olmadığına hükmetmek demektir.⁴³⁸

Cuma namazı kılınan yerlerden birinin diğerine mesela devlet başkanının cuma kılınması için her ikisine (ihtiyaca göre daha fazla da olabilir) izin vermesi veya vermemesi, gibi bir üstünlüğü yoksa, yahut bu mekanlardan her birinin cumanın ikamesi konusunda diğerine oranla bir fazlalığı olmayıp eşit olmaları durumunda sahih olan önce kılınan cuma namazıdır. Diğerlerinin öğle namazı batıldır. Bunların öğle namazının farzını kılmaları gerekir. Böyle bir durumda namazı önce kılmakta ölçü ihram tekbiridir. İhram tekbirini önce alan cumayı önce kılmış sayılmaktadır.⁴³⁹ Hepsinin aynı anda ihram tekbiri almaları durumunda, kılınan tüm cuma namazları geçersizdir. Çünkü bunların aynı anda sahih olması mümkün değildir. Bunların vakit müsait olduğu takdirde cuma namazını kılmaları gerekir. Çünkü cumanın farziyeti beldedeki hiçbir mükelleften kalkmamıştır. Vakit daralmış ve cuma namazı kılınamayacaksa, cemaatin öğle namazlarını kılmaları icab eder. Beldede kılınan cuma namazlarından birinin önce kılındığı bilindiği halde hangisinin önce kılındığı belli değilse, hepsinin cuma namazları batıl olur. Burada kılınan cumalardan birinin önce olduğu kesinleştiğinden artık cuma namazı da kılınamaz. Ancak hepsinin öğle namazını kılmaları vacib olur.⁴⁴⁰

4.4. Bir Beldede Birden Fazla Cuma Namazı ve *Zuhr-i Ahir* Meselelerinin Değerlendirilmesi

Bütün İslam alimlerince kabul edilen görüş, mümkün olduğu müddetçe cuma namazının tek bir yerde kılınmasıdır. Bu tür bir uygulama hem cuma namazının *teşri'*ine hem de Hz Peygamber ve sahabelerin teamülüne daha uygundur. Burada *zuhr-i ahir* namazı da söz konusu değildir.

⁴³⁷ İbn Kudame, a.g.e., II, 190., Ceziri, a.g.e., II, 546., Zuhayli, a.g.e., II, 384-385.

⁴³⁸ İbn Kudame, a.g.e., II, 191., Zuhayli, a.g.e., II, 384.

⁴³⁹ İbn Kudame, a.g.e., II, 189.

⁴⁴⁰ İbn Kudame, a.g.e., II, 192.

Cuma namazının kılındığı şehir veya köyün büyük olması ve cuma için tek bir yerde toplanmanın güç olması durumunda, ihtiyaç nisbetinde birden fazla yerde cuma namazı kılınabilir. Cumhura yakın bir çoğunluğun görüşü bu yöndedir. Ancak bunu dahi kabul etmeyen ulemanın hilafından çıkmak için *zuhr-i ahir*'i kılmak uygun görülmüştür.

Hanefi mezhebinde tercih edilen görüşe göre, bir beldede birden fazla yerde cuma namazı kılınabilir. Ancak bu fetvanın dahi ihtiyaç ve zaruret zamanlarına hamledildiği de kaydedilmektedir.⁴⁴¹

Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri ile Hanefilerden nakledilen bir görüşe göre, ihtiyaç miktarından fazla yerde cuma kılınması durumunda, ilk kılınan cumanın sıhhatine hükmedilir. Bunun dışında kalanların ise *zuhr-i ahir* namazını kılmaları vacib olur.

Zuhr-i ahir'in kılınmasını müdafa edenlerin delilleri şüphe ve ihtiyattır.⁴⁴² Dolayısıyla kılınan bu namazla mevcut ihtilaftan da çıkılmış olur. Nitekim bu hususla ilgili olarak sorulan “Bazı Şafiilerin cuma namazının selamını verdikten sonra cumayı öğle olarak iade etmelerinin sebebi nedir? Halbuki Allah, cuma günü öğle namazını farz kılmamıştır. Farz kılınan, sadece cuma namazıdır. Öğle namazı ise ancak şartların meydana getirilmesinden aciz kalırsa kılınabilir,” şeklindeki bir soruya, şöyle cevap verilmiştir: ‘Bunun sebebi, ihtiyat ile fitne çıkması durumunda yahut ihtiyaç dışında birden fazla yerde cuma kılınmasını meneden müçtehidlerin şüphesinden (hilafından) çıkmaktır.’⁴⁴³ Mezheplerin bu konuda geçen görüşlerinden de anlaşılacağı gibi, İmam Şarani (v.973/1565)'nin bu açıklaması, her ne kadar özelde Şafii mezhebine göre verilmiş bir cevap ise de bu hüküm cumanın taaddüdünü men edip, *zuhr-i ahir* kılınmasını mendup veya vacib gören diğer mezhepleri de kapsamaktadır. Nitekim onlar da aynı sebeplerden dolayı cumadan sonra öğle namazının kılınmasını gerekli görmektedirler.

“*Zuhr-i ahir*'in kılınmaması gerektiğini savunanlar da iki gruptur. Bunlardan birinci grup “şüphenin ibadeti ifsad edeceği fikriyle bu namazın kılınmasını mekruh görmektedirler. Bunlara göre cuma gibi mübarek ve çok sevaplı bir ibadeti eda edenler, ‘bu namaz şu ihtilaf sebebiyle sahih olmamıştır,’ şüphesiyle son öğle namazını (*zuhr-i*

⁴⁴¹ Kasani, a.g.e., I, 587.

⁴⁴² Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 37.

⁴⁴³ Ebu'l Mevahib b. Ali b. Ahmed eş-Şarani, *el-Mizanü'l-Kûbra*, tahrir, Abdülvaris Muhammed Ali, Darü'l-Kutubi'l-İlmîyye - Beyrut, 1998, I, 248.

ahir'i) da kırlarlarsa cuma namazını ifsad ve iptal etmiş olurlar. Ayrıca bunu gören halk, cuma namazının farz olduğunu yahut da bir vakitte ikisinin de farz olduğunu zanneder. İşte bu sebeple *zuhr-i ahir*'i kılmak mekruhtur.”⁴⁴⁴

İkinci grup ise *zuhr-i ahir*'in kılınmasını günah sayanlardır. “Bunlara göre ‘batıl olduğunu bilerek cuma namazı kılmak haramdır. Cumanın sahih olduğuna inanılıyorsa öğle namazını kılmaya ihtiyaç yoktur. Cuma namazı, şartlarını haiz değilse o halde cuma kılmaya gerek yoktur.’ Bu görüşü savunanlara göre, dinde olmayan bir adeti ibadet haline getirmek bidattır ve bunu yapanlar da günahkar olur.”⁴⁴⁵ Seyyid Sabık, birden fazla yerde cuma kılınabileceği görüşündedir.⁴⁴⁶ Zuhayli, insanlara kolaylık sağlamak için ihtiyaç olsun olmasın bir belde de birden fazla cumanın sıhhatine cevaz vermektedir. Zuhayli’ye göre bu konuda doğru olan, Kur’ân’da bizatihi farziyeti nass ile sabit olan cuma ile iktifa edilmesidir.⁴⁴⁷

Zuhr-i ahir konusunda Hanefi mezhebinde tercih edilen görüş ile amel edilebilir. Keza Kur’ân ve hadislerde böyle bir şeyin emredilmediğini, dolayısıyla bunun cumanın sıhhat şartı olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürenlerin görüşleri kabul edilerek cuma namazı farklı yerlerde kılınabilir. Zaten bir hükmün pratiğe dökülemeyip, teoride kalması halinde ileri sürülen şartların pek de bir kıymeti yoktur kanaatindeyiz. Ayrıca bu konuda insanlar, kendi taklit ettiği müçtehidin veya mezhebin görüşüyle de amel edebilirler.

⁴⁴⁴ Karaman, y.a.e., s. 38-39.

⁴⁴⁵ Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 38., Köksal, a.g.m., s. 136.

⁴⁴⁶ Seyyid Sabık, I, 288.

⁴⁴⁷ Vehbe Zuhayli, *Feteva Muasira*, Daru’l-Fikr, Dimeşk, 2003, s. 26., İbn Hazm’a göre, bir köyde iki veya daha fazla mescidde cuma kılınması caizdir. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Cuma günü namaz için çağrıldığı zaman Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın bu sizin için daha hayırlıdır,’ İbn Hazm, devamla şöyle demektedir: “Nitekim ayette Allah Teala: bir yerde, iki yerde, daha azında veya daha fazlasında diye bir şey söylememiştir.” Bkz. İbn Hazm - a . e . - III - 256-258.

SONUÇ

Cuma namazı Hz. Peygamber'in hicret ederek Medine'ye gelmesinden evvel burada sahabeler tarafından kılınmış, Hz. Peygamber ise hicret esnasında Medine'ye varmadan Salim b. Avfoğulları'nın Ranuna vadisinde ilk cuma namazını kıldırıştır.

Cuma namazı ve cuma gününe İslam dininde büyük önem verilmiş; cuma günü, üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün olarak kabul edilmiştir. Bu namazı kılanlara büyük mükafatlar va'd edilmiş, bu gün, içinde duaların geri çevrilmediği icabet saatinden dolayı çok dua edilmesi, camiye erken gidilmesi teşvik edilmiştir.

Cuma namazının özürsüz olarak terkedilmesi ve cuma namazına gitmekten alıkoyacak her türlü meşguliyet meşru sayılmamıştır.

Cuma namazının farzıyeti, Kur'an, sünnet ve ümmetin icması ile sabittir. Diğer namazların vacip ve sahih olabilmesi için gereken şartlar cuma namazında da aranmaktadır. Ancak cuma namazının kılınabilmesi için bunlara ek olarak diğer bazı şartların da bulunması gerekmektedir.

Cuma namazı için iki türlü şarttan bahsedilmektedir. Bunlardan vucub şartları, cuma namazı ile yükümlü olmak için; sıhhat şartları ise kılınan cuma namazının geçerli olabilmesi ve öğle namazının yerini tutabilmesi için aranan şartlardır.

Cuma namazı, müslüman, erkek, âkil, baliğ, hür, mukim, cuma namazına gitmeye engel bir özürlü olmayan kimselere vaciptir. Bu şartlar, cuma namazının farzıyetini ifade eden ayet ve bu hususta delil olabilecek sahih hadislerden anlaşılmaktadır.

Cuma namazı gayr-i müslim kimselere farz olmadığı gibi, akli dengesi yerinde olmayan, henüz bülüğa ermemiş kimselere de farz değildir.

Cuma namazı bayanlara da farz değildir. Cuma namazının kadınlara farz olduğunu ileri süren bir kaç araştırmacı olmuşsa da bunlara genel olarak itibar edilmemiştir.

Cemaatin terkinin mübah kılan özürler, cuma namazının da terkine ruhsat kabul edilmiş, bu namazın vacib olabilmesi için, mükellefin cumaya gitmesine engel bir özürlü olmayacak derecede sıhhatli olması şart koşulmuştur.

Cuma namazının vucub şartları konusunda mezhepler arasında fazla ihtilaf olmazken, aynı şeyleri sıhhat şartları hakkında söylemek mümkün değildir. Hatta bu şartlar bazen aynı mezhep uleması arasında bile ihtilaf mevzuu olmuştur.

Bu şartlardan biri, cuma namazı kılınacak yerin şehir veya şehir hükmünde bir yerleşim yeri olmasıdır. Bu şartı Hanefî mezhebinden başka ileri süren olmamıştır. Kaldı ki şehir, aynı mezhep uleması tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Hanefilerin bu konuda ileri sürmüş oldukları deliller zayıf bulunmuştur.

Cuma namazını devlet başkanı veya naibinin kıldırması şartı da yine Hanefiler tarafından ileri sürülen bir şarttır. Hanefilerin bu konuda Kur'an'dan direkt veya dolaylı olarak herhangi bir delilleri yoktur. Sünnetten delillerine gelince; bunların bazıları hadis dahi değildir. Hadis olarak telakki edilenler de isnadlarında bulunan raviler sebebiyle delil getirilemeyecek derecede zayıf bulunmuştur. Hanefî kitaplarındaki açıklamalara bakılınca aslında bu şartın ihtilaf ve kargaşanın çıkmasını engellemek, fitneye meydan vermemek amacıyla ortaya atılmış olduğu ve burada müslüman toplumun asayişinin göz önüne alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim aynı Hanefî kaynaklarının devlet başkanının olmaması veya zarar vermek maksadıyla cumaya izin vermemesi halinde cumanın kılınması gerektiği yönündeki görüşleri mevcuttur.

Cuma namazının sahih olabilme şartlarından biri de namaz kılınacak yerin tüm mükelleflere açık olmasıdır. Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri, cuma namazının sıhhat şartı olarak böyle bir şart ileri sürmemişlerdir. Hanefî mezhebinde de bu şart üzerinde ittifak yoktur.

Cuma namazının cemaat halinde ikame edilmesi gerektiği tüm mezhepler tarafından ittifakla kabul edilmiş, cemaatin gerekliliğine bu konuda varid olan sahih hadisler kaynak teşkil etmiştir. Ancak aynı ittifak, cumanın sahih olabilmesi için gereken asgari cemaat sayısında meydana gelmemiştir. Cumanın sıhhati için şart olan cemaatin asgari sayısında bir kişiden seksene kadar olması gerektiği görüşleri mevcut olduğu gibi, cemaatin herhangi bir sayı ile sınırlanmaması gerektiğine dair bazı görüşler de vardır.

Bizce cuma namazının sıhhati için bulunması gereken bir şartla ilgili olarak Hz. Peygamber'den bu kadar değişik görüşlerin sadır olması mümkün değildir. Sayıyla ilgili gelen hadislerin bir kısmının sahih olmayışı, sahih olarak gelenlerin de iddia edilen sayının farz olduğuna delalet etmeyişi, bizi, cuma namazının sıhhati için

herhangi bir sayıyı şart koşmaksızın bu namazın cemaatle kılınması gerektiği gerçeğine götürmektedir. O halde bir beldede veya bir köyde cuma namazını kılacak bir topluluk var ise, adet şartı problem edilmeden, farziyeti Kur'ân ve Sünnet'le sabit olan bu ibadet eda edilmelidir.

Diğer namazlarda olduğu gibi cuma namazının sahih olabilmesi için vaktin girmesi şarttır. Malikiler, cuma namazının vakit girdikten akşam namazına kadar kılınabileceğini, Hanbeliler ise cumanın zeval vaktinden önce de kılınabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak alimlerin çoğuna göre kabul edilen, cuma namazının öğle ile ikinci vakitleri arasında kılınması gerektiğidir. İmam Malik'in görüşüne gelince, şartlarını haiz olarak kılınan cumanın öğleyi iskat edeceği düşünülürse bu namazın da öğle namazı vaktinde kılınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Hanbelilerin zevalden önce cumaya cevaz vermeleri ise bu namazı bayram namazına benzetmeleri ve cuma namazının taciline delalet eden hadisleri zahiri manaları üzerine hamletmelerine mebnidir.

Dört mezhebe göre hutbe de cuma namazının hem sıhhat şartı hem de bir rükündür. Hutbeyi cuma namazının sıhhat şartı olarak kabul edenlerin delilleri daha kuvvetlidir. Hutbenin şart ve rükünleri ise mezhepler arasında hatta aynı mezhebin müctehitlerince ihtilaf konusu olmuştur. Kimilerinin rükün veya şart saydıklarını kimileri mendup kabul etmiş, kimileri sadece hutbe niyetiyle okunan *zikrullahı* yeterli görürken, kimisi de buna ancak şer'i örfte hutbe denilebilmesini şart koşmuştur.

Cuma namazının imkan olduğu müddetçe tek bir yerde kılınması hem bu ibadetin *teşri'*ine hem de Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki teamüle en uygun davranış biçimidir. Bir beldede birden fazla cuma namazının kılınamayacağı fikri, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin uygulamaları nazarı itibare alınarak ortaya çıkmış, ancak bu şekilde ifa edilen cumanın kendisinden matlub olan neticeleri vereceği ifade edilmiştir.

Şartlar ve zeminin müsait olması durumunda cuma namazının tek bir yerde kılınması gerektiği bütün İslam alimlerince ittifakla kabul edilmiştir. Namaz kılınacak yerin böyle bir duruma müsait olmaması durumunda, ihtiyaç nisbetinde cumanın birden fazla yerde kılınabileceği hususunda yine aynı ittifak geçerlidir. Hanefilerde tercih edilen görüş ise, bir beldede mutlak olarak birden fazla cumanın kılınabileceğidir.

Bazı alimler ihtiyaç olsun veya olmasın, birden fazla yerde cuma kılınmasını menetmektedirler.

Bir belde birden fazla cuma namazının kılınmasını men edenler veya gereksiz yere birden fazla cuma kılınmasını caiz görmeyenler bu şekilde kılınan namazlardan ancak ilkinin sahih, diğerlerinin ise batıl olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Dolayısıyla cumanın geçersiz olduğu ortaya çıkınca *zuhr-i ahir* olarak isimlendirilen ve vaktin farzı olan öğle namazının kılınması gerekir. Bu ise şartların oluşmamasından dolayı geçersiz sayılabilecek cuma namazının yerine, farz olan vakit namazını kılmak, bir belde mutlak veya gereksiz yere birden fazla cumanın kılınmasını men edenlerin ihtilafından çıkmak suretiyle ihtiyatlı davranmak içindir.

Bugün şehirlerin genişlediği, nüfusun çoğaldığı göz önüne alınacak olursa, böyle bir uygulamanın ortaya çıkaracağı zorlukları tahmin etmek güç değildir. Kaldı ki bu şart cumanın *teşri'* hikmeti, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki uygulamalar esas alınarak, hakkında Kur'an veya sahih hadislerin varid olduğu nasslara dayanmaksızın ileri sürülmüştür. Öyleyse bunu bir şart olarak telakki etmeksizin imkanlar ölçüsünde cuma namazının ihtiyaç nisbetinde farklı yerlerde kılınması en doğru olanıdır. Bunun bir şart olarak telakki edilmesi durumunda dahi zaruret ve maslahat prensibine ittibaen müslümanlardan zorluk ve meşakkati gidermek için bunun caiz olması gerekir.

Zuhr-i ahir namazına gelince; bizce bu konuda Hanefi mezhebinde tercih edilen görüş zamanımıza en uygun olanıdır. Çünkü Hanefiler mutlak surette cumanın birden fazla yerde kılınmasına cevaz vermekte, dolayısıyla *zuhr-i ahir* kılınmasını gerekli görmemektedirler. Şehirlerin alabildiğine büyüdüğü, nüfusun son derece arttığı günümüzde, böyle bir şartı ileri sürüp, bu şartın yokluğundan *zuhr-i ahir* kılınmasını gerekli görmek, insanları bir nevi zora sokmaktır sanırız. Ancak kendi mezheplerini taklit etmek ve bu konuda mevcut ihtilaftan kurtulmak amacıyla *zuhr-i ahiri* ihtiyaten kılanlara da diyecek bir sözümüz yoktur. Ayrıca cumanın sahih olması durumunda kılınan bu namazın öğlenin kazası veya nafîle namaz yerine geçebileceği görüşü de mevcuttur. O halde bu durum, *zuhr-i ahir*'i gönül rızasıyla kılan kimse aleyhine değil lehine bir davranış olarak da değerlendirilebilir ve bunun münakaşa konusu haline getirilmemesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yay., İst., 1995.

Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini*, D.İ.B.Yay., Ankara, 1977.

Algül, Hüseyin ve Arkadaşları, *İman ve İbadetler İlmihali*, T.D.V. Yay., İst., 1998.

Alusi, Ebu Fadl Şihabuddin es-Seyyid, *Ruhu'l-Meani fi-Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ves-Sebi'l-Meani*, Daru'l-Fikr, Beyrut, b.t.y.

Askalani, İbn Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer, *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheri, Kahire, 1978.

_____, *İlamu'l-Enam Şerhu Buluği'l-Meram min Ehadisi'l-Ahkam*, Daru'l-Ferfur, Dimeşk, 1998.

Ayni, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmut b. Ahmet, *Umdetü'l-Kari, Şerhu Sahihi'l Buhari*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Dimeşk, b.t.y.

Azimabadi, Ebu Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bud bi Şerhi Sünen-i Ebi Davud*, (İbn Kayyim el-Cevzi'nin şerhi ile beraber) Mhk., Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefi, Mısır, 1968.

Baktır, Mustafa, "Hutbe" D.İ.A., T.D.V. Yay., İst., 1998.

Beydavi, Ebu Said Nasiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tefsiru'l Beydavi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.*

Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübra*, Daru'l-Marife, Beyrut, b.t.y.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İpek Yay., İst. b.t.y.

Buhari, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Camiu'l-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar min Umur-i Resulillah ve Sünenihi ve Eyyamihi*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1978.

Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay., İst., b.t.y.

Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y.

Ceziri, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İst., 1993.

Çetintaş, Recep, *Devlet Siyaset İbadet Üçgeninde Cuma Namazı*, Usul Yay., İst., 1995.

Darakutni, Ali b. Ömer, *Sünen-i Darakutni*, Tal. Ebu Tayyib Muhammed Abadi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1993.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram, *Sünenü'd-Darimi*, Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, b.y.y., b.t.y.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1962.

Dihlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Baliğa*, Çev. Mehmet Erdoğan, İmaj Yay., İst., 2003.

Dimyati, Seyyid Ebu Bekir b. Muhammed eş-Şita, *İlanetü't-Talibin ala Elfazi-Fethi'l-Muin*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, b.t.y.

Doğanay, Ekrem, *İslam'ın Şiari Cuma Namazı ve Rükünleri*, Elif Yay., Ankara, 1986.

Dussuki, Şemsuddin Şeyh Muhammed, *Haşiyetü'd-Dussuki, ala Şerhi'l-Kebir*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, b.y.y., b.t.y.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenü Ebi Davud*, nşr., Muhammed Sabri el-Muhsi, Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1968.

el-Buğa, Mustafa, ve Arkadaşları, *el-Fıkhü'l-Menheci ala Mezhebi'l-İmami'ş-Şafti*, Çev., Ali Arslan, Arslan Yay., 1994.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Emir Yay., İst, 1996.

Erbili, Muhammed Emin, *Tenviru'l-Kulub fi Muamelat-i Allami'l Ğuyub*, Mhk., Muhammed Ziyad, Daru'l- Kutubi'l İlmiyye, Dimeşk, b.t.y.

er-Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1999.

Erdibili, Yusuf, *el- Envar li A'mali'l-Ebrar*, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1969.

Heyet, *el-Feteva'l-Hindiyye*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, b.t.y.

Gazzali, Muhammed Hamid, *İhyau-Ulumi'd-Din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İst., 1975.

Gülgül, Muhammed Edip, *İthafu's-Sail bima Verede min el-Mesail*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Dimeşk, 1999.

Günenç, Halil, *Büyük Şafii İlmihali*, Yasin Yay., İst., 2000.

_____, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, Yasin Yay., İst., 2000.

Hakim en-Nisaburi, Ebu Abdullah, *el-Müstedrek, ala's-Sahihayn*, Hafız Zehebi'nin *Telhis* zeyli ile beraber, Daru'l-Marife, Beyrut, b.t.y.

Heytemi, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed Muhammed Ali b. Hacer, *Tuhfetü'l-Minhac bi Şerhi'l-Minhac*, Şirvani ve İbn Kasım el-Abbadi'nin şerhi ile beraber, Müessesetü't-Tarihi'l-Arabi, Beyrut, b.t.y.

İbn Abidin, *Haşiyetü İbn Abidin*, Kahraman Yay., İst., 1984.

İbn Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Mearifi, el-Eşbili, *Ahkamu'l-Kur'an*, Mhk. Ali Muhammed el-Beccavi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2001.

İbn Arabi, Muhyiddin b. Ali b. Muhammed b. Ahmet et-Tai, *Tefsiru İbni'l-Arabi*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2001.

İbn Aşur, Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir Tefsiru İbn Aşur*, Müessesetü't-Tarih, Beyrut, 2000.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed *el-Kitabu'l-Musanef fi'l-Ehadisi ve'l-Asar*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Muhammed b. Said, *el-Muhalla bi'l-Asar*, Mhk., Abdülgaffar Süleyman Bideri, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebevi*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2004.

İbn Hübeyre, Vezir Avnuddin Ebu'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed, *el-İfsah an-Meani's-Sihah*, Mhk., Ebu Abdullah Muhammed Hasan Muhammed İsmail, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

İbnü'l-Hümmam, Kemalettin Muhammed b. Abdulvahid es-Sivasi, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Daru'n-Nadr, Beyrut, 1898.

İbn Kayyim, el-Cevzi, *Zadu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad*, Mhk. Şuayb el-Arnauti, Mektebetü'l Meani'l-İslamiyye, Beyrut, 1980.

İbn Kesir, İmamuddin Ebu'l-Feda İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.

İbn Kudame, Şemsuddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ömer Muhammed b. Ahmed, *el-Muğni Şerhu'l-Kebir ala Metn-i Mukni* ile birlikte Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

İbn Mace, Ebu Abdullah b. Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mace*, Mhk., Muhammed Fuat Abdalbaki, Mektebetü'l-İslami İst. b.t.y.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1996.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmet b. Muhammet b. Ahmet, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihayetü'l-Muktesit*, Menşurati'ş-Şerifi'r-Reduy, Kum, 1969.

İsfehani, Rağıb, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, Mhk., Safvan Adnan Davudi, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1992.

Karaman, Hayrettin, "Cuma" md., D.İ.A., İst., 1993.

_____ , *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İst., 1999.

_____ , *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay., İst., 2003.

Kasani, Alauddin Ebu Bekir b. Suud, *Bedaiu's-Sanai fi-Tertibi'ş-Şerai*, Mhk., Yasin Muhammed Adnan b. Derviş, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.

Keskioğlu, Osman, *Hazreti Muhammed Ve Hayatı*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1960.

_____ , *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, D.İ.B. yay., Ankara, 1999.

Köksal, Asım, *İslam Tarihi Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Köksal Yay., İst., 1999.

Köksal, İsmail, "Zuhr-i Ahir", D.Ü.İ.F. Yay., Diyarbakır, 2001.

Kuduri, Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmet b. Cafer, *Muhtasaru'l-Kuduri, fil-Fıkhı'l-Hanefi*, Mhk., Tal. Kamil Muhammed Uvride, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ensari, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1996.

Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Mhk. Said Muhammed Lemman, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1994.

Maverdi, Ebu Hasan b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadi, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, Mektebetü'l-A'lami'l-İslamiyye, Kum, h.1406, m.1986.

Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İst., 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Müsnedü's-Sahih*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1996.

Nasıf, Mansur Ali, *et-Tac el-Camiu'l-Usul fi Ehadisi'r-Resul*, el-Mektebetül-İslamiyye, İst., b.y.y.

Nesefi, Abdullah Ahmet, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tevil*, Mhk. Mervan Muhammed eş-Şiar, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1996.

Nevevi, Zekeriya Yahya Şeref, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, Mhk. Muhammed Matarci, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

_____, *es-Siracü'l-Vehhac ala Metni'l-Minhac*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

_____, *Ravdetü't-Talibin*, Mhk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Daru'l-Kutubi'l İlmiye, Beyrut.

_____, *Sahih-i Müslim bi Şerh-i Nevevi*, Daru İhyai't Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1929.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut Yay., İst., 2000.

Remeli, Şemsuddin Muhammed b. Ebi Abbas Ahmed b. Şihabuddin, *Nihayetü'l-Muhtaç ila Şerhi'l-Minhac*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

Sabık, Seyyid, *Fikhu's-Sünne*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2002.

Sabuni, Muhammed Ali, *Revaiu'l-Beyan Tefsiru'l-Ayati'l Ahkam min-el'Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1997.

Sanâ'ni, Abdurrezzak b. Hümâm, *el-Musannef*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, b.t.y.

Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, İbn Rüşd'ün mukaddimesi ile beraber, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991.

Serahsi, Ebu Bekir Muhammed, *Kitabu'l-Mebсут*, Mhk. Semir Mustafa Rebab, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2001.

Şaban, Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, T.D.V. Yay., Ankara, 2000.

Şafii, Muhammed b. İdris, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Mhk. Şeyh Abdülğani Abdulhalik, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1999.

_____, *el-Umm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1990.

Şarani, Ebu'l Mevahib b. Ali b. Ahmet, *el-Mizanü'l-Kübra*, Tahric: Abdülvaris Muhammed Ali, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Şentürk, Lütfi,-Yazıcı, Seyfettin, *İslam İlmihali*, D.İ.B. Yay., Ankara, 2003.

Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtar Şerhu Münteka'l-Ahyar min Seyyidi'l-Ahyar*, Daru'l-Marife, Beyrut, 2002.

Şirbini, Muhammed Hatip, *Muğni'l-Muhtaç ila Marifeti Elfazi'l-Minhac ala metn-i Minhacü't-Talibin*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

Taberi, İbn Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Âyi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizi*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst., b.t.y.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an-Hakaiki't Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi-Vücuhi't-Te'vil*, Mhk., Abdürrezzak el-Mehdi, Daru İhyai't Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.

Zeylai, Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Raye Tahricu-Ehadisi'l-Hidaye, Bidayetü'l-Mübtedi'nin şerhi ile beraber*, Mhk., Ahmed Şemseddin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyye ve edilletuhu*, Çev. Ahmet Efe ve Arkadaşları, Feza Yay., İst., 1990.

_____, *Feteva Muasıra*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 2003.